

Molnár Emilia

Cigány kisebbségi önkormányzatok

A kisebbségi érdekérvényesítés korlátai

Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

Témavezető: Ladányi János

© Molnár Emilia, 2004

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Szociológia Ph.D. program

Cigány kisebbségi önkormányzatok

A kisebbségi érdekérvényesítés korlátai

Ph.D. értekezés

Molnár Emilia

Budapest, 2004

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
1.1 A kutatás témája	3
1.2 A kutatás módszere	6
1.2.1 Kérdőíves vizsgálat	6
1.2.2 Kvalitatív vizsgálat.....	8
1.2.3 Egyéb adatforrások.....	10
2. Fogalmi áttekintés	11
2.1 Etnikai csoport, identitás	11
2.2 Identitáspolitika.....	14
2.3 Cigányok a hazai szociológiai kutatásokban	18
2.4 Meghatározások	21
3. Funkció és célkitűzés.....	24
3.1 Behatárolt mozgástér.....	24
3.1.1 Társadalmi feltételek.....	25
3.1.2 A kisebbségi törvény.....	27
3.1.3 Kulturális küldetés versus szociális lobby	29
3.2 Tevékenységszerkezet.....	31
3.3 A programok tartalma, a tevékenység célja	32
3.4 Kisebbségi önkormányzat, mint szociális lobby.....	38
4. Intézményi kapcsolatok	43
4.1 Kapcsolatok és finanszírozás	45
4.2 Az intézményi környezet főszereplői.....	49
4.2.1 A települési önkormányzat.....	49
4.2.2 Az Országos Cigány Önkormányzat.....	60
5. Az érdekérvényesítés alternatív terepei	65
5.1 Civil szervezetek	66
5.2 Kisebbségi képviselet a települési önkormányzatban	69
5.3 Politikai pártok	72
6. Esettanulmányok.....	75
6.1 Egy magát sikertelennek tartó kisebbségi önkormányzat: Sirok	75
6.2 Egy önmagát sikeresnek tartó kisebbségi önkormányzat: Kerecsend.....	89
6.3 A roma önszerveződés intézményesülésének története: Békés	103
7. Következtetések	131
Függelék.....	134
Hivatkozások jegyzéke	139
Publikációk jegyzéke	149

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat	A különböző programokat szervező cigány kisebbségi önkormányzatok (CKÖ) aránya	32
2. táblázat	A cigány kisebbségi önkormányzat legfőbb céljáról	36
3. táblázat	A cigány kisebbségi önkormányzat olyan programokat is kezdeményez, amelyek romákat és nem romákat egyaránt segítenek	37
4. táblázat	A cigány kisebbségi önkormányzatok megoszlása tevékenységük orientációja szerint	39
5. táblázat	A különböző intézményektől kapott technikai jellegű segítség a szervezeti tagság szerint, a kisebbségi önkormányzatok százalékában	48
6. táblázat	A különböző intézményektől kapott pénzügyi támogatások, a szervezeti tagság szerint, a kisebbségi önkormányzatok százalékában	48
7. táblázat	A cigány kisebbségi önkormányzat és a helyi önkormányzat kapcsolata...52	
8. táblázat	A cigány kisebbségi önkormányzatok megoszlása aszerint, hogy mennyire számíthatnak az OCÖ technikai jellegű segítségnyújtására, információira illetve pénzügyi támogatására, annak függvényében, hogy elnökeik tagja-e a Lungo Dromnak (százalék)	62
9. táblázat	A helyi politikai struktúra és a roma vezetők politikai aspirációjának összehasonlítása az 1. ciklusú és a 2. ciklusú cigány kisebbségi önkormányzatok százalékában.....	70
10. táblázat	Az összes 2000-ben működő cigány kisebbségi önkormányzat (CKÖ) megoszlása településtípus szerint.....	134
11. táblázat	CKÖ elnökök nemek szerinti megoszlása	134
12. táblázat	CKÖ elnökök iskolai végzettség szerinti megoszlása.....	135
13. táblázat	CKÖ-k megoszlása a településükön található cigány közösségek nagysága szerint	135
14. táblázat	Cigány etnikai csoportok a mintába került településeken.....	136
15. táblázat	A CKÖ kapcsolatai más kisebbségi önkormányzatokkal	137
16. táblázat	A cigány kisebbségi önkormányzatok intézményi hatékonysága.....	138

1. BEVEZETÉS

1.1 A kutatás témája

Az 1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól – a továbbiakban kisebbségi törvény – elfogadása után, 1994-ben alakultak meg az első kisebbségi önkormányzatok. Ez az új intézmény a magyarországi kisebbségek számára korábban nem létező lehetőséget teremtett a politikai szerepvállalásra, a sajátos kisebbségi érdekek megfogalmazására és érvényesítésére. Bár a kisebbségi önkormányzati rendszer mind a tizenhárom Magyarországon elismert kisebbség számára új érdekérvényesítési terep, talán nem túlzás azt állítani, hogy a megszületésével, működésével kapcsolatos kérdések leginkább a romák¹ vonatkozásában keltik fel a szociológusok érdeklődését. A roma kisebbség – az ország legnagyobb etnikai kisebbsége – évszázados, erőszakos asszimilációs kampányokkal tarkított társadalmi kirekesztettsége, jelenleg is hátrányos gazdasági helyzete és az előítéletes társadalmi gyakorlatok miatt kiemelt figyelmet érdemel. Úgy vélem, mind a romák, mind a nem romák számára megkerülhetetlen kérdés, hogy ez az új, a kisebbségek érdekeit képviselni hivatott intézmény képes-e hozzásegíteni a romákat ahhoz, hogy kulturális gyökereik feladása nélkül, különbözőségük szabadon felvállalt megtartásával válhassanak egyenlő esélyű és egyenlő méltóságú tagjaivá a társadalomnak.

Ez különösen annak a körülménynek a fényében fontos kérdés, hogy a kisebbségi önkormányzatok megalakulását lehetővé tevő törvény éppen akkor született, amikor a romák életkörülményeinek a szocialista rendszer asszimilációs politikájának eredményeként megindult lassú javulását a gazdaság strukturális átalakulása miatti

¹ Disszertációmban a roma és cigány megjelölést egyaránt használom, miközben tisztában vagyok mind a kettő problematikus voltával: míg a cigány megjelölés egy külső, gyakran pejoratív hangulatú minősítés, amit éppen emiatt a romákkal foglalkozó emberjogi szervezetek, és maguk a roma értelmiségiek is egyre ritkábban használnak, addig a politikailag korrektnek tartott „roma” megjelölést nem minden cigány csoport tartja magára érvényesnek, lévén az egy konkrét (az oláh) cigány csoport önmegjelölése (a rom jelentése ember). A cigány identifikáció kérdéseiről lásd a 2. fejezetet.

erőteljes társadalmi marginalizálódás váltotta fel. Nem mellékes az a körülmény sem, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer megszületése nem illeszthető bele a roma politikai szféra mintegy harminc éves történetébe. Létrejött inkább az európai intézmények elvárásait és a határon túl élő magyarság érdekeit szem előtt tartó politikai törekvések eredménye. A romák vonatkozásában az intézményrendszer kiépítése folytatása annak a nyolcvanas évek közepe óta megfigyelhető kormányzati politikának, amely a cigányok életkörülményeinek addigi költséges, az államháztartástól komoly áldozatokat váró javítása helyett politikai-adminisztratív struktúra kiépítését, ezzel párhuzamosan a roma közéleti szereplők megosztását célozta (Blaha–Havas–Révész [1995]; Kovats [1999a]; Wizner [1999]). Jelenleg a roma közösséget, bár az mind szociológiai, mind kulturális szempontból heterogén, egyszerre sújtja a szociális problémák sokasága és az elismerés hiánya, emberi méltóságuk gyakori megsértése.

Milyen társadalmi funkciót tölt be ilyen körülmények között a kisebbségi önkormányzat intézménye? Integráló, azaz a romákat a politikai, gazdasági, szociális és kulturális intézményekbe, illetve a társadalmi folyamatok fő áramába bevonó hatása van-e, vagy ezzel éppen ellenkezőleg inkább a szegregációs, a romák elkülönítését, vagy elkülönülését fokozó folyamatokat erősíti? Ezek a romák társadalmi, politikai helyzetével foglalkozók számára megkerülhetetlen kérdések.

A témában született eddigi empirikus kutatások a kisebbségi jogok érvényesülését vizsgálják, illetve a kisebbségi önkormányzatok működésének általános leírását adják (Csefkó– Pálné [1999]; Váradi [2002]; Kállai [2003]). Hangsúlyozzák az érdemi hatáskörök, az elégséges források hiányát, a tényleges mozgástér korlátozottságát (Csefkó– Pálné [1999]), legitimációs problémákra világítanak rá, illetve feltárják az „etnobiznisz” jelenségét (Rátkai [2000]). Továbbá megállapítják, hogy a romák többsége elégedetlen a kisebbségi önkormányzat tevékenységével (Koulish [2001]). Az utóbbi években készült esettanulmányok részletesen mutatják be a települési mikrofolyamatokat és egy-egy kisebbségi önkormányzat működését (Vági [2000]; Tóth [2000]; Burka–Vida–Wizner [2002]; Burka–Molnár–Vida [2002], Pallai [2003]). Míg a kutatók egy része szerint a kisebbségi önkormányzat a roma politikai részvétel sikeres intézménye (Barany [2002]), addig mások az intézmény erőtlenségét (Kovats [1999a]), vagy egyenesen fölöslegességét (Rátkai [2000]) hangsúlyozzák.

Az első helyi kisebbségi önkormányzati választásokkor 1994 és 1995-ben 12 magyarországi kisebbség összesen 817 helyi kisebbségi önkormányzata alakult meg. Ebből 477 volt cigány kisebbségi önkormányzat. A következő önkormányzati

választásokkor, 1998-ban már összesen 1363 kisebbségi önkormányzat alakult meg, ami több mint másfélszeres növekedést jelent. A megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok száma ekkor már 771 volt. A legutóbbi, 2002-es, választásokon pedig 1004 cigány kisebbségi önkormányzat alakult meg. Ez a növekedés akkor is figyelemreméltó, ha elfogadjuk azokat a kritikákat, melyek ennek az intézménynek a gyengeségét, kiszolgáltatottságát, vagy fölöslegességét hangsúlyozzák. Mi készteti arra a különböző települések cigány közösségeit, hogy létrehozzák saját önkormányzatukat? Miként befolyásolják a helyi társadalmi, politikai tényezők a roma kisebbségi önkormányzat formációját? Miben látják a kisebbségi önkormányzati rendszerrel érintkező aktorok, csoportok az intézmény feladatát, és mire használják azt? Milyen mértékű a roma kisebbségi önkormányzatok beágyazottsága a helyi roma közösségbe, illetve az intézményi környezetbe? Egyáltalán kik is a helyi roma vezetők, és mit csinálnak? Hogyan jellemezhető a kisebbségi vezetők politikai mobilitása? Disszertációmban ezekre a kérdésekre kívánok választ adni oly módon, hogy a helyi szintű kisebbségi önkormányzatokat nem önmagukban, hanem a kisebbségi közösséghez és más intézményekhez való viszonyukban tanulmányozom. Megközelítésemben az integráció-szegregáció kérdését identitáspolitikai megközelítéssel kombinálom.

Kutatási eredményeim alapján bemutatom, hogy a helyi roma kisebbségi önkormányzatok a kulturális autonómia megvalósítása helyett a közösségi elvárásokhoz igazítják tevékenységüket és a leszakadó társadalmi rétegek (melyeknek csak kisebb részét teszik ki a romák) problémáit szem előtt tartó szociálpolitika híján, elsősorban szociális feladatokat vállalnak magukra. Nem az identitáspolitika intézményei, sokkal inkább helyi szociális lobbik funkcióját töltik be, aminek eredményeként a helyi szociális kérdések etnikai színezetet nyernek. Ehhez társul az, hogy a kisebbségi önkormányzat intézménye felerősíti a leszakadó cigány csoportok disszimilációját, amely a rendszerváltással megakasztott (kényszer)asszimilációs folyamatot váltotta fel. Ez a disszimiláció azonban nem vezethető vissza a roma elitnek azon törekvésére, amely a rendkívül heterogén cigányság számára egységes nemzeti kultúra megteremtését, a cigány identitás pozitív tartalommal való feltöltését célozza.

A helyi kisebbségi önkormányzatoknak alig van kapcsolatuk az egyébként is legitimáció-hiánnyal küzdő Országos Cigány Önkormányzattal, így a helyi tapasztalatok nem csatornázódnak be az országos cigány politikába.

A települési önkormányzatoknak azonban kulcsszerepük van a kisebbségi önkormányzatok működése szempontjából. A települési önkormányzatot nem terheli törvényi kötelezettség arra, hogy autonóm politikai szereplőként fogadja el a kisebbségi önkormányzatot, és hogy teret adjon olyan gyakorlatoknak, amelyek biztosítják a kisebbség részvételét a többség-kisebbség együttélését szabályozó normák kialakításában. A települési önkormányzat önkényesen válogathat azok között a technikák között, amelyek segíthetik vagy akadályozhatják a kisebbségi érdekérvényesítést. Egy adott település cigány és nem cigány közösségének történetileg kialakult egymáshoz való viszonyulása visszatükröződik a két intézmény kapcsolatában. Bár ennek a kapcsolatának számos formáját lehet megkülönböztetni, mindig meghatározó marad benne a kiszolgáltatottság mozzanata. A két intézmény alá-fölérendeltségi viszonya azt eredményezi, hogy továbbra is a többség szabja meg nemcsak az integráció elfogadott módozatait, de a cigány identitás reprezentációjának tereit és főbb sémáit is. Végül bemutatom, hogy a helyi roma vezetők felismerve, hogy a kisebbségi önkormányzat nem igazán alkalmas keret céljaik eléréséhez, az érdekérvényesítés alternatív módjaival próbálkoznak.

1.2 A kutatás módszere

A kisebbségi önkormányzatok vizsgálatához kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt használtam. Ez egyrészt egy országos (postai) kérdőíves felmérésből, másrészt interjúk és esettanulmányok készítéséből tevődött össze.² Az empirikus kutatás 2002 júniusában zárult.

1.2.1 Kérdőíves vizsgálat

A hat oldalas kérdőív 65 kérdést tartalmaz, ezek nagy része (41 kérdés) 5 fokozatú Likert skálán méri, hogy a válaszadók milyen mértékben értenek egyet többek között a helyi kisebbségi önkormányzat szerepére és funkciójára, a kisebbségi és a települési önkormányzat viszonyára, a helyi és az országos kisebbségi önkormányzat viszonyára, a

² Ezzel a háromszögelés, azon belül a metodológiai háromszögelés klasszikus módszerét követem (Denzin [1978]). A kvalitatív és kvantitatív módszerek kombinálása számos kutató által használt technika, melynek segítségével egyszerre lehet egy átfogó, ugyanakkor részletes képet nyerni a kutatás tárgyáról (Bryman [1988]; Seale [1999]).

település roma és nem roma közösségeinek kapcsolatára, illetve a helyi roma közösség sajátosságaira vonatkozó állításokkal. Ezen kívül a kérdőív tartalmaz még 16 feleletválasztós és 8 nyitott kérdést. Ez utóbbiak egyebek mellett arra kérdeznék rá, hogy mely problémák foglalkoztatják leginkább a település roma közösségét, mit tart a válaszadó a kisebbségi önkormányzat által elért legfontosabb eredménynek. Ezen kívül a kérdőívben szerepel kérdés a válaszadó (elnök) nemére, korára, iskolai végzettségére, roma szervezeti tagságára, politikai aspirációjára valamint a romáknak a települési önkormányzatban való reprezentációjára vonatkozóan. A kérdőív egy korábbi, 1998 tavaszán végzett országos kérdőíves felmérés részleges megismétlése (Schafft–Brown [2000]).

A kérdőívet négy településen előzetesen teszteltük, melynek során többször is módosítottuk a kérdések megfogalmazását, sorrendjét, hogy a kitöltés során minél kevesebb értelmezési probléma merüljön föl és, hogy minimalizáljuk az esetleges félreértések számát. Igyekeztünk egyértelműen és viszonylag egyszerűen fogalmazni. Ennek ellenére több esetben is jelezték, illetve a kérdőívek feldolgozása során tapasztaltuk, hogy a “feladat” a válaszadók egy részének nehéz volt.

A kérdőíveket 2000 novemberében küldtük ki arra a 738 településre, ahol a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal korábban rendelkezésünkre bocsátott adatai alapján cigány kisebbségi önkormányzatok működtek. A kérdőívhez csatolt kísérőlevelünkben a kisebbségi önkormányzat elnökét kértük meg a válaszadásra. A postázás után három héttel emlékeztető levelet küldtünk a kérdőívre addig még nem válaszoló kisebbségi önkormányzatoknak. Majd tíz nappal később újra postáztuk a kérdőíveket a nem válaszolóknak. Végeredményképpen 551 településről kaptuk vissza a kérdőívet. 10 településről pedig jelezték, hogy ott a cigány kisebbségi önkormányzat már megszűnt. Így közel 76 százalékos válaszadási arányt értünk el.

Megvizsgáltam területi és szociodemográfiai szempontból a válaszoló és nem válaszoló kisebbségi önkormányzatokat. Fejér és Győr-Moson-Sopron megyében, illetve a fővárosban tért el a válaszadási arány jelentősebb mértékben az átlagtól. (Fejér megyéből 14 településből 7, Győr-Moson-Sopron megyéből 14 településből 8, Budapest 23 kerületéből 9 küldte vissza a kérdőívet.) A nagyobb lélekszámú települések kisebbségi önkormányzatai valamivel kevésbé, a kisebb, 1000 fő alatti lélekszámú települések valamivel inkább voltak hajlandóak a válaszadásra, azonban lényeges eltérések nem mutatkoztak. Összességében a visszaküldött kérdőívek jól reprezentálják a magyarországi roma kisebbségi önkormányzatokat és így a feldolgozott adatok

elemzésével átfogó képet kaphatunk az országban működő cigány kisebbségi önkormányzatokról általában.

A kérdőíves adatokból különböző változókat képeztem, ezek megoszlásából gyakorisági és keresztábrákat készítettem. Az így nyert adatokat rendre összevettem a kvalitatív vizsgálat eredményeivel.

1.2.2 Kvalitatív vizsgálat

Míg a kérdőíves vizsgálat lehetővé teszi az intézményrendszer néhány fontos jellemzőinek feltárását, nem ad választ számos alapvető kérdésre, így a kisebbségi önkormányzatok közösségi beágyazottságának mértékére, a kisebbségi érdekérvényesítés sikerességének, illetve kudarcának mélyen fekvő, helyi társadalomtörténetben gyökerező okaira, a kisebbségi érdekérvényesítést segítő, vagy azt akadályozó tényezők mibenlétére, azokra a szelekciós mechanizmusokra, amelyek révén kiválasztódnak a roma vezetők, illetve arra, hogy miben látják a rendszerrel érintkező intézmények a kisebbségi önkormányzat feladatát. Ezért a kérdőíves vizsgálat mellett interjúkat és esettanulmányokat is készítettem. Ezek egyes kérdőíves adatok megfelelő interpretálásában is segítettek.

Az interjúk helyszínét a kérdőíves adatokra támaszkodva választottam meg úgy, hogy azok megjelenítsék az elnökeik által sikeresnek, illetve kevésbé sikeresnek minősített kisebbségi önkormányzatokat, az ország különböző régióit, az eltérő nagyságú településeket, az eltérő nagyságú és összetételű roma közösségeket. Interjú készült a cigány kisebbségi önkormányzat elnökével, illetve képviselőivel a következő településeken: Pásztó, Mátraterenye, Gyöngyös, Kerecsend, Sirok, Sátoraljaújhely, Pánd, Csobánka, Jászládány, Újszász, Rohod, Tiszavasvári, Békés, Békéscsaba³, Siklós, Siklósnagyfalu, Piskó, Budapest VII. kerület. A felsoroltak közül négy településen, Kerecsenden, Sirokon, Sátoraljaújhelyen⁴ és Békésen esettanulmányokat készítettem. Ennek során a kiválasztott települések kisebbségi és helyi önkormányzatának képviselőit, a roma közösség véleményformálóit és egyéb, a helyi politikai, társadalmi életben meghatározó szereplőket kerestem fel. Interjúztam helyi intézmények (például iskola, védőnői szolgálat) vezetőivel, és beszélgettem a települések roma és nem roma

³ A békési és békéscsabai interjú a „A cigány kisebbségi önkormányzatok közösségi beágyazódásának szociológiai és társadalomtörténeti meghatározottságai” című kutatás keretén belül készült. A kutatást Szalai Júlia vezette. Ezt a munkát Burka Viktóriával és Vida Judittal közösen végeztük.

lakóival. Az interjúkat, melyek többnyire strukturálatlan, vagy csak részben strukturált interjúk voltak, minden olyan esetben, ahol ez lehetséges volt magzóval rögzítettem, a beszélgetésekről, megfigyelésekről terepnaplót vezettem.

Sirok és Kerecsend, kiválasztásában az vezérelt, hogy miközben a két település helyzete sok hasonlóságot mutat – mindkét település az ország északi régiójában található, Nógrád megyében, a megyeszékhelyhez viszonylag közel, lakosságuk 2000 és 3000 fő között van, és mindkét helyen komoly kihívást jelentett a kilencvenes évek elején megjelenő nagyarányú munkanélküliség – aközben a siroki kisebbségi önkormányzat magát határozottan sikertelennek tarja, míg Kerecsenden a mutatók alapján egy nagyon aktív, és magát sikeresnek tartó kisebbségi önkormányzat működik. Összehasonlításukkal azt kívántam feltárni, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a strukturális sajátosságok mellett a kisebbségi önkormányzat sikerességét, illetve kudarcát meghatározzák.

Mivel az interjúzások során egyre világosabbá vált számomra, hogy a helyi többségi-kisebbségi, illetve a kisebbségi önkormányzat és a helyi intézmények közötti kapcsolat értelmezéséhez nélkülözhetetlen egyfajta társadalomtörténeti szempontú kitekintés, ez került a békési esettanulmány fókuszába. Ebben az előzőeknél lényegesen részletesebb esettanulmányban, amely interjúkon, életút interjúkon és résztvevő megfigyelésen kívül dokumentumelemzésből szerzett adatokon is alapul, bemutatom a békési roma önszerveződés intézményesülésének történetét, a történet mérföldköveit, főszereplőit és azokat a főbb tradíciókat, amelyek meghatározóak a helyi kisebbségi érdekérvényesítésben.

A feldolgozott esetek természetesen nem tekinthetők minden településre érvényesnek, és nem is fedik le a kisebbségi érdekérvényesítés lehetséges útjait. Ennek ellenére jól tükrözik a kisebbség-többség viszonyának, illetve ennek a helyi intézmények szintjén megjelenő formájának, a kisebbségi önkormányzatok működésének egy-egy fajtáját. Emellett részletes képet adnak arról, hogy milyen szerepet játszik a kisebbségi önkormányzat a romák integrációs, vagy éppen szegregációs folyamatában.

⁴ A sátoraljaújhelyi esettanulmány terjedelmi korlátok miatt nem szerepel a disszertációban.

1.2.3 Egyéb adatforrások

A cigánypolitikában meghatározó, véleményformáló roma és nem roma értelmiségiekkel készített interjúim, valamint újságok, különösen a roma újságok, valamint a romáknak (gyakran egyben romák által) készített web-site-ok szolgáltak további hasznos adatforrásként.

2. FOGALMI ÁTTEKINTÉS

2.1 Etnikai csoport, identitás

Weber meghatározása szerint az etnikai csoportok olyan emberek csoportjai, akik „szubjektíve meg vannak győződve közös leszármazásukról és oly módon ápolják és terjesztik ezt a szubjektív hitet, hogy annak fontos közösségképző szerepe lesz” (Weber [1992] pp. 96). Weber szerint az etnikai összetartozás önmagában nem jelent közösséget, ugyanakkor elősegíti a különböző közösségek, különösen a politikai közösségek kialakulását. Ennek folyamán a konvencionizálódott különbségek (amelyek például az eltérő külső megjelenésen, szokáserkölcön, történelmi emlékeken, nyelven alapulhatnak) az etnikai különbségek szimbólumaivá válnak.

A későbbiekben az etnikai csoport, akárcsak az etnikai identitás (egy etnikai csoporttal való azonosságérzet) meghatározása két fő szemléletmód, az esszencialista (vagy primordialista) és a konstruktivista (instrumentalista) szemléletmód mentén történik. Az előbbi megközelítés szerint az etnikai csoportba való besorolás adottság, az etnikai identitás pedig ősi aspektusa az emberi természetnek. Bár a primordialitás fogalmának bevezetése Shils [1957] nevéhez kötődik, használata az antropológus Geertz [1963] nyomán terjedt el a szakirodalomban. Shils szerint az etnikai csoportok eredetének genetikai alapjai vannak, és a csoportidentitás az egyén személyes identitásának megváltoztathatatlan része, az etnikai hovatartozás a csoportkötődés egy természetes formája. Geertz az etnicitás jelentését világtörténelmi (elsősorban poszt-kolonizációs) kontextusba helyezte. Az etnicitás növekvő kulturális, valamint politikai jelentőségét egyszerre tekintette a fejlődő országok túlnyomó részét jellemző nagyon gyors társadalmi struktúra-változások eredményének és előidézőjének. Így az etnicitás a feltételezett leszármazáson, közös valláson, szokásokon, nyelven és egy területhez fűződő ragaszkodáson alapuló erős történelmi kötelek, és a hatékony államiság megteremtésekor az ilyen primordiálisnak tekintett kötelek fontosságát hangsúlyozó törekvések közötti kölcsönhatás eredménye. (Thompson [1989])

Az esszencialista felfogás szerint az etnikai besorolás meglehetősen statikus, elsősorban a származás és a rokonsági kapcsolatok alapján történik. Az etnikai kötelékek nem függenek sem az osztálystruktúrától (egyszerűen keresztbemetszik azt), sem egyéb politikai faktortól. Ez a megközelítés egyben egy állandó, az etnikai csoport minden tagjára érvényes kultúrát feltételez.

A konstruktivista felfogás ezzel szemben az etnikai csoportok változó határait hívja fel a figyelmet, és azt hangsúlyozza, hogy az etnikai csoport nem adottság, hanem sokkal inkább társadalmi konstrukció terméke. (Ez az értelmezés közel áll a weberi meghatározáshoz: az etnicitás a csoporttagok szubjektív meggyőződésén, nem pedig a közös leszármazás objektív tényén alapul.) A kultúra változó jellegét hangsúlyozza és a vizsgálódások középpontjába nem a kultúra tartalmát, hanem annak társadalmi megalkotásának és újratermelésének folyamatát állítja. A konstruktivista hagyományt megteremtő Barth szerint az etnikai csoportot annak határa és nem a határ által körülvett kulturális tartalom határozza meg. „Az etnikai csoportok a cselekvők tulajdonításainak és identifikációinak kategóriái, és ezért alkalmasak az emberek közötti interakció megszervezésére.” (Barth [1969] pp. 10.) Barth megközelítése azoknak a folyamatoknak a megértésére helyezi a hangsúlyt, amelyek az etnikai határok megalkotását és fenntartását eredményezik. A közös kultúra megléte, amit a korábbi antropológiai irodalom az etnikai csoporthoz való tartozás egy fő meghatározójaként tartott számon, Barth szerint sokkal inkább következménye, és nem előfeltétele az etnikai csoportszerveződésnek. A csoporttagság nem valami „objektív” különbségen alapul, hanem az adott időben és térben társadalmilag releváns tényezőktől függ. Így mind a kulturális tartalom, mind a csoporthatárok változó jelleggel bírnak. Brubaker [2001] egyenesen az etnikai csoport terminusával való szakítást ajánlja, és helyette a „csoportként való létezés”, mint „kontextuálisan fluktuáló konceptuális változót” tekinti alapvető analitikus kategóriának.

A konstruktivista hagyományt követő szerzők az etnikai csoport és identitás meghatározásakor hangsúlyozzák a tulajdonítás fontosságát, különösen, de nem kizárólag, a kisebbségi csoportok esetében. Az identitásalkotást nem lehet pusztán az egyén vagy a csoport önmeghatározására szűkíteni, arra hatással van a *másik*. Az etnikai identitás a más etnikai csoportokkal való összehasonlítás során jön létre, azt a külső társadalmi, kulturális környezet tulajdonításai, kategorizálásai is alakítják (Jenkins [1997]), szituatív (Hall [1997]) és manipulálható, egyfajta „többszólamúság” jellemzi (Bindorffer [2001]). Az etnicitás, az etnikai identitás „olyan társadalmi «termék», amely

az önmagunk és mások meghatározására irányuló, politikai és társadalmi téren belüli kizárásokról és bennefoglalásokról folyó szimbolikus «tárgyalások» eredménye, amely a kulturális különbségeket politikai és társadalmi határokká változtatja át” (Niedermüller [1999] pp. 114).

Egy kisebbségi csoport esetében, – mint amilyen a cigányság –, az etnikai identitás tükrözi a csoportnak a többséghez viszonyított aszimmetrikus társadalmi, gazdasági, hatalmi helyzetét. A külső kategorizálás gyakran épp ennek az aszimmetrikus viszonyoknak a fenntartását szolgálja, nem véletlen, hogy az elnyomott pozícióban lévőket szinte minden esetben ugyanazokkal a stigmákkal jelölik meg: piszkosak, megbízhatatlanok, lusták (Mennell [1994]). A külső kijelöléshez, a kisebbségi csoport negatív kategorizálásához aztán diszkriminatív társadalmi gyakorlatok társulhatnak, amiktől az érintettek gyakran próbálnak megszabadulni például asszimilációs törekvésükkel, vagy ellenkezőleg, politikai mobilizációval. Az esetek egy részében ugyanakkor még a pejoratív tartalmú külső kijelölések is, bár némiképp módosult formában, idővel belsővé válhatnak. Az identitás kijelölt és vállalt elemei között állandó kölcsönhatás van, a kialakított sztereotípiák, reprezentációs formák visszahatnak arra, ahogyan a romák élnek, és ahogyan látják magukat (Szuhay [1995]; Lemon [1996]; Trumpener [1996]; Kligman [2001]). Ez tükröződik a romáknak a kívülálló felé történő kényszeres magyarázkodásában arról, hogy „cigányok vagyunk mi, persze, de nem olyan piszkosak/ rendetlenek/ munkakerülők stb. mint X család vagy Y település cigányai”, de abban is ahogyan az alapvetően szegény életforma jegyei a csoporton belül is etnikus magyarázatot kapnak, azért, hogy azok ne a szegénység stigmáját, hanem egyfajta tudatos döntést reprezentáljanak (Szuhay [1999]).

Számos szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a kisebbségi helyzetben lévő (etnikai) csoport kategorizálásakor a többség nem vesz tudomást a szóban forgó csoport belső (kulturális) strukturálódásáról. Így lesznek az egymás közt éles határokat húzó dél-londoni kasmírok, indiaiak és pakisztánok egységesen „ázsiaiak” a brit többség számára (Wallman [1979]). Ugyanígy azok, akiket a többség cigánynak nevez magukat romnak, szintinek, kálónak, mánusnak, illetve utazónak hívják (Williams [1981] idézi Prónai [2000] pp. 11). A magyarországi cigánynak nevezett, a többségi környezet szemében homogén népességben belül pedig muzsikus, roma és beás önelnevezéseket használó csoportokat lehet megkülönböztetni, akik különállásukat szimbolikus eszközökkel, az endogámia merev használatával is kifejezésre juttatják (Szuhay [1997]; [2003]).

2.2 Identitáspolitika

Az utóbbi pár évtizedben a kisebbségi csoportok látványos mobilizációja⁵ volt tapasztalható Kelet-Európában éppúgy, mint a az Egyesült Államokban vagy Európa nyugati felén. Ezen identitáspolitikai küzdelmek során a kulturális identitás vált a politikai stratégiák alapjává, amelyre hivatkozva a kisebbségi csoportok megfogalmazzák emancipatorikus követeléseiket. A kisebbségek mobilizációja minden esetben a kisebbség és a domináns csoport(ok) egymás közötti viszonyának újradefiniálására tett kísérlet. Alapvető célként fogalmazódik meg benne a kirekesztettség különböző formáinak felszámolása és a kisebbségi kultúra értékékként való elismerése. Azt azonban, hogy ezek a reprezentációs stratégiákban megnyilvánuló törekvések milyen módon, milyen keretek között érvényesülhetnek, alapvetően továbbra is a domináns csoportok határozzák meg.

Az identitáspolitikai törekvések a gyakorlatban nagyon sok formát ölthetnek: a szerbek és albánok véres háborúja, a radikális PC hívők amerikai mozgalma, a nyugat-európai bevándorló közösségek szerveződése és az erdélyi magyarok autonómiatörekvése egyaránt ide sorolható. De identitáspolitikai küzdelemnek tekinthető a nemzetközi roma mozgalom megszerveződése⁶ és tevékenysége, vagy a magyarországi cigányság politikai mobilizációja is. Ezek a korábban elnyomott kisebbségeknek az utóbbi pár évtizedben kibontakozott, önmagában is sokszínű mozgalmi segítették elő az új társadalomtudományi diskurzus, a multikulturalizmus és az identitáspolitika elméletének megszületését. A felismerés, hogy a másság kezelésének korábbi módozatai (az asszimiláció, a „olvasztótégely” típusú integráció, a szegregáció) kudarcot vallottak, gyakorlati igényt is támasztott az új tudományos paradigmára, amelynek megformálásában meghatározó szerepe volt mindenekelőtt Taylor [1992; 1997] és Kymlicka [1995] írásainak és az ezek nyomán kibontakozott vitáknak.

Taylor az „elismerés politikájában” látja a megoldást arra, hogy a mindenkit megillető emberi méltóság szavatolható legyen. Ezt az elismerés és identitás közötti kapcsolat meglétével indokolja: „Identitásunkat részben az elismerés vagy annak

⁵ Charles Tilly klasszikus meghatározásában politikai mobilizáció az a folyamat melynek során az egyének passzív csoportja a közélet aktív szereplőjévé válik (Tilly [1978] pp. 69.). Etnikai mobilizáció pedig az a folyamat, amelynek során egy csoport etnikai sajátosságok köré szerveződik, hogy kollektív céljait megvalósítsa (Olzak [1983]).

hiánya, gyakran a rossz értelemben vett elismerés formálja, ezért az egyénben, vagy az emberek egy csoportjában, az interiorizálás mértékétől függően, valóban kárt tehet, ha a körülötte lévő emberek, vagy a társadalom lealacsonyító, megvető képet tükröz róluk vissza.” (Taylor [1992] pp. 25) Az egyenlő elismerés megvalósulhat a különbözőség politikája révén, a hátrányos helyzetű csoportok hátrányaik felszámolását célzó megkülönböztetett kezelésével, és mindez véleménye szerint nem ütközik a liberalizmus eszméjével. Habermas ezzel szemben úgy véli, hogy a taylori gondolatból következő kollektív jogok aláássák a modern szabadsáértelmezés egyéni jogokra épülő lényegét. Szerinte, ha egy „multikulturális társadalomban – egy liberális kultúrával a háttérben és az önkéntes társulások talaján – kibontakozhat egy nyitott kommunikációs struktúrákkal rendelkező, jól működő nyilvánosság, amely lehetővé teszi és támogatja az önértelmezési diskurzusokat, akkor az egyenlő egyéni jogok megvalósításának folyamata kiterjed a különböző etnikai csoportok és kulturális életformáik egyenjogú együttélésének szavatolására is. Ehhez nincs szükség sem speciális indoklásra, sem másfajta alapelvre.” (Habermas [1997] pp.165)

Kymlicka [1989; 1995] ugyanakkor éppen arra tesz kísérletet, hogy összeegyeztesse a közösségi-kulturális jogokat az individuális szabadságjogokkal. Kiindulási pontja szerint az a „szocietális kultúra” (societal culture), amibe az egyén beleszületik, az egyén választási kontextusának tekinthető (jelentéssel teli életutakat kínál), azaz meghatározó szerepe van az ember életének alakulásában. Ezért az egyenlő emberi méltóság garantálása feltételezi a kulturális közösség értékeinek a rawlsi értelemben vett primér javak közé sorolását. Mivel véleménye szerint még a liberális állam sem tekinthető etnokulturálisan semlegesnek (hivatalos nyelve, állami ünnepei vannak, melyek nyilvánvalóan egy adott kulturális közösségnek kedveznek) és ez fenyegeti a kisebbségi kultúrák létét, a kisebbségi csoportokat megilletnek bizonyos közösségi jogok. Kymlicka különbséget tesz az erőszakos területfoglalások, háborúk és határmódosítások következtében anyanemzetüktől elszakadt, területileg koncentrált, önkormányzati hagyományokkal rendelkező nemzeti kisebbségek és a bevándorlók által létrehozott közösségek, az etnikai csoportok között. Mindkét csoport jogosan tart igényt speciális képviseleti jogokra. Ezen kívül a nemzeti kisebbségeket az önkormányzatiság joga, az etnikai kisebbségeket polietnikus jogok (például jogi védelem az etnikai csoportok kulturális gyakorlata számára) illetik meg.

⁶ A nemzetközi roma mozgalomról, illetve ennek egy meghatározó szervezetéről a Nemzetközi

A kisebbségi jogok Kymlicka féle liberális elméletét és a részben ezen az elméleten alapuló multikulturalizmus értelmezést számosan kritizálták⁷. A bírálatok többnyire a nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti különbségtételt (Young [1997]; Benhabib [2002]), az illiberális közösségek kérdését, a multikulturalizmus eszméinek gyakorlati alkalmazhatóságát és a multikulturalizmus diskurzusában időnként hallható esszencialista kultúraértelmezést (Turner [1994]; Benhabib [2002]) érintik. Ez utóbbi bírálat erősen támaszkodik az antropológiának a globalizációra reflektáló új paradigmáira, amelyek a „kreolizáció”, „kozmpolitizmus” és „hibridizáció” fogalmaival kívánják megragadni a kultúrák egymásra hatásából adódó állandóan változó, képlékeny sajátosságát (vö. Hannerz [1996]; Beck [2002]; Nestor [2001]). A feminista kritika rávilágított arra, hogy a kisebbségi jogok követelőinek elkerüli a figyelmét az a tény, hogy a kulturális csoportok önmagukban differenciáltak, ráadásul egy jelentős részük meglehetősen patriarchális, és a kulturális gyakorlatok védelme hátrányosan érinti e kulturális közösségek kevesebb hatalommal bíró tagjait, mindenekelőtt a nőket és a gyermekeket. (Okin [1999]) A multikulturalizmus diskurzusában gyakran egyenlőséggel kerül az etnikai csoportok és a mobilizálásukban kulcsszerepet játszó elitek, vagy „etnopolitikai vállalkozók” (Brubaker [2001]) közé, holott az elit tevékenységével maga is hozzájárul az identitás, és ezen keresztül a csoport határainak formálásához, sőt, akár „feltalálásához” is. Továbbá, az Amerikában a kilencvenes években dúló PC vita nyomán az is világosan megfogalmazódik, hogy az eredetileg a többségi hegemonia ellen föllépő mozgalmak nem feltétlenül vezetnek nyitottabb társadalmakhoz, sőt rasszista politikai elképzeléseknek is tápot adhatnak (Berman [1992]; Heller [1994]; Lakner [1994] és [1995]).

Nancy Fraser [1995] kritikai szemlélet visszacsempészésével új megközelítésbe helyezte az identitáspolitikáról szóló diskurzust. Fraser szerint, míg a késő XX. század politikai küzdelmeinek sajátossága, hogy az osztályérdeket kiszorítva a csoportidentitás lett a politikai mobilizáció legfőbb eszköze, a kizsákmányolás helyett a kulturális dominancia határozódik meg, mint alapvető igazságtalanság, illetve az igazságos elosztás követelésének helyébe az elismerés követelése lépett, addig valójában a társadalmakat egyszerre jellemzi a mélyen a társadalmi gyakorlatokban gyökerező, az emberek bizonyos csoportjait szisztematikusan hátrányos helyzetbe szorító társadalmi-gazdasági és kulturális igazságtalanság. Ezért az igazságosság egyszerre feltételezi a

Roma Unióról lásd Gheorhe és Acton [1996], valamint Acton és Klímová [2001].

társadalmi, gazdasági javak igazságos újraelosztását, és a különbözőség egyenlő elismerését.

A gyakorlatban az etnikai kisebbségek követeléseiben valóban egymástól elválaszthatatlanul jelen van mind az elismerés igénye (például kisebbségi kulturális intézmények állami támogatása, az iskolai tananyag revíziója, lehetőség az önreprezentációra a közösségi tereken, illetve a médiában), mind a gazdasági erőforrások egyenlő elosztásának, valamint a társadalmi javakhoz (iskoláztatáshoz, lakhatáshoz, egészségügyi ellátáshoz, egészséges, biztonságos környezethez stb.) való egyenlő hozzáférésnek a követelése. Ez mondható el a magyarországi romák mobilizációjáról is. Ennek gyökerei a hetvenes évekig nyúlnak⁸, amikor egy maroknyi roma értelmiség elkezdte hallatni hangját a cigányokról szóló vitában, és elkezdte megfogalmazni saját maga cigányképét⁹. A roma értelmiség a többségi társadalom alapvetően negatív cigányképével szemben – ami jobb esetben „sajátos szociális csoportként”, rosszabb esetben munkakerülőként, vagy bűnözőként jelenítette meg a romákat – egy olyan pozitív cigányképet igyekezett felvázolni, ami egyszerre szólt kifelé, a többség felé, és befelé a cigány közösségek felé. Kifelé az értékekkel teli, különálló etnikus kultúra meglétének elismerését, és a cigányokról kialakított negatív képek megváltoztatásához szükséges intézményes eszközöket követeltek. Befelé a pozitív önkép kialakításával egyrészt vállalhatóvá kívánták tenni a cigányságot, másrészt a cigány csoportok között kulturális integrációt kívánták elősegíteni. Az identitás megkonstruálásával párhuzamosan fogalmazódott meg az intézményes roma politikai érdekképviselő megtermésének igénye, azzal a céllal, hogy a romák beleszólhassanak az őket közvetlenül érintő döntésekbe, és ezáltal biztosítva legyen valódi jogegyenlőségük. A cigány érdekképviselő érvényesülésének kereteit, bár azok a hetvenes évek óta sokat tágultak, mindig is a hatalom – manipulációt sem nélkülöző – cigánypolitikája határozta meg. Ma a roma identitáspolitikai törekvések számos

⁷ Kymlicka írásait, illetve azok kritikáját részletesen mutatja be Salat [2001].

⁸ Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége néven már az ötvenes években működött egy cigány érdekvédelmi szervezet. Ez azonban a későbbi pártpolitikai elképzelésekben bekövetkezett változásoknak köszönhetően 1961-ben megszűnt. (Sághy [1999])

⁹ Barany tévesen állítja, hogy a cigány mobilitásnak csak valamivel több, mint egy évtizedes múltja van (Barany [2002] pp. 202.). Az ugyanis nem a rendszerváltáskor kezdődött. 1989-re már kikristályosodtak azok a különböző roma csoportokhoz köthető politikai törekvések, amelyek a későbbiekben is meghatározták a roma politikai szférában bekövetkező változásokat (lásd 6.3 alfejezet).

szervezeti formában nyilvánulnak meg, ezek egyike, a kollektív jogok elismerésének alapján létrehozott kisebbségi önkormányzati rendszer.

2.3 Cigányok a hazai szociológiai kutatásokban

A Kemény István vezette első, mára már klasszikusnak mondható 1971-es kutatás (Kemény et al [1976]) és egy sor, a Kemény-iskola társadalomkritikai szellemében fogant későbbi vizsgálat nem etnikai, sokkal inkább egy speciális szegénycsoportként definiálja a cigányságot. Alapvetően azért, mert Keményt és követőit a strukturális kérdések, a társadalmi kirekesztettség, a hátrányos helyzet újratermelődésének mechanizmusai érdekelték.¹⁰ Így a '71-es reprezentatív felmérés, akárcsak annak '93-as megismétlésének mintájába azok kerültek be, akiket a külső szakértő környezet cigánynak tartott, mondván, akit cigánynak tartanak, azt cigányként is kezelik a többségi társadalom intézményei¹¹. Kemény iskola társadalomkritikai tradíciója, bár kétségtelen változásokon ment át, máig meghatározó jelentőségű. Ezt jelzi a cigánynak mondott népességnek az oktatás, a munkaerőpiac, az egészségügy stb. területén meglévő esélyegyenlőtlenségeit, illetve a többségi intézmények diszfunkcióit taglaló munkák sokasága.

A cigányokkal foglalkozó kutatások egy másik iránya a többség-kisebbség viszonyának szociálpszichológiai sajátosságaira koncentrál, amikor a társadalomban uralkodó előítéletesség mértékét, a kisebbségekről alkotott sztereotípiákat vizsgálja (a korai kutatások közül lásd például Hahn–Tomka–Partos [1979]; a későbbiek közül Fábíán–Sík [1996], Erős [1997], Csepeli–Fábíán–Sík [1998]). Ezek a kutatások, amelyekben mellékes, hogy a kutatók hogyan definiálják a cigányokat, és a fő kérdés az, hogy a megkérdezettek hogyan vélekednek azokról, akiket ők cigánynak tartanak, kivétel nélkül azt mutatják, hogy a cigánynak tartott emberekkel szemben nagyon erős előítélet-rendszer működik.

¹⁰ A Kemény-iskola követői közül később többen is a különböző cigány etnikai csoportok sajátosságainak vizsgálata felé fordultak. Ezekben a vizsgálatokban már kiemelt szerepet kaptak a kulturális jellegzetességek. Lásd például Havas [1982] és [1989], valamint Lengyel [1982] tanulmányait.

¹¹ „A környezet vélekedése a cigánynak tekintett emberek számára nem semleges magánvélekedés, hanem a szó klasszikus értelmében vett *társadalmi tény*: olyan – többnyire állandósult – cselekvésmódok forrása, amelyek képesek kényszerítő módon hatni az egyénekre.” (Kertesi [2000] pp. 218.)

A harmadik irány, a cigány közösségek kulturális rendszerként való értelmezése a nyolcvanas években született antropológiai szemléletű művekben jelenik meg először.¹² Ezekben a szerzők „nem azt boncolgatják, hogy a cigányság kultúrája szegénykultúra, vagy etnikus kultúra-e, hanem olyan létező kultúraként vizsgálják, amelynek elsődleges funkciója a közösség és az élet megszervezése, a társadalmi csoport életben tartása, a megélhetés biztosítása.” (Csongor–Szuhay [1997] pp. 92.) Ezek az írások hozzájárultak egyrészt ahhoz, hogy a szociológiai munkákban egy, a korábbiakhoz képest differenciáltabb cigány-kép jelenhessen meg, másrészt ahhoz, hogy a strukturális összefüggések mikrojelenségek szintjén is elemezhetőek legyenek. Mindezeket túl a terepmunka szisztematikus alkalmazása módszertani színesedést hozott a cigányokra irányuló kutatások terén.

A kilencvenes években aztán részben a nemzetközi tudományos életben bekövetkezett változás, a multikulturális diskurzus dominánssá válásának, részben a kis létszámú, de politikailag igen aktív magyarországi roma értelmiségnek a romák elismeréséért folytatott küzdelmének hatására új megközelítés kezdett kibontakozni a hazai szociológiában. Ez a leginkább identitáspolitikainak nevezhető megközelítés a „cigánykérdés” konceptualizálása során a cigányokat sajátos kisebbségi érdekekkel rendelkező, valamint azok megjelenítésére törekvő csoportként definiálja (Szalai [2000b]) és hangsúlyozza, hogy mind politikai, mind morális okokból elfogadhatatlan az érintettek önbesorolásának figyelmen kívül hagyása¹³. Dupcsik [2003] ugyanakkor megállapítja, hogy az önbesorolás figyelembevételével a „cigány”-fogalom megduplázása jár együtt, mert a magukat nem cigánynak tekintő, de a külső környezet által ennek ellenére cigánynak minősített romák éppen a minősítés következtében elszenvedett társadalmi hátrányaik miatt nem sorolhatóak automatikusan a „nem cigányok” kategóriájába, hanem számukra új alcsoportot, a minősítettek alcsoportját kell a kutatóknak definiálnia.

¹² Mindenekelőtt Michael S. Stewart [1994] nagyhatású munkáját érdemes megemlíteni, de a kifejezetten antropológiai írásokon túl, ide sorolható a korábban említett két Havas tanulmány (Havas [1982], [1989]) is.

¹³ Neményi a korábbi szociológiai kutatásokat azzal vádolja, hogy azok „gyakran összemossák az etnikai identitása, kultúrája alapján magát cigánynak vallók és a rosszindulatú társadalmi megkülönböztetés, a rasszizmus áldozatainak körét, akiket – nem kérve, és nem is kíváncsian az ő véleményükre – az egyszerűség kedvéért cigányoknak minősítenek. Az egyikfajta minősítés értelmében cigánynak tekintettekről szerzett tapasztalataikat fenntartás nélkül átvetik a másik fajta cigány kategóriára.” (Neményi [2000] pp. 281.)

A tudományos kategorizálás ez utóbbi dilemmája már a kilencvenes években kirobbant „Ki a cigány?” vita¹⁴ nyomán merült fel. A vitát Ladányi János és Szelényi Iván cikke [1997] indította el, amelyben kifejtik, hogy tudományos igényrel megválaszolhatatlan, hogy „ki a cigány?”. A kérdés megválaszolása helyett azt kellene megvizsgálni, milyen társadalmi meghatározói vannak annak, hogy bizonyos embereket mások cigánynak minősítenek. Véleményük szerint a minősítés a szituációtól és a besorolást végző személytől is függ. Az etnikai besorolás a bourdieui értelemben vett klasszifikációs küzdelmek eredménye, továbbá „a klasszifikációs rendszerek minden bizonnyal többet mondanak a »klasszifikátorokról«, mint a »klasszifikáltakról» (Ladányi–Szelényi [1997] pp. 3). A cikkekre hevesen reagáltak a '93-as reprezentatív cigány vizsgálat vezetői, akik azonban nem a szerzőpáros ismeretelméleti megfontolásait bírálták; maguk is elvetik azt a feltételezést, hogy létezne a cigány-meghatározásnak bármiféle objektív kritériuma. A Havas–Kemény–Kertesi [1998] szerzőhármas sokkal inkább módszertani, méréselméleti kritikájuknak adtak hangot. Kertesi [2000] részletesen is kifejti azt a véleményüket, miszerint a mindenkori kutatási célkitűzés, amennyiben jól specifikálják a megválaszolendő kérdéseket, minden esetben determinálja a mérés alapjául szolgáló kritériumokat. A Ladányi–Szelényi szerzőpáros később három klasszifikációs-rendszer által besorolt „cigány”-csoportot hasonlított össze hat poszt-szocialista országban, és a vizsgálatból azt a következtetést vonta le, hogy „az etnikai klasszifikációban az antropológiai, biológiai vagy genetikai tényezőknek viszonylag csekély a jelentősége, és az alapvetően társadalmi mechanizmusok határozzák meg” (Ladányi–Szelényi [2001] pp. 94).

A „Ki a cigány?” vita kétségtelen haszna, hogy ma már nehezen képzelhető el olyan tudományos igényű munka, amely akármelyik cigány-definíciót, – alapuljon az az önbesoroláson, külső szakértői véleményen, vagy idegen kérdezőbiztosi ítéleten – reflektálatlanul használna, és ne kellene a kutatónak elgondolkodnia azon, hogy az általa használt cigány-fogalom mikképpen járul hozzá egyfajta cigány-kategória konstruálásához.

¹⁴ A vitában született írások összegyűjtve megtalálhatók Horváth–Landau–Szalai [2000] szerkesztette „Cigánynak születni” című kötetben.

2.4 Meghatározások

A konstruktivista hagyományt követve magam is úgy vélem, hogy az etnikai identitás nem valami eleve adott sajátosság, hanem a külső minősítés és a belső önmeghatározás közel sem mindig kiegyenlített, viszont folyton egymásra ható játszójának eredménye, gyakran szituatív és tartalma sokkal inkább társadalmilag, mintsem kulturálisan meghatározott. Ezért amikor „a cigányokról” fogalmazok meg állításokat, azok nem valamilyen objektív módon meghatározható cigány csoportra, hanem rendszerint valamilyen meghatározott módon konstruált közösségre vonatkoznak. A kutatás során egyszerre több ilyen konstrukcióval dolgoztam. (1) A kérdőíveket a hivatalosan cigányként nyilvántartott kisebbségi önkormányzatok címére postáztam; a kérdőíves felmérés eredményeit ezekre vonatkoztattam. Ugyanakkor már csak a választási rendszer miatt is, (amely a szabad identitásválasztás elvére alapozva minden magyar állampolgárnak megadja a jogot a kisebbségi önkormányzati képviselőválasztásra) óvakodtam attól – és többek közt ezért is tartottam nélkülözhetetlennek a kvalitatív kutatást –, hogy kizárólag a válaszadók önreprezentációján keresztül vizsgáljam az intézményt és hogy a kisebbségi önkormányzatokról így nyert képet „a valódi” „cigány” érdekeket megjelenítő „cigány” intézményként mutassam be. (2) A magukat cigányként és egyben a cigányok érdekeinek képviselőiként bemutató vezetők saját klasszifikációs sémával dolgoztak, amikor a helyi cigány közösségre, elsősorban annak méretére, vonatkozó kérdésekre válaszoltak. Bár aligha kétséges, hogy e képviselők a helyi politikai küzdelmek során a kisebbségi közösség méretének fölülbécselésében érdekeltek, azt gondolom, hogy a tét nélküli kérdőívkitöltés illetve interjúzás során a *számukra* valósnak tekintet adatokat adták meg. A cigánynak minősítés ebben az esetben elsősorban a származáson alapult. (A vegyes házasságból születettek besorolásakor tapasztaltam némi bizonytalanságot. Úgy tűnt, az ő besorolásuk azon az alapon történik, hogy milyen mértékben ápolják kapcsolatukat a cigány rokonokkal, illetve a cigány közösség egészével.) (3) A terepmunka során a helyi „szakértőket” (például tanárokat, védőnőket, önkormányzati tisztségviselőket) kérdeztem arról, hol és hogyan élnek, mivel foglalkoznak stb. a helyi cigányok. Ezek a szakértőkkel készített interjúk azon kívül, hogy megmutatták milyen cigány-képpel operálnak a tanárok, a települési önkormányzat szociális irodájának dolgozói, vagy éppen a lelkész, remek bepillantást engedtek abba is, hogy hogyan határozzák meg saját szerepüket a helyi intézmények az általuk cigánynak minősítetteket érintő döntésekben, illetve hogyan

vesznek maguk is tevékenyen részt a többség-kisebbség kapcsolatának formálásában, az egyenlőtlen viszonyok fenntartásában. (4) Természetesen az önidentifikáció kérdése is megjelent a kutatásban. A lakossági interjúzás során mindig megkérdeztem, hogy beszélgető partnereim cigánynak tartják-e magukat, ha igen, milyen cigányok és mit jelent számukra cigánynak lenni.

A kutatás egyik fő kérdése volt, hogy kisebbségi önkormányzati rendszer elősegíti-e a romák integrációját, vagy ellenkezőleg a szegregációjukat erősíti. E két utóbbi fogalmat a következő értelemben használom.

Szegregáció esetén a társadalom különböző csoportjai közötti társadalmi távolságok nagyok. A szegregált csoporthoz tartozó egyének mobilitási esélyei kicsik (Ferge [1991]). A szegregáció fenntartását erősíti az olyan intézmények megléte, amelyek csak az egyik, vagy másik csoport által vehetők igénybe. „A szegregálás definíció szerint az erősebb csoportok gyengébbek felett gyakorolt kényszere. Így nem csak egyenlőtleniséget jelent. A piramis aljára szorított csoportnak a többiekénél sokkal kevesebb szabadságuk van például abban, hogy saját maguk válasszák meg, vagy alakítsák ki helyüket a társadalomban, vagy hogy saját sorsukról döntsenek. A csoportok közötti «általános» szolidaritást az emelkedő falak szinte definíciószerűen kizárják.” (Ferge [1991] pp. 63.) Egy etnikai csoport szegregálása az identitás külső kijelölésének a belső önmeghatározás feletti dominanciáját feltételezi, és minden esetben sérti az e csoportba soroltak emberi méltóságát. Funkciója lehet a domináns csoport pozitív önképének, gazdasági, politikai és társadalmi pozícióinak fenntartása.

Egy társadalmi csoport *integráció* során bekerül a társadalmi folyamatok fő áramába, a többi társadalmi csoporttól való távolsága csökken, a csoportok közötti mobilitási esélykülönbségek megszűnnek. Kisebbségi csoportok esetében az integráció két alaptípusát lehet megkülönböztetni: asszimiláció és multikulturális integráció. (Az „olvasztó-tégely” típusú integráció a hagyományosan bevándorló-országokban terjed el.) Míg az előbbi az etnikai identitás hátrahagyását feltételezi, addig az utóbbi esetében az etnikai identitás megőrzésével, annak a többség által pozitív értéként történő elismerése mellett válnak a csoporthoz tartozó egyének egyenlő esélyű tagjaivá a társadalomnak.

A romák esetében a kádári kényszerasszimiláció felemás eredményeket hozott (Szalai [2000a]), alapvető célját nem érte el. A demokratikus körülmények között a többség-kisebbség viszonyának újragondolásában lehetséges alternatíva a

multikulturális integráció. Hogy ez mennyire reális lehetőség az nagy mértékben éppen a kisebbségi intézmények működésétől függ.

3. FUNKCIÓ ÉS CÉLKITŰZÉS

3.1 Behatárolt mozgástér

Azt a mozgásteret, amiben a roma kisebbségi önkormányzatok működnek legalább két szempontból vizsgálhatjuk. Egyrészt a jogrendszer felől. Ebben az esetben azt nézzük, hogy maga a kisebbségi törvény miben látja a kisebbségi önkormányzatok feladatát, célját, illetve, hogy e cél elérése érdekében milyen eszközöket ad az intézmény kezébe. Másrészt a mozgásteret vizsgálhatjuk a társadalmi feltételek felől is, amikor azt nézzük, hogy a roma közösség társadalmi sajátosságai, a kisebbség-többség viszonyának alapvonásai milyen feladatokat implicálnának egy kisebbségi intézmény számára. Ideális esetben a jogszabályok reflektálnak a társadalmi sajátosságokra (már amennyire a jogszabályok reflektálni tudnak állandóan változó, dinamikus dolgokra) és az egyik, illetve másik szempontból meghatározott mozgástér határai nagyjából egybeesnek. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a jogszabályok nyújtotta lehetőségeknek csak egy szűkített körével tud élni az érintett közösség. Ebben az esetben akár az is feltételezhető lett volna a kisebbségi törvény megszületésekor, (ahogyan azt az akkori politikai vezetés feltételezte is¹⁵), hogy a romák képzetlenségük és a közéletben való járatlanságuk miatt nem, vagy csak nagyon kis számban hoznak létre helyi kisebbségi önkormányzatokat. A törvényi és társadalmi feltételek által meghatározott mozgásterek egymáshoz való viszonyulásának egy harmadik változata az, amikor a kisebbségi törvény az adott kisebbség egy sor problémájára nem reflektál, viszont a törvény által életre hívott kisebbségi önkormányzati rendszer (egyéb intézmények hiánya, vagy gyengesége miatt) ennek ellenére a kisebbségi közösség elvárásaihoz igazítja tevékenységét.

¹⁵ Orsós Évának, a NEKH 1995 és 1998 közötti elnökének szóbeli közlése alapján. (Az interjú 2000 novemberében készült.)

3.1.1 Társadalmi feltételek

A cigányok túlnyomó többsége korábban is iskolai végzettsége, szociális, gazdasági, jövedelmi helyzete tekintetében a népesség leghátrányosabb helyzetű csoportjához tartozott. Ugyanakkor a hetvenes évek elejétől, nem utolsósorban a foglalkoztatottság emelkedésével, a telepfelszámolási program beindulásával, számottevő életszínvonalbeli javulás indult meg körükben. Ennek ára etnikai önazonosságuk hátrahagyása volt. Ez ugyan kényszerű identitáselhagyás volt, mégis sokuk - elsősorban a magyar anyanyelvű, hagyományaikhoz kevésbé kötődő romungrók - internalizálta a „beilleszkedés” programját, és életstratégiájukat valóban az asszimilációs törekvések határozták meg. Kijönni a telepről, beköltözni a parasztok közé, úgy élni, ahogy a parasztok, a gyerekekkel elvégeztetni az (általános) iskolát stb. - ezek tartoztak főbb céljaik közé. Azonban ez az asszimilációs folyamat – ahogyan a XX. század asszimilációs folyamatainak többsége – nem járhatott sikerrel¹⁶. Ebben szerepet játszott, a cigányság heterogén összetételén és az asszimilációs programokban eleve meglévő ellentmondásokon kívül, az asszimilációs folyamat „kényszer” jellege, ami egyben az etnikai másság szociálpolitikává transzformálódását is jelentette (Szalai [2000b]), valamint az a tény, hogy a többségi környezet mindig számon tartotta, hogy „ki a cigány”, legfeljebb némi differenciálásra volt hajlandó (a „rendes cigányok”, vagy a „mi cigányaink” esetében). Ráadásul ezt a több generációt igénylő folyamatot teljesen megszakította a rendszerváltás. Ekkor a romák tömegesen veszítették el megélhetésüket biztosító munkájukat, és konvertálható tudásuk, felhalmozott tőkéjük, illetve a piacgazdaság keretein belül jól hasznosítható kapcsolatrendszerük nem lévén rövid időn belül (újra) marginalizált helyzetben találták magukat.

¹⁶ Bauman, aki annak okait keresve, hogy miért vallott az asszimiláció, mint a kisebbségi kérdések kezelésének politikája kudarcot a nyugati társadalmakban azt állítja, azok az asszimilációs programban eleve meglévő ellentmondásokra vezethetők vissza. Véleménye szerint (1) az akkulturáció egyenetlenül megy végbe, az asszimilációban előrehaladottakat visszafogják a hátramaradott csoportok. A többségi társadalom a befogadás - be nem fogadás kérdésénél mindig a közösség asszimilációra legkevésbé hajlandó csoportjára mutogat, így a közösséggel való szakítás nem vezet ki a zsákutcából. (2) Az uralkodó kultúrát „csak” felvett, abba nem beleszületett asszimilánsok továbbra is gyanúsak maradnak a magát az eredetmítosszal meghatározó többség számára. (3) Az asszimiláció a történelem során soha nem jelentette azt, hogy az uralkodó nemzet teljesen, feltételek nélkül befogadja az eredeti kulturális közösségükkel szakítókat. Ezek elhagyják ugyan eredeti közösségüket, de ezzel nem a többségi társadalomba, hanem egy, az eredetihez hasonlóan marginalizált és idegen közösségbe, az „asszimilánsok közösségébe” kerülnek. (Bauman [1997]) Ezek az ellentmondások a magyarországi romák kényszerasszimilációjában is megtalálhatók.

A romák munkaerőpiaci pozíciója gyengébb, mint a nem romáké, amit az alacsony iskolázottság, a területi egyenlőtlenségek és a velük szembeni diszkrimináció magyaráz (Kertesi [1994]). Az alacsony foglalkoztatási esélyekhez a nem romákénál lényegesen rosszabb jövedelmi helyzet társul és az iskolázottság, mint a legfontosabb kitörési terep sem mutat jobb képet. Bár az általános iskola elvégzésében a hetvenes évek elejéhez viszonyítva a kilencvenes évekre jelentős javulás történt, a cigányok és nem cigányok közötti iskolázottsági olló lényegében változatlan marad. Mindeközben a rendszerváltást követő években a cigány gyermekek egyre erőteljesebb iskolai elkülönítése mutatható ki (Kertesi [1995]; Havas [2000]; Loss [2000]; Havas–Kemény–Liskó [2001]). Az elkülönítési folyamatok területi formái is megfigyelhetők: egyes helyeken továbbra is erőteljes a lakóhelyi szegregáció, illetve több évtizedes folyamat eredményeként bizonyos régiók aprófalvainak lakosságát mára már szinte kizárólag romák alkotják (Ladányi–Szelényi [1998], [2004]); Havas [2001]). Bár az elmúlt évtizedben kétségtelenül lezajlott, illetve jelenleg is folyamatban van e népességben belül egyfajta strukturális differenciálódás, mára a romák többségének életkilátásai messze elmaradnak a nem roma lakosságtól (Havas–Kemény [1995]). A szociális problémákhoz emberi méltóságuk folyamatos megsértése is társul, amely nem egyszer szembetűnő etnikai diszkriminációt eredményez.¹⁷

Szociális problémák és diszkrimináció – ez az a két problémahalmaz, amivel a roma közösséghez tartozók túlnyomó részének minden nap szembe kell néznie. Maguk a kérdőívünkre válaszoló kisebbségi önkormányzati vezetők is a szegénységet, munkanélküliséget, a lakhatást, az iskoláztatást, valamint a diszkriminációt említették leggyakrabban, mint helyi közösségüket leginkább foglalkoztató problémát. Látni kell azonban, hogy e problémák nagy része nem vezethető vissza valamilyen etnikus sajátosságra, azok nem etnikai, hanem szociális problémák. Sőt, a társadalmi hátrányok sok esetben a másságot nehezen viselő többség kirekesztő gyakorlatainak következményei. Ezen gyakorlatok felszámolása, illetve partneri viszony kialakításával történő felcserélése egyik elsődleges célja kellene, hogy legyen egy kisebbségi törvénynek.

¹⁷ A diszkriminációs esetek sokaságát ismertetik az emberi jogi szervezetek, elsősorban a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, a European Roma Rights Center, és a Human Right Watch kiadványai, valamint a kisebbségi jogok országgyűlési biztosának beszámolóí.

3.1.2 A kisebbségi törvény

A kisebbségi törvény mind az egyéni, mind a közösségi kisebbségi jogokat elismeri. Azokat nem a többség adományának, és nem is a kisebbség kiváltságának tekinti, forrásuk „az egyén szabadságának és a társadalmi békének a tisztelete alapján a másság joga”¹⁸.

Az igazán szépen hangzó megállapítások ellenére, a kisebbségi törvényt már eddig is számos kritika érte. Ez részben annak köszönhető, hogy megszületésében ugyan a hazai kisebbségek küzdelme is szerepet játszott, mégis inkább az Európai Unió kegyeit kereső és a határokon túl élő nagy számú magyarság sorsáért felelősséget érző politika volt az, ami életre hívta¹⁹. Ennek megfelelően a törvényszöveg nem kifejezetten a hazai kisebbségek, és legkevésbé a romák igényeikre szabott. Míg a legszélesebb szabályozási gyakorlatot a kisebbségek oktatása, nyelvének, kultúrájának ápolása körében alakít ki, és alapvetően a kulturális autonómia védelmét tartja szem előtt, nem hoz létre olyan konkrét intézményesített gyakorlatokat, amelyek biztosítanák a kisebbség számára a tényleges politikai emancipációt, a jogot arra, hogy partnerként, egyenrangú félként vehessenek részt a többség és a kisebbség együttélési normáinak kialakításában. Szalai [2000b] felhívja a figyelmet arra, hogy a törvény nem foglalkozik a cigányság vélhetően legfontosabb szükségletével: az emberi méltóság és önbecsülés védelmével.

A törvény az egyéni kisebbségi jogok felsorolásánál biztosítja az identitás szabad megválasztását, továbbá elismeri a kettős, vagy többes kötődést is. A gyakorlatban viszont éppen a romák esetében érvényesül legkevésbé a szabad identitásválasztás elve. Rasszjegyek, cigánynak vélt nevek, a lakóhely, vagy életmód alapján a többségi társadalom cigánynak minősít (és a hozzájuk való viszonyukat eszerint alakítja) olyan személyeket is, akik az adott szituációban nem romaként határozzák meg magukat. A külső minősítésnek az önmeghatározással szembeni dominanciáját példázza az, ahogyan az iskolák a kisebbségi oktatásra fordítható kiegészítő normatív támogatás igényléséhez

¹⁸ A kisebbségi törvény bevezetőjéből.

¹⁹ Hogy a törvényhozók mennyire nem a hazai kisebbségek érdekeit tartották szem előtt, azt jól mutatja, hogy a törvényt a parlamenti pártok konszenzusával, de a kisebbségi érdekeket megjelenítő Kisebbségi Kerekasztal tiltakozásának ellenére fogadták el.

„Ebbe a vitába belejátszott az is, hogy a politikusok és a politikai pártok közül sokan olyan szabályozást szerettek volna, amely azon túl, hogy a hazai kisebbségeknek egy megnyugtató helyzetet eredményez, a határon túli magyarság számára is mintát ad” – mondta a törvény előkészítését kísérő vitákról Fodor Gábor, egy 1993 őszi rendezett konferencián. (Egyed–Tokaji [1994])

az érintett szülők etnikai önbesorolását teljesen figyelmen kívül hagyva maguk döntenek el, számolják össze azokat a gyermekeket, akiket a tanárok cigánynak vélnek. A „cigánynak minősítésből” pedig a „cigányként kezelés” következik, ami az esetek jelentős részében hátrányos megkülönböztetést jelent. És bár az Alkotmány hátrányos megkülönböztetést tiltó passzusával összhangban a kisebbségi törvény 9.§-a kimondja, hogy „a kisebbséghez tartozó személynek joga van a politikai és kulturális esélyegyenlőségre, melyet az állam hatékony intézkedésekkel elősegíteni köteles”, valójában 2004-ig, az antidiszkriminációs törvény²⁰ hatálybalépéséig nem volt hatékony jogi korlátja a romákkal szembeni diszkriminációnak²¹. Ezt igazolják a kisebbségi ombudsman jelentései az oktatás, illetve a foglalkoztatás területén jelentkező diszkriminációról. (Kaltenbach [1998a]; [1998b])

A kisebbségi törvény a kulturális esélyegyenlőség biztosításának céljából meghatározza, hogy a kisebbséghez tartozó személyeknek, illetve a kisebbségi közösségeknek joguk van anyanyelvük, történelmük, kultúrájuk, hagyományaik megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához, valamint részt venni az anyanyelvű oktatásban, művelődésben, továbbá elvet minden olyan törekvést, amely asszimilációra kényszerítene. A politikai esélyegyenlőség, illetve a kisebbségi érdekérvényesítés biztosítása érdekében megteremti a kisebbségek országos és helyi szintű önkormányzatainak létrehozásának lehetőségét, valamint kimondja, hogy a kisebbségeknek joguk van az országgyűlési képviselőre. (Ez utóbbi megvalósításához szükséges külön törvényt az Országgyűlés máig nem alkotta meg.)

A kisebbségi önkormányzatok választási gyakorlata azonban komoly legitimitási problémát vet fel. Az ugyanis lehetővé teszi, hogy a kisebbségi jelöltekre minden magyar állampolgár szavazzon, így a kisebbség képviselőit a többség választhatja meg. (A joggal való ilyen visszaélés Jászladány esetében kapta a legnagyobb nyilvánosságot.) Az országos kisebbségi önkormányzat úgynevezett kislistás rendszerrel történő megválasztása pedig nem biztosítja az arányos képviselőlet lehetőségét (különösen a romák esetében).

²⁰ 2003: CXXV. Tv. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.

²¹ Az antidiszkriminációs törvény várható hatékonyságáról azonban megoszlanak a vélemények. Egyáltalán nem biztos, hogy annak nyomán jelentősen visszaszorulnának a romák hátrányos megkülönböztetésének változatos formái. Sokan például nincsenek is tudatában annak, hogy hátrányos megkülönböztetés éri őket, vagy nem rendelkeznek olyan jogi, adminisztratív ismerettel, amelyek szükségesek lennének a diszkrimináció elleni fellépéshez. A jogsértések áldozatait a hatóságokkal kapcsolatos gyakori negatív tapasztalatok is elriasztják attól, hogy bíróságokhoz, ügyészséghez, rendőrséghez forduljanak.

A törvény a kisebbségi önkormányzatok intézményének is elsősorban kulturális szerepet szán. Tevékenységét a hagyományörzés, a nyelv- és kultúraápolás köré szervezi. „ [A] kisebbségi önkormányzatok létrehozását, tevékenységét és az ezáltal megvalósuló *kulturális autonómiát* az Országgyűlés a kisebbséges sajátos jog érvényesítése egyik legfontosabb alapfeltételének tekinti.” [Kiemelés M.E.] Bár a kisebbségi önkormányzatot közjogi státusz illeti meg, ennek betöltéséhez nem áll rendelkezésükre a megfelelő eszközrendszer, és a valódi önkormányzatiság feltételei is hiányoznak (például korlátozott az önálló gazdálkodás lehetősége). Jogosítványaik alig biztosítanak számukra nagyobb mozgásteret, mint egy hagyományörző egyesület jogosítványai (tájékoztatást kérhetnek vagy javaslatot tehetnek). Annyiban van nagyobb beleszólásuk a helyi döntéshozatalba, hogy a települési önkormányzat csak a kisebbségi önkormányzat egyetértésével alkothat meg olyan rendeletet, amely a kisebbségi közösséget is érintő helyi közoktatásra, helyi médiára, a hagyományápolásra és kultúrára, valamint a kollektív nyelvhasználatra vonatkozik. Továbbá a kisebbségi önkormányzat egyetértése szükséges a kisebbségi intézmények vezetőinek kinevezéséhez is.

3.1.3 Kulturális küldetés versus szociális lobby

A fentiekből már egyértelműen látszik, hogy a kisebbségi önkormányzatoknak a törvény szellemének (és betűjének) értelmében kulturális küldetést kellene megvalósítaniuk, miközben a roma kisebbséget alapvető megélhetési problémák nyomasztják. Egy szűk értelmiségi csoportot leszámítva a romákat nem igazán foglalkoztatja, hogy lesz-e múzeumuk, színházuk, állíthatnak-e műemlékeket és hogy gyermekeiket az iskolában tanítják-e romani vagy beás nyelvre. Ennél lényegesen fontosabb kérdés, hogy hogyan juthatnának biztos megélhetést nyújtó munkához, miként biztosíthatnák legalább gyermekeik számára a jobb jövőt, vagy hogy hogyan javíthatnának nyomorúságos lakáskörülményeiken.

Nem mellékesen annak a 3348 képviselőnek a túlnyomó többségét is ezek a problémák nyomasztják, akik a kisebbségi önkormányzatokban tevékenykednek. Az elnökök iskolázottságára, foglalkoztatottságára vonatkozó adataink legalábbis erre engednek következtetni. Válaszadóink valamivel több, mint felének például a legmagasabb iskolai végzettsége pusztán a nyolc általános. A Havas és Kemény [1995] kutatási mintában azok aránya, akik a nyolc általános osztályt nem végezték el 42,2, a

nyolc osztályt végzettké 45,5, a szakmunkásképzőt, vagy szakiskolát elvégzettek aránya 10,4, a szakközépiskolai, vagy gimnáziumi végzettséggel rendelkezők aránya 1,5, a főiskolai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya pedig 0,2 százalék. A megfelelő arányok a kisebbségi önkormányzati vezetők mintájában: 1, 52, 33, 13 illetve 1 százalék. Látható, hogy a roma vezetőket jellemző számok jobb képet mutatnak, mint a romának tartott népesség egészére vonatkozóak, azonban még így is jócskán elmaradnak az össznépszerűség hasonló jellemzőitől. A válaszadó kisebbségi vezetők 34 százaléka a képviselőrségen kívül semmilyen más (sem legális, sem fekete, sem alkalmi jellegű, vagy köz-) munkával nem rendelkezik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a képviselőrség sokuk számára a megélhetésük egyik forrása. Ez még akkor is így van, ha a szűkre szabott támogatások miatt sok helyen nem tudnak a képviselők tiszteletdíjat fizetni maguknak, vagy morális okokból elvetik ennek lehetőségét. A képviselőrséggel járó minimális összegű anyagi haszon reménye (ez azokon a helyeken, ahol egyáltalán van tiszteletdíj többnyire 5 és 25 ezer forint között van), kétségtelenül egy azok között a motivációs tényezők között, amelyek a képviselőjelöltség vállalása mögött meghúzódnak.

A roma kisebbségi önkormányzatok nagy része - követve e népesség földrajzi megoszlását - az ország hátrányos helyzetű régióiban található. Borsod megyében 121, Szabolcsban 86, Baranyában 62, Heves megyében 53 a számuk. 77 százalékuk faluban működik, és csak 23 százalékuk található városban. A roma kisebbségi önkormányzatok fele (49 százalék) 2000 főnél kisebb, sőt valamivel több, mint negyede (26 százalék) 1000 főnél kisebb lélekszámú településen található. A kisebbségi önkormányzatok ezen földrajzi, illetve a településtípus szerinti megoszlása szintén sejteti, hogy a szóban forgó közösségeket milyen problémák foglalkoztatják.

A kérdés ezután: ha, mint láttuk, a törvény szelleme alapján behatárolt mozgástér és a társadalmi feltételek által behatárolt mozgástér nem fedi egymást, akkor hogyan reagál erre a roma közösség, illetve a kisebbségi önkormányzat? Betölthet-e egyáltalán kulturális szerepet a roma kisebbségi önkormányzat intézménye akkor, amikor a roma közösség által megfogalmazott légégetőbb problémák a szociális, gazdasági, iskolázottsági hátrányok, a folytonosan átélt diszkrimináció? Amikor a közösség tagjaiból megválasztott vezetők maguk is osztoznak az általuk képviselni hivatottak hátrányos társadalmi helyzetében, és szenvedőalanyaik e kisebbséget lépten-nyomon súlyító előítéletességnek? Mekkora esélye van annak, hogy kulturális tartalommal telítődik meg a kisebbségi önkormányzat tevékenysége olyan körülmények között,

amikor a szociálpolitikai intézményrendszer rendszerváltást követő átalakításának, és a kilencvenes évek végének sajátos szociálpolitikájának eredményeként a szociális támogatásoknak a középrétegek javára történő átcsoportosításával jelentősen visszaszorult a sokgyermekesek, illetve a legelesettebbek állami támogatása?

Az adott feltételek mellett nehezen elképzelhető az, hogy a cigány kisebbségi önkormányzatok valamiféle kulturális küldetés köré szervezik tevékenységüket, sokkal inkább a szóban forgó közösséget leginkább foglalkoztató szociális problémák felé fordulnak, és az egyébként más célokra létrehozható intézményt e problémák kezelésére használják. Ezt igazolják a kutatás eredményei is.

3.2 Tevékenységszerkezet

Bár a kisebbségi törvény a kisebbségi önkormányzati rendszer elsődleges céljaként a kisebbségi érdekek érvényesítése mellett, a kulturális autonómia biztosításában jelöli meg, csupán körvonalazza azoknak a tevékenységeknek a körét, amelyeket a kisebbségi önkormányzatok folytathatnak.

„27.§(4) A helyi kisebbségi önkormányzat saját hatáskörében - a rendelkezésére álló források keretei között - intézményt alapíthat és tarthat fenn, különösen: a) a helyi közoktatás; b) a helyi írott és elektronikus média; c) a hagyományápolás; d) a közművelődés területén. (5) A rendelkezésre álló források keretei között jogosult: vállalatot, más gazdasági célú szervezetet alapítani, működtetni, pályázatot kiírni, ösztöndíjakat alapítani.”

Ahhoz, hogy megtudjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatok ezek közül az érezhetően nem a romák igényeire szabott jogosítványok közül melyekkel élnek, illetve mire is használják fel azokat a gyakorlatban, a kérdőívben felsoroltunk hat különböző program-típust: oktatási és szakképzési, kulturális, helyi média program, gazdasági, vagy üzleti vállalkozás, illetve mezőgazdasági és szociális program, melyek a két utóbbi kivételével a törvényben megfogalmazott lehetőségeket kívánták jelölni, és azt kértük a önkormányzati elnököktől, jelezzék, a felsorolt programok közül melyek szervezésében vett részt kisebbségi önkormányzatuk.

1. táblázat A különböző programokat szervező cigány kisebbségi önkormányzatok (CKÖ) aránya

	CKÖ-k száma	Százalék
Oktatási, szakképzési program	287	53
Kulturális program	390	73
Helyi média program	91	17
Gazdasági, üzleti vállalkozás	37	7
Mezőgazdasági program	188	35
Szociális program	339	63

N=538

A roma kisebbségi önkormányzatok leggyakrabban kulturális, szociális és oktatási programok szervezését vállalták fel. Közel háromnegyedük szervezett kulturális programot, közel kétharmaduk szociális programot és az önkormányzatok valamivel több, mint fele vett részt oktatási programok szervezésében (1. táblázat). Azoknak a kisebbségi önkormányzatoknak a tevékenysége, amelyek az állami támogatáson kívül (ennek összege 2001-ben minden kisebbségi önkormányzat esetében egységesen 628 ezer forint) semmilyen más pénzeszközzel nem rendelkeznek, szintén ezekre a programokra koncentrálnak (1. ábra a Függelékben). Annak ellenére tesznek így, hogy az állami támogatás nem a programok finanszírozását, hanem a működési költségekhez való hozzájárulást célozza.

3.3 A programok tartalma, a tevékenység célja

A kisebbségi önkormányzatok tevékenységszerkezetének áttekintése után a nyitott kérdésekre adott válaszok, illetve a terepmunka során szerzett tapasztalatok alapján érdemes alaposabban szemügyre venni, hogy a felsorolt főbb programok a gyakorlatban milyen tevékenységeket takarnak. Ki fog derülni ugyanis, hogy a kulturálisnak vagy éppenséggel oktatásnak feltüntetett programok jelentős része nem nyelv-, illetve a hagyományápolást, nem a kultúra megőrzését és továbbadását szolgálják, hanem a szociális problémák enyhítését célozzák.

A *kulturális programok* leggyakrabban a következőket jelentik: helyi, vagy megyei Roma Nap, Cigánybál, roma zenei és táncegyüttesek felléptetése, hagyományőrző együttes megalakítása, támogatása, vetélkedők, például Ki-mit-tud?, cigány vers- és prózamondó verseny, sportversenyek (ez szinte kizárólag labdarúgás), Mikulás-napi, karácsonyi ünnepség megszervezése, de ide tartozik a búcsújárás is. Az események egy része tisztán a helyi cigányság (illetve ott, ahol több cigány csoport is van, esetenként csak az egyik cigány csoport), mint közösség megerősítését szolgálja, az együvé-tartozás megélésének lehetőségét teremti meg úgy, hogy eközben a cigányság felvállalhatóvá, sőt értékévé válik. Ilyen például a cigánybál vagy a hagyományőrző tábor, ahol a cigány gyermekek etnikai identitását próbálják erősíteni, és „visszatanítják” a cigány kultúra archaikusnak vélt elemeit. A programok egy másik csoportja a fent leírt funkció betöltésén túl, kimondottan a másság megjelenítését szolgálja, és ezzel egy időben a helyi kisebbségi és többségi társadalom közeledését, a romák elismerését kívánja előmozdítani. Ezek a rendezvények (pl. Roma Nap) meg kívánják mutatni a „magyaroknak”, hogy milyen cigány módon énekelni, táncolni vagy éppen milyen cigány módon főzni. A kulturális programok harmadik csoportját képezik azok az események, amelyek mellett, hogy erősítik a közösséget, egyfajta rejtett segélyezést jelentenek. Ilyen a Mikulás ünnepség, vagy a Karácsony, amikor a gyerekeknek, nagycsaládosoknak, öregeknek, tehát a hagyományosan a közösségi támogatásra szorulóknak adnak ajándékcsomagot, ami nem egyszer különböző tartós élelmiszereket tartalmaz. Az ajándék, különösen a nagycsaládosoknak, öregeknek adott ajándék, tehát nem pusztán az örömszerzést, hanem a nyilvánvaló megélhetési problémák enyhítését szolgálja. Így nem csoda, hogy ezeket a rendezvényeket még a legszegényebb, csak az állami támogatásból gazdálkodó kisebbségi önkormányzatok is igyekeznek megszervezni.

A kisebbségek művelődési és oktatási öngazgatási jogát elismerve a törvény biztosítja a kisebbségi önkormányzatoknak a helyi közoktatás megszervezésében való részvételét, nemzetiségi iskolák, óvodák működtetését, illetve a kisebbségi oktatás helyi önkormányzattal együtt történő megszervezését. Az alacsony iskolai végzettségük miatt a munkahelyekről kiszorult romáknak azonban nem elsősorban nemzetiségi iskolákra, hanem olyan oktatásra van szükségük, amely a nem roma gyermekekhez hasonlóan minden negatív megkülönböztetés nélkül az ő gyermekeik számára is biztosítja minimum a középfokú iskolai végzettség megszerzését, illetve a piacképes, korszerű szaktudást, hogy legalább a jövő generációjának jobb élete lehessen. Ez a szemlélet

tükröződik a kisebbségi önkormányzatok *oktatási, szakképzési programjaiban*. Azaz az oktatási programok alapvetően nem „nemzetiségi oktatási” programok, hanem „esélyteremtő” vagy még inkább „hátránycsökkentő” programok. A kisebbségi önkormányzatok tudatosan törekednek arra, hogy lehetőségeikhez képest ösztönözzék a gyermekek tanulását, továbbtanulását és határozottan elleneznek minden olyan törekvést, amely akár a roma gyerekek „speciális fejlesztésének” szükségességére, akár kulturális másságára hivatkozva hoz létre elkülönített cigány osztályokat. A törvény lehetőséget ad ösztöndíjak alapítására, amivel nagyon sok kisebbségi önkormányzat él is. A legfontosabb eredményeik felsorolásakor többnyire megemlítik, hogy közösségükben jelenleg hány továbbtanuló roma gyermek van.

Nem szorosan vett oktatási program, de a kisebbségi önkormányzatok oktatással kapcsolatos tevékenységének nem egyszer részeként említik az iskolakezdési-, vagy tankönyvtámogatást, ami gyakorlatilag segély. Ezt van, ahol minden cigány tanulónak adják, máshol csak a szegény cigány tanulóknak, és olyan is van, ahol minden rászorulóknak minősített tanuló kap támogatást. A tanulók rászorultságát vagy a kisebbségi önkormányzat, vagy maga az iskola állapítja meg. Az iskolakezdési-, vagy tankönyvtámogatás minden formája rejt magában konfliktuslehetőséget, ami többség-kisebbség közötti, a kisebbségi csoporton belüli, illetve a különböző szegény csoportok közötti konfliktus formájában nyilvánulhat meg. Az ilyen tankönyvtámogatás (a kulturális programoknál említett karácsonyi élelmiszersomag-osztáshoz hasonlóan) a szociális problémák enyhítésére tett erőfeszítés, ami nem a kisebbségi, hanem a helyi önkormányzatnak lenne a feladata.

A roma kisebbségi önkormányzatok éppen a gyermekek esélyegyenlőtlenségének felszámolására tett erőfeszítéseik részeként feladatuknak tartják az iskolákkal való kapcsolattartást is. Ez a törekvésük vagy az iskola elzárkózásába ütközik vagy ha nem, akkor a kisebbségi önkormányzat és az iskola „együtműködése” esetenként nagyon furcsa helyzetet eredményez. Az iskola saját kudarcait a kisebbségi önkormányzatokon keresztül akarja megoldani, a kisebbségi képviselők pedig felhatalmazva érzik magukat arra, hogy az iskolában problémásnak tekintett gyermekeket „megregulázzák”. Így könnyen válhat a többség elvárások közvetítésének eszközévé a kisebbségi önkormányzat, ahelyett, hogy partnerként venne részt az általa képviselni hivatottakat érintő kérdések megvitatásában.

A közösséget érintő legsúlyosabb problémaként a szegénység mellett a munkanélküliséget említették meg a leggyakrabban a válaszadók. A

munkanélküliségnek valamiféle enyhítésére tett kísérlet a szakképzési programok szervezése, melyeket a roma kisebbségi önkormányzatok gyakran más intézményekkel együttműködve indítanak. Az autóvezetői tanfolyamtól kezdve a láncfűrész-kezelői tanfolyamon át a szabás-varrásoktatásig sokféle szakképzést adó program tartozik ezek közé a reményeik szerint a tartósan munkanélküli romák munkához jutási esélyeit növelő programok közé. Néhány kisebbségi önkormányzat kifejezetten törekszik a helyi munkaügyi szervekkel való együttműködésre.

Természetesen vannak olyan oktatási programok is, amelyek valamiféle nemzetiségi oktatást jelentenek: például cigány nyelvtanfolyamok, fakultatív formában történő cigány népismereti oktatás az iskolában, de nem ezek, hanem az alapvetően a szociális hátrányokat felszámolni igyekvő programok a meghatározóak az oktatásnak tekintett programok között (is).

A roma kisebbségi önkormányzatok 63 százaléka számolt be arról, hogy részt vett *szociális program* szervezésében. Ugyanakkor az alapvetően a kultúrára koncentráló kisebbségi törvényben ennek lehetősége sehol sem szerepel. A szociális gondok enyhítése ugyanis egy településen nem is lehet a kisebbségi önkormányzat feladata, azzal a települési önkormányzatnak kell (kellene) foglalkoznia. A roma kisebbségi önkormányzatok elnökei azonban, közösségük elvárásának megfelelően, az általuk vezetett szervezet legfontosabb céljának a szociális gondok enyhítését, a romák társadalmi felemelkedését tartják. A kultúra ápolása fontos ugyan, de szerepe csak másodlagos.

A 2. táblázatból kiolvasható, hogy míg a válaszadók 92 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a kisebbségi önkormányzat legfőbb célja a romák társadalmi felemelkedésének elősegítése, addig azzal - a törvény szellemének megfelelő - kijelentéssel, hogy a kisebbségi önkormányzat legfőbb célja a roma kultúra és identitás ápolása csak 77 százalékuk értett egyet.

2. táblázat A cigány kisebbségi önkormányzat legfőbb céljáról

	A CKÖ legfőbb célja elősegíteni a romák társadalmi felemelkedését		A CKÖ legfőbb célja a roma kultúra és identitás ápolása	
	CKÖ-k száma	Százalék	CKÖ-k száma	Százalék
Egyáltalán nem jellemző	10	2	13	2
Nem nagyon jellemző	7	1	30	6
Kissé jellemző	29	5	78	15
Jellemző	127	24	156	29
Teljesen jellemző	365	68	260	48
Összesen	538	100	537	100

A szociális programok nagyon sokfajta tevékenységet jelenthetnek kezdve azzal, hogy a kisebbségi önkormányzatok ellátnak olyan segélyezési feladatokat, amelyeket a települési önkormányzat törvénytelenül átruház rájuk (ez az első ciklusban gyakrabban, a második ciklusban már ritkábban fordult elő), a rászorulóknak élelmiszertámogatásán, a ruhaosztáson keresztül egészen a „temetési segélyek” nyújtásáig. Olyan gyakorlattal is találkozottunk, hogy a kisebbségi önkormányzat kiváltotta a sokgyermekes szegény családok gyógyszereit, mert a települési önkormányzathoz gyógyszer-támogatásra benyújtott kérvények elbírálására heteket kellett volna várni. Fontos látni, hogy ahogy azt már említettük, az oktatási és kulturális programok egy része is valójában „szociális program” abban az értelemben, hogy valamilyen szempontból rászorulóknak nyújt akár pénzügyi, akár természetbeni segítséget. Egy válaszadó például így sorolja fel a kisebbségi önkormányzat legfőbb tevékenységeit:

„Szociálisan rászorulóknak támogatása, iskolakezdéshez (1. osztály) tanszervásárlás, étkezési térítési díj támogatása (óvoda). Elutazó tanulók bérlet-térítése. Ingyenes földterület és vetőmag biztosítása a könnyebb megélhetés érdekében. Szűkös anyagi helyzet miatt, ezen támogatások egyre csökkennek. (Pl. karácsonyi szaloncukor)”

A kisebbségi önkormányzatok igyekeznek szót kapni a „nagy” önkormányzat segélyezésében, abban hogy kik és milyen feltételekkel kapjanak segítséget, vagy éppen abban, hogy kiket vegyen fel az önkormányzat közhasznú munkára, kik vehessenek

részt erdőtisztításban, azaz helyi szociális lobbyként tevékenykednek. Van olyan település, ahol a segélykérelmek elbírálásánál előnyt élveznek azok, akiknek a kérvényén szerepel a kisebbségi önkormányzat ajánlása, illetve pecsétje. Ha egy kisebbségi önkormányzati képviselő egyben tagja a település képviselőtestületének is, akkor majdnem minden esetben az önkormányzat szociális bizottságában van bizottsági tagsága. Ahol nincsenek bizottságok, ott is aktívan részt vesz a segélyezési döntéshozatalban. A segélyezés feladatát, vagy a segélyezési döntéshozatalban való részvételt a kisebbségi önkormányzatok maguk is szorgalmazzák, és többnyire örömmel fogadják a települési önkormányzat erre vonatkozó felkéréseit. Viszont találkoztunk olyan roma vezetői megnyilatkozással is, amely az ezzel járó veszélyekre, illetve arra hivatkozva hogy ez a települési önkormányzat feladata, határozottan ellenezte az ilyen ötletet. (A segélyezési feladatok átvállalásának veszélyeiről később még lesz szó.)

A kisebbségi önkormányzatok helyi szociális lobbyként való fellépését jól mutatja az is, hogy sokszor nem pusztán a szegény cigányok, de a szegény nem cigányok ügyét is képviselik (például megírják a kérvényeiket, elhívják őket az általuk szervezett ruhaosztásra). A kisebbségi önkormányzatok több mint háromnegyede (77 százalék) szervez olyan programokat, melyekkel romákat és nem romákat egyaránt támogatnak és pusztán 8 százaléka mondta, hogy ez a településükön nem jellemző (3. táblázat).

3. táblázat A cigány kisebbségi önkormányzat olyan programokat is kezdeményez, amelyek romákat és nem romákat egyaránt segítenek

	CKÖ-k száma	Százalék
Egyáltalán nem jellemző	15	3
Nem nagyon jellemző	30	5
Kissé jellemző	79	15
Jellemző	176	33
Teljesen jellemző	233	44
Összesen	533	100

A kultúraápolásnak a helyi roma közösségek szociális gondjainak enyhítését célzó törekvésekkel szembeni háttérbe szorulását jól tükrözi a következő (kérdőíves) idézet:

„A Sz.i Kisebbségi Önkormányzat szívvel lélekkel változtatna a cigányság élethelyzetén, de az országban pénzügyi dolgokban hiányban szenvednek a kisebbségi önkormányzatok, épp hogy működésre elegendő az állami támogatás. ... Sok cigány bánja, hogy megalakult a kisebbségi önk.-zat, a képviselők is szociálisan hátrányban vannak, mert többségük munkanélküli. A képviselőknek az lenne jó, ha képviselőségük eleve munkahelynek lenne tekintve. A helyi CKÖ szerint az lenne a változás, ha a kormány nagyobb támogatásokat nyújtana a kisebbségi önkormányzatoknak, hogy vállalkozásból lehetne a cigányságot segíteni. Továbbá közös hatósági, közigazgatási, gyámügyi, lakásügyi közös irányítást látnánk változásnak. A kultúra is fontos a cigányságnak, de sok települési képviselő szerint ebből nem lehet megélni, hogy a cigány táncol-muzsikál, mert úgy jár, mint a tücsök: nyáron muzsikált, télen meg megfagyott.”

Tanulságosak egy meginterjúvott elnök szavai is:

„Mit akarunk mi a közösségi jogokkal, amikor a roma embert abszolút nem zavarja, hogy most neki van-e kisebbségi joga vagy nincs kisebbségi joga? Napi megélhetési gondokkal küszködik, naponta neki elő kell teremteni a családjá számára, a népes családjá számára, többgenerációs család számára a betevő falatot. Most innentől kezdve miről beszéltek?”

Az, hogy a roma vezetők által nem kifejezetten szociális programokként meghatározott tevékenységek is számos megélhetést segítő elemet tartalmaznak, a kisebbségi önkormányzat törvény által körvonalazott kultúra-központú funkciójának gyakorlatban megjelenő transzformálódását tükrözi, azt, ahogyan a roma kisebbségi önkormányzatok többsége, a roma közösségeknek a társadalmi marginalizáltságából táplálkozó elvárásai szerint, szociális tartalommal tölti meg tevékenységét.

3.4 Kisebbségi önkormányzat, mint szociális lobby

Megvizsgáltuk, hogy vajon vannak-e olyan kisebbségi önkormányzatok, amelyek a romák hátrányos társadalmi helyzete ellenére képesek kizárólag kulturális tevékenységet folytatni, és ténylegesen a roma kulturális autonómia intézményévé válni. Először tevékenységük orientációja alapján a roma kisebbségi önkormányzatok három típusát határoztuk meg.

A kultúra-orientált kisebbségi önkormányzatok kizárólag kulturális, oktatási és szakképzési, valamint média programok szervezésében vettek részt. A *szociális és gazdálkodói orientáltsággal* jellemezhetőek kizárólag szociális programok, gazdasági

vagy üzleti vállalkozások, illetve mezőgazdasági programok szervezését vállalták fel. Míg a *vegyes orientáltságú* kisebbségi önkormányzatok tevékenységében mind kulturális, mind szociális, gazdálkodási jellegű programok szerepelnek.

4. táblázat A cigány kisebbségi önkormányzatok megoszlása tevékenységük orientációja szerint

A CKÖ tevékenységének orientációja	CKÖ-k száma	Százalék
Kultúra-orientáltság	119	23
Szociális és gazdálkodói orientáltság	54	11
Vegyes orientáltság	337	66
Összesen	510	100

A 4. táblázatból látható, a roma kisebbségi önkormányzatok több mint háromnegyede valamilyen módon elérte, hogy abba az irányba formálja a tevékenységét, amilyen irányba az adott körülmények között a roma közösség elvárásai ezt megkövetelik, még ha ezeknek az elvárásoknak a kisebbségi önkormányzatok általában nem is felelnek meg. Sőt, azt látjuk, hogy egy tizedük kizárólag szociális és gazdálkodói jellegű tevékenységet folytat.

Azoknak a kisebbségi önkormányzatoknak az aránya, amelyek a törvény szellemének megfelelően kizárólag kulturális tevékenységet folytatnak, pusztán 23 százalék. (Az előzőekből azonban tudjuk, hogy ez a „kizárólagosan kulturális tevékenység” azért bőven tartalmaz szociális elemeket is.) Ráadásul a kultúra-orientáltság sem azt jelenti, hogy ezek a kisebbségi önkormányzatok, a más (nem roma) kisebbségi önkormányzatokhoz hasonlóan valóban csak kulturális tevékenységet kívánnak folytatni és az identitásörzésben látják céljukat. Ugyanis az ebbe a típusba tartozó kisebbségi önkormányzatok 90 százaléka is egyetért azzal a kijelentéssel, hogy a kisebbségi önkormányzat legfőbb célja, a romák társadalmi felemelkedésének előmozdítása és közel kétharmaduk (72 százalékuk) törekszik arra, hogy olyan programokat szervezzen, ami roma és nem roma szegényeket egyaránt támogat. Tevékenységükben igen, de céljaikban aligha különböznek társaiktól.

Azzal, hogy a roma kisebbségi önkormányzatok, közösségük legégetőbb problémáira reagálva helyi szociális feladatokat látnak el, vagy szociális lobbyként

lépnek fel, valójában maguk is tevékenyen részt vesznek abban a folyamatban, melynek eredményeként alapvetően szociális kérdések jelennek meg etnikai kérdésként, illetve konfliktusok keletkeznek a szegény csoportok („a cigányok” és a „szegény magyarok”) között. Az a törekvés, hogy a kisebbségi önkormányzatok nem cigányoknak is segíteni igyekeznek ez utóbbi veszélynek a felismerését jelzi, de tovább erősíti a szociális problémák etnicizálódását. A cigány kisebbségi önkormányzat nem a kulturális másság elismerésének és a kulturális másságból adódó sajátos érdekek érvényesítésének funkcióját tölti így be, hanem a „cigány” és „szegény” kategóriák egymásnak való megfeleltetésével a romák olyan reprezentációját erősíti, amely már csak a marginalizáltság miatt is másodrendű állampolgárként jeleníti meg az ehhez a kisebbségi csoporthoz tartozókat, pontosabban azokat, akiket a többség ehhez a csoporthoz tartozóknak vél. A „cigány” egyenlő „szegény” képlet pedig már önmagában is gátja lehet a romák sikeres integrációjának.

Szalai Júlia írja, hogy „a romák esetében a politikai befolyás intézményes biztosításának legfőbb mozgatója és tétje a közösség «szociális» és «kisebbségi» meghatározottságainak különválasztása, ami a kisebbség öndefiníciójának és mások által való elfogadásának alapfeltétele” (Szalai [2000b] pp. 548). A kutatás alapján úgy látom, hogy a helyi roma vezetők az adott feltételek mellett képtelenek e két dimenzió különválasztására. Egyéb intézmények és a többségi társadalom együttműködése híján nem tehetnek mást, mint gyakran a törvényesség határán lavírozva, segítik a társadalom peremére szorult családokat.

A kisebbségi önkormányzat tevékenysége (gyakran a helyi többségi társadalom legnagyobb öröme) szegregációs, vagy önszegregációs folyamatokat is elindíthat. Ez történik akkor, ha például a kisebbségi önkormányzatnak „sikerül elérnie”, hogy a települési önkormányzat támogatásával a cigánytelep mellé egészségügyi központot építsenek fel, vagy hogy cigány kisgyermeknek szervezzenek óvodapótló játszóházat. Bár a kisebbségi vezetők, akiket alapvetően a közösségükért érzett felelősség és jóindulat vezérli, úgy érzik, kiharcoltak valamit a romák érdekében, valójában ezzel a többségi közösségnek tettek „jó szolgálatot”: végre nem kell egy váróban szoronganiuk a „bűdös cigányokkal” és nem kell gyerekeiket egy óvodába járatni a „neveletlen telepiekkel”. A többségnek tett „jó szolgálatok” példái még hosszan sorolhatóak. Közös vonásuk, hogy mindegyik esetben a kisebbségi önkormányzat a többség érdekeinek képviselőjévé válik sokszor anélkül, hogy ezt maguk a roma vezetők felismernék. Paradox módon a szegregáció ilyen erősödése eredendően integrációs szándékkal indult

programokból születnek: ezekkel a roma közösség tagjainak mobilitási- és tág értelemben vett életesélyeit kívánják növelni (így, a fenti példánál maradva: a romák egészségi állapotának javulását, a gyermekek iskolai sikerességének növelését célozzák). Valójában azonban a cigányoknak létesített egészségügyi központ vagy játszóház párhuzamos intézmények kialakítását, a romák szegregációját, az egyenlőtlen helyi viszonyok konzerválását jelenti. A települési szinten megjelenő ilyen párhuzamos intézmények létrehozását nem valamifajta közös cigány öntudatra épülő tudatos elkülönülés, hanem az integrációs szándék motiválja. Ha a kisebbségi önkormányzatnak ezt a törekvését a települési önkormányzat, illetve más helyi intézmények támogatják, akkor az egyáltalán nem tekinthető egyértelműen a partneri együttműködés jelének, sokkal inkább az egyenlőtlen helyi viszonyok konzerválására tett tudatos, vagy tudattalan törekvésnek, aminek az eredménye a romák látszólagos politikai részvétele mellett történő fokozódó társadalmi kirekesztettség lesz.

A segélykijárási szükségszerűen hierarchizált viszonyt hoz létre a segélyt osztó települési önkormányzat és a segélyekért lobbyzó kisebbségi önkormányzat között, ami felveti a kérdést, hogy lehet-e így egyáltalán hatékonyan képviselni a leggyakrabban éppen a polgármesteri hivatallal, az önkormányzattal szemben, vagy az önkormányzat rendeletei kapcsán megfogalmazódó kisebbségi érdekeket. Ráadásul láttuk, maguknak a kisebbségi vezetőknek a társadalmi helyzete is olyan, hogy nem túl nehéz őket személyesen is a polgármesteri hivataltól függő helyzetbe hozni. Sokszor elég annyi, ha közmunkát ajánlanak fel nekik. (Erre számos példát találtunk. Volt olyan hely is, ahol a cigány közmunkásokat felügyelő brigádvezetői pozíciót kapta meg a kisebbségi önkormányzat vezetője.) Az ilyen modernkori vajdák aztán nemigen élnek ellenvetéssel a romákat érintő döntéseknél. Szerepüket jól alakítják, annál is inkább, mert a paternalista viszonyok, amelyek a települések túlnyomó részében hagyományosan jellemezték a cigányok-nem cigányok viszonyát, mind a mai napig élnek.

Végezetül egyáltalán nem elhanyagolható az a tény, hogy a kisebbségi önkormányzatnak a helyi segélyezésben, a szociális problémák megoldásában való részvétele eleve kudarcra van ítélve, hiszen ilyen tevékenységre sem jogköre, sem forrása nincs. A roma lakosság az eredménytelenséget látva pedig meglehetősen elégedetlen és csalódott. Még ha egy-egy program érinti is őket vagy gyermeküket, összességében „a kisebbségi” tevékenységéről azt gondolják, hogy az semmit sem változtat sorsukon. Úgy érzik, a kisebbségi önkormányzat intézménye számukra

semmilyen haszonnal nem jár, legfeljebb a „tűzhez közel ülőknek” van személyes hasznuk belőle.

4. INTÉZMÉNYI KAPCSOLATOK

A kisebbségi önkormányzatok nem légüres térben tevékenykednek, hanem egy, a kisebbségi és „többségi” intézmények alkotta rendszeren belül. A települési önkormányzatok és intézményeik, az Országos Cigány Önkormányzat, közintézmények, az országos, regionális, illetve megyei, helyi roma szervezetek, más települések roma kisebbségi önkormányzatai, valamint az egyes települések nem roma kisebbségi önkormányzatai alkotják azt az intézményi hálót, amelyhez a helyi kisebbségi önkormányzatok kötődhetnek. Aligha lehet kétséges, hogy az egyes kisebbségi önkormányzatok működésében, sikerességében szerepet játszanak az ezekkel az intézményekkel való szervezeti és személyes kapcsolatok. A társadalmi tőke és kapcsolatháló elméletének²² térnyerése óta evidenciának számít, hogy a formális és informális társadalmi kapcsolatok struktúrájának meghatározó szerepe van abban, ahogy a közösségek és helyi intézmények kollektív cselekvésüket megszervezik, és a hatékonyságukban megmutatkozó különbségek egy jelentős része magyarázható a rendelkezésre álló társadalmi vagy másképpen kapcsolati tőke nagyságával, az egyes közösségek, intézmények kapcsolathálójának sajátosságaiival (kiterjedtségével, mintázatával stb.)²³. Schafft és Brown [2000] például, akik a társadalmi tőke koncepciójára támaszkodtak a roma kisebbségi önkormányzatok vizsgálatakor, úgy találták, hogy a roma kisebbségi önkormányzatok érdekérvényesítési hatékonyságában mutató különbségeket a közösségek belső struktúrája, a kisebbség és többség kapcsolata, illetve az országos intézményekkel való vertikális kapcsolatok megléte vagy hiánya magyarázza. Elemzésükben azonban nem esett szó arról, hogy *miért* rendelkezik az egyik közösség kisebbségi önkormányzata nagyobb társadalmi tőkével, mint a másik. Választott módszerük (kizárólag survey módszert használtak) alkalmatlan volt arra, hogy feltárják mindazt, amit a „társadalmi tőke” legfeljebb visszatükrözni képes:

²² A téma kiterjedt irodalmának ismertetésére itt nincs mód, de talán szükség sem. A legfőbb idevonatkozó munkák közül lásd Bourdieu [1985] és [1997], Coleman [1994], Putman [1993] és Wasserman–Faust [1994].

²³ Putman [1993] például észak- és dél-olaszországi társadalmi szervezetek és azok intézményi hatékonyságát hasonlította össze. Azt találta, hogy az északi helyi önkormányzatok azért szignifikánsan hatékonyabbak déli társaiknál, mert lényegesen nagyobb társadalmi tőkével

mindenekelőtt azt a módot, ahogyan az erőforrások és privilégiumok helyi elosztása beágyazódik egy dinamikus, történetileg kialakult hatalmi struktúrába²⁴.

Jelen kutatás során nem vállalkoztunk komplex kapcsolatháló elemzésre, megelégedtünk annak megállapításával, hogy az intézményi kapcsolatok megléte vagy hiánya a kisebbségi önkormányzatok hatékonyságában (a maguk elé tűzött célok megvalósításának mértékében) megmutatkozó különbségek jelentős részét valóban magyarázza²⁵. A hatékonyságot a 13 változó összeadásával képzett, „intézményi hatékonyságnak” elnevezett változóval mértük (16. táblázat a Függelékben). Azt találtuk, hogy minél kiterjedtebb egy kisebbségi önkormányzat kapcsolatrendszere, annál több információhoz, illetve anyagi támogatáshoz jut és annál nagyobb az esélye arra, hogy kikényszerítse azokat a változtatásokat, amelyek hitük szerint az általuk képviseltek érdekeit szolgálják (ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy valóban a közösség „tényleges” érdekeit szolgálják).

A hatodik fejezetben található siroki és kerecsendi eset összehasonlítása, valamint a békési esettanulmány árnyalt képet ad a kapcsolatháló szerepének jelentőségéről, és egyben azt is megmutatja, hogy a kapcsolatháló működésének megértése elválaszthatatlan az ennél véleményem szerint lényegesebb kérdésektől, mint amilyen egyfelől a helyi hatalmi struktúrára jellemzőségei, a „többségi” intézmények által fenntartott befogadó vagy kirekesztő gyakorlatok megléte, másfelől a roma önszerveződés intézményesülésének történeti folyamata.

Az alábbiakban bemutatom azt a jól mérhető összefüggést, ami a meglévő kapcsolatok egy típusa, nevezetesen a roma szervezeti tagság és a kapott támogatások között fennáll. Továbbá elemzem a kisebbségi önkormányzatoknak az intézményi környezet főszereplőivel, az országos kisebbségi önkormányzattal és a települési önkormányzatokkal való viszonyát.

rendelkeznek, amit a bizalom és reciprocitás történelmileg kialakult erős normájában lehetett tetten érni.

²⁴ A társadalmi tőke elmélet alkalmazhatóságával kapcsolatos megállapításait később felülbírálták. Lásd Schafft–Brown [2003].

²⁵ Az alacsony és magas hatékonyságú kisebbségi önkormányzatok tevékenységének összehasonlításáról lásd (Molnár–Schafft [2003]).

4.1 Kapcsolatok és finanszírozás

A kisebbségi önkormányzatok alapvetően három forrásból juthatnak bevételhez: az éves állami támogatásból (működési költségekre), a helyi önkormányzat támogatásából, és pályázatokból. Ezek elvileg (de a roma kisebbségi önkormányzatok esetében meglehetősen ritkán) kiegészülhetnek még adományokkal, hazai illetve külföldi szervezetektől kapott támogatásokkal, a rendelkezésükre bocsátott vagyontárgyak hozadékával, valamint saját gazdálkodásból származó bevételekkel. A település, vagy az amúgy sem mérhető kisebbségi közösség méretétől függetlenül, minden kisebbségi önkormányzatra nézve egységes éves állami támogatás összege meglehetősen kicsi. A terepmunka évében, 2001-ben például 628 ezer forint volt²⁶. Ugyanakkor ez az egyetlen biztos bevétele a kisebbségi önkormányzatnak. A helyi önkormányzat támogatása ugyanis a helyi képviselőtestület döntésétől függ, ami gyakran – különösen a hátrányos helyzetű régiók kistelepüléseinek esetében, ahol az önkormányzatok is szegények –, azt jelenti, hogy egyáltalán nem kap plusztámogatást a kisebbségi önkormányzat. Ha nincsen sikeres pályázata, akkor csak az állami támogatásból tud gazdálkodni. Persze az is problematikus lehet, ha kap támogatást a kisebbségi önkormányzat a „nagy” önkormányzattól. Ekkor egyfajta függőségi viszony alakul ki: a támogatás jövőbeni megvonásától tartva a kisebbségi önkormányzatok igyekeznek kerülni a konfrontációt a település vezetőivel, holott gyakran éppen ez jelentené a valódi érdekképviseletet. Ha a települési önkormányzat még „ötleteket” is ad arra, hogyan és mire lehetne fordítani a tőle kapott támogatást, akkor ezzel erősen megkérdőjeleződik a kisebbségi önkormányzat autonómiája. A pályázati tevékenységből származó bevételek bizonytalanok, a pályázatok beadása és az elbírálás, valamint a pénzek tényleges megérkezése között olykor rengeteg idő telik el. Ráadásul azok a roma vezetők, akik nem rendelkeznek pályázatírási gyakorlattal, kiépült kapcsolathálóval és iskolai végzettségük is alacsony, nem igazán tudnak élni a pályázati lehetőségekkel. Azoknak némiképp jobbak a lehetőségeik, akik kapcsolatot tartanak valamilyen társadalmi szervezettel.

²⁶ Ez az összeg valóban filléresnek tekinthető, de a teljes képhez hozzátartozik, hogy az országos és a helyi kisebbségi önkormányzatok, valamint a roma civil szervezetek működési célra a többszörösét kapták annak az összegnek, mint amit a kormány a különösen sikeresnek tartott ösztöndíj támogatásra, vagy a fiatal cigány munkanélküliek integrálására költött. (Zolnay [2001])

A válaszoló 541 vezető közül 346 (64 százalék) tagja valamilyen *roma szervezetnek*. A Lungo Drom tagság a domináns, 251-en tagjai ennek a szervezetnek. Ezzel szemben a többé-kevésbé riválisnak számító Roma Parlamentnek, és a Phralipének csupán 11-en, illetve 18-an tagjai. Nagyon sok megyei, illetve regionális szervezetet említettek a válaszadók. Ilyen például a Bács-Kiskun Megyei Cigány Érdekvédelmi Szövetség, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Érdekvédelmi Szövetség, a Baranya Megyei Cigány Lakosok Egyesülete, a Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Baranya Megyei Szövetsége, a Cigány Vezetők Szakmai Egyesülete (Debrecen), a "Petru Voj" (Zalaegerszeg), a Zalai "A Nostru". De vannak, akik a helyi nagycsaládosok szervezetének, vagy éppen a Közéleti Roma Nők Egyesületének tagjai. A roma kisebbségi önkormányzatok lényegesen erősebben kötődnek a regionális, mint az országos szervezetekhez. A megyei szervezetek esetében a személyes és viszonylag gyakori kapcsolattartás a meghatározó. Egyes megyei szervezeteknek fontos információközvetítő, érdekkijáró szerepük is van. Az országos szervezetekhez való kötődésben, nagyszámú fiókszervezete ellenére, úgy tűnik a Lungo Drom szerepel a leggyengébben. Ez egyrészt a korábbi - a választások előtti -, az azonos értékek és érdekek közös átgondolását nélkülöző kampányszerű tagtoborzással, másrészt a Lungo Drommal azonosított Országos Cigány Önkormányzattal való elégedetlenséggel, harmadrészt a helyi és az országos szintek közötti kommunikáció hiányával magyarázható.

A kérdőívben felsoroltuk azokat az intézményeket, amelyek a (cigány) kisebbségi önkormányzatok támogatóinak számítanak²⁷, és arra kértük a válaszadókat, hogy jelöljék mely szervezetektől kaptak technikai jellegű segítséget, tanácsot, illetve pénzügyi támogatást, valamint, hogy jelezzék, a felsoroltakon kívül milyen más szervezetektől kaptak segítséget.

Az így kapott *más támogató szervezetek* listáján szerepelnek regionális, illetve megyei közintézmények, roma szervezetek, többnyire azok, amelyeknek maguk a kisebbségi önkormányzati elnökök is tagjai, valamint országos roma szervezetek (Roma Polgárjogi Alapítvány, Roma Parlament), civil szervezetek (Partners Hungary, Másság Alapítvány, Soros Alapítvány, Nemzeti és Etnikai Jogvédő Iroda) karitatív szervezetek (Máltai Szeretetszolgálat, Magyar Vöröskereszt), de megemlítettek pártokat,

²⁷ A felsorolt szervezetek: Országos Cigány Önkormányzat, Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Autonómia Alapítvány.

vállalkozókat, illetve más települések kisebbségi önkormányzatait is. Néhány minisztérium is szerepel a támogatók listáján.

A kisebbségi önkormányzatok közel ötöde (19 százalék) semmilyen szervezettől nem kapott technikai jellegű segítséget (információt, tanácsot), azaz teljesen magukra vannak hagyva a helyi cigányság érdekképviselőjének nem könnyű feladatával, amihez korábbi tapasztalatok sem igen állnak a rendelkezésükre. Érdekképviselőjük hatékonysága már pusztán ezért is megkérdőjelezhető. Ezen kívül több mint harmaduk (35 százalékuk) a működésükhöz kapott állami támogatáson kívül semmilyen más forráshoz nem jutott.

Az alábbi két táblázatban jól látszik, hogy azok az önkormányzatok, melyek nem tartoznak semmilyen roma szervezethez sem, így nem rendelkeznek hasznosítható intézményi és ezzel egy időben személyi kapcsolatokkal, kevesebb támogatást tudnak szerezni. Meglepő azonban, hogy míg az Országos Cigány Önkormányzattól (OCÖ) kapott támogatás tekintetében a jelek szerint, és nem meglepő módon, a „Lungo Dromos” önkormányzatok vannak a legjobb pozícióban (a kutatás idején ugyanis az OCÖ-t a Lungo Drom uralta: a képviselők mindegyike a Lungo Drom szövetségből jutott mandátumhoz), addig a nem OCÖ-től származó támogatásra ennek ellenkezője igaz: több esetben kaptak támogatást azok az önkormányzatok, amelyeknek elnökei nem a Lungo Drom, hanem más roma szervezetek tagjai. Például az egyik legnagyobb támogatónak számító Magyarországi Cigányokért Közalapítványtól ez utóbbiak 46 százaléka kapott pénzügyi segítséget, szemben a Lungo Drom tag elnökök által vezetett önkormányzatok 34 százalékaival. Vagy míg a „más” (nem, vagy nem csak Lungo Drom) szervezetek tagjainak vezetése alatt álló kisebbségi önkormányzatoknak „csak” mintegy negyede, a semmilyen szervezeti tagsággal sem rendelkezők vezette kisebbségi önkormányzatoknak viszont 43 százaléka kénytelen pusztán az állami támogatásból gazdálkodni.

5. táblázat A különböző intézményektől kapott technikai jellegű segítség a szervezeti tagság szerint, a kisebbségi önkormányzatok százalékában

	Lungo Drom tag N=235	Más roma szervezetnek (is) tagja* N=111	Nem tagja roma szervezetnek N=195	Együtt N=541
Országos Cigány Önkormányzat	56	39	35	46
Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány	34	42	35	63
Magyarországi Cigányokért Közalapítvány	44	50	42	44
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	25	45	34	32
Autonómia Alapítvány	20	23	15	19
Más szervezet	23	43	27	27
Semmilyen szervezettől sem kaptak	17	21	25	19

*Azzal a 16 CKÖ-vel, amelyek vezetői a Lungo Dromnak és más szervezetnek is tagjai.

6. táblázat A különböző intézményektől kapott pénzügyi támogatások, a szervezeti tagság szerint, a kisebbségi önkormányzatok százalékában

	Lungo Drom tag N=235	Más roma szervezetnek (is) tagja* N=111	Nem tagja roma szervezetnek N=195	Együtt N=541
Országos Cigány Önkormányzat	31	15	13	22
Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány	21	38	28	27
Magyarországi Cigányokért Közalapítvány	34	46	30	35
Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal	12	23	12	14
Autonómia Alapítvány	11	13	7	10
Más szervezet	14	20	14	15
Semmilyen szervezettől sem kaptak	35	24	43	35

*Azzal a 16 CKÖ-vel, amelyek vezetői a Lungo Dromnak és más szervezetnek is tagjai.

A támogatások konkrét nagyságára, attól tartva, hogy az erősen csökkentené a válaszadási arányt, nem kérdeztünk rá a kérdőívben. A főbb támogatók adataiból azonban lehet tudni, hogy a támogatási összegek ötvenezer és két-három millió forint közé esnek, a leggyakoribb a 150-300 ezer forintos összeg.²⁸

4.2 Az intézményi környezet főszereplői

4.2.1 A települési önkormányzat

Azok között az intézmények között, amelyekkel a kisebbségi önkormányzat kapcsolatban van, kiemelt szerepe van a települési önkormányzatnak. A települési önkormányzat által hozott döntések (mindenekelőtt a helyi közoktatással kapcsolatos rendeletek, a helyi szociális rendelet, a településfejlesztési tervek, foglalkoztatást elősegítő döntések) a település minden lakosát érintik, azonban nem feltétlenül egyformán. Gyakran előfordul, hogy például az úthálózat-fejlesztési, vagy közművesítési tervekből „kifelejtik” a romák lakta utcákat. Vagy hogy a szociális rendeletet úgy alkotják meg, hogy azokat a segélyfajtákat, amelyeket a polgármesteri hivatal dolgozói szerint többnyire roma rászorulóknak igénylik (ez általában az átmeneti segély) csak természetbeni ellátásként állapítják meg, ezzel is azt üzenve, hogy a segélyezettet kiskorúnak tartják, akit kontrollálni, nevelni kell²⁹. Közismert, hogy a romák hátrányos helyzetének újratermelődése részben pont a helyi önkormányzatok által fenntartott intézményeken belül történik. A kisebbségi önkormányzatoknak, ha valóban a kisebbségi érdekek védelmében lépnének fel, akkor különösen fontos szerepük lehetne a fentiekhez hasonló rejtett diszkrimináció, a kirekesztés gyakran nem is tudatos gyakorlatainak feltárásában, a kisebbséghez tarozó egyének önbecsülésének védelmében, társadalmi, politikai és kulturális esélyegyenlőségének előmozdításában,

²⁸ Egy nemrégiben a Világbank budapesti regionális irodája és a Közkontroll Egyesület támogatásával készült, az 1990-1999 közötti időszakban a romákat célzó programokat vizsgáló kutatás szerint, a támogatásoknak csupán 6,5 százaléka jutott a kisebbségi önkormányzatokhoz, melynek összértéke mintegy 81 millió forint volt. A romákat célzó összes támogatás több mint harmada állami szponzoroktól származott. A nem állami szponzoroktól származó pénzeket majdnem kizárólag a Soros és az Autónia Alapítvány biztosította. A többi magánszponzor hozzájárulása elenyésző volt. (Zolnay [2001])

végso soron a kisebbségi létből származó hátrányok csökkentésében, felszámolásában. Ez persze egyáltalán nem pusztán kisebbségi kérdés, hanem a többség és kisebbség közös ügye; amiből az következik, hogy a települési önkormányzatnak támogatnia kellene a kisebbségi önkormányzat ilyen irányú törekvéseit. A gyakorlatban azonban távolról sem ez a helyzet.

Bár a törvény kötelezi a települési önkormányzatot, illetve a polgármesteri hivatalt a kisebbségi önkormányzat támogatására, ennek a kötelezettségnek a tényleges ereje csekély. A 28. paragrafus szerint „A települési önkormányzat által létrehozott polgármesteri hivatal - a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott módon - köteles a helyi kisebbségi önkormányzat munkáját segíteni.” (Kiemelés M.E.) Azaz ezt a kötelezettséget maga a települési önkormányzat tölti meg tartalommal, ami meglehetősen kiszolgáltatottá teszi a kisebbségi önkormányzatokat. Annak meghatározatlansága, hogy mi az a minimum, amelyet minden települési önkormányzat köteles teljesíteni, eredményezi azt, hogy a gyakorlatban egymástól nagyon eltérő formái léteznek a két önkormányzat közötti kapcsolatnak. Van, ahol a roma vezető szerint rasszista polgármester egyáltalán nem áll szóba a romák képviselőivel, a hivatalban felbontják leveleiket, viszont van, ahol irodát, milliós nagyságrendű éves támogatást, bizottsági helyeket biztosít a települési önkormányzat a kisebbségi önkormányzatnak. A különbségeket szemlélteti az alábbi két vélemény a kérdőívekből.

“Sajnos a cigánykérdésbe nem vonnak bele. Mert a települési önkormányzattal szemben beleszólási jogom van, de szavazati jogom nincs, de ha még volna is szavazati jogom, akkor sem érnék vele célba, mert kettő a tizenegy ellen kevés. És így a cigányokról úgy döntenek, ahogy nekik tetszik. És a cigányokkal való problémákat nem is teszik a testület elé, elintézik maguk közt, mert még azt sem engedik meg, hogy vitatkozzunk.”

“A települési önkormányzattal kialakult nagyon jó munkakapcsolat. Az intézmények vezetőivel mindennapi kapcsolattartás. Teljesen felszerelt irodahelységet kaptunk a települési önkormányzattól. A fenntartásról ő gondoskodik... Évtizedek óta a cigány lakosságot képviselőket bevonják a döntések előkészítésébe, illetve a döntéshozatalba.”

A törvény nemcsak nem teszi kötelezővé a helyi önkormányzatoknak a kisebbségi önkormányzatok egy meghatározott minimális támogatását, de semmi sem kötelezi a partneri viszony kialakítására. Ezen kívül semmiféle szankciót nem tartalmaz azon önkormányzatokkal szemben, amelyek elmulasztják a képlékenyen

²⁹ Jellemző, hogy azokat a romákat, akik gyakorlatilag soha nem kérnek segítyt a „már nem is cigányok” vagy „rendes cigányok” kategóriájába sorolják a polgármesteri hivatalok segélyezésért felelős alkalmazottai.

megfogalmazott segítségadási kötelezettségüket. Ez az egyértelmű kiszolgáltatottságon kívül lényegében azt jelenti, hogy a kisebbségi önkormányzat „belügyévé” válik a kisebbségi lét problémahalmaza, miközben a kisebbségi lét a többség-kisebbség relációjában nyer valódi jelentéstartalmat. A kisebbségi önkormányzatok működésének, a kisebbségi érdekképviselőnek éppen az jelentené a sikerét, ha létrejönne az együttélés formáinak közös kialakításának minden fél által elfogadott gyakorlata, ha a romák nemcsak a helyi diskurzus tárgyává, de formálóivá is válhatnak. Ha a „többségi” fél sorra elzárkózik a kisebbséggel történő, a *közös* problémák megoldására irányuló *közös* gondolkodástól, akkor ez csak fokozhatja az etnikai feszültségeket. A helyi önkormányzat elzárkózását, segítségnyújtási kötelezettségének elmulasztását, illetve a roma vezetők csalódottságát illusztrálja az alábbi (kérdőíves) idézet:

„A helyi települési önkormányzat képviselő-testülete elszigeteli magát a cigányság helyzetének javításától. Megveti, lenézi és mindent elkövet, annak érdekében, hogy a cigány önkormányzat ne érje el a céljait. Az eredményeket nem megfelelően fogadják és semmilyen anyagi támogatást nem adnak. Mindég azt keresik, hogy mit kifogásoljanak, és nem a probléma megoldását. A törvény nem megfelelő a cigányság életének javítására, míg a települési önkormányzatnak nem teszik kötelezővé a cigány önkormányzat támogatását. Így úgy játszanak velünk, mint macska az egérrel! Méltatlan, megalázó! Míg a lovas felvonulás támogatást élvez, a cigány önkormányzat, aki 400 főt képvisel, nem, addig a törvény nem jó!”

A kérdőíves adatok alapján a kisebbségi önkormányzatok vezetőinek 26 százaléka véli úgy, hogy nem kap elegendő technikai segítséget, információt, illetve tanácsot a helyi önkormányzattól, polgármesteri hivataltól. 21 százalék közepesen elégedett. A válaszadóknak csak valamivel több mint fele, 53 százaléka elégedett. Ez különösen azért tekinthető kevésnek, mert a technikai segítség, információnyújtás egyáltalán nem pénz kérdése. Az ilyen jellegű segítség hiánya annak a jele, hogy a települési önkormányzat nem tartja fontosnak a kisebbségi érdekképviselőt. A pénzügyi támogatás tekintetében még rosszabb a kisebbségi vezetők véleménye. A válaszadók fele elégedetlen. A közepesen elégedettek aránya 18 százalék, az elégedetteké pedig 33 százalék.

7. táblázat A cigány kisebbségi önkormányzat és a helyi önkormányzat kapcsolata

	A CKÖ számíthat a helyi önkormányzat technikai segítségére, információira		A helyi önkormányzat megpróbál elegendő forrást biztosítani a CKÖ-nek	
	CKÖ-k száma	Százalék	CKÖ-k száma	Százalék
Egyáltalán nem jellemző	54	10	166	31
Nem nagyon jellemző	84	16	98	18
Kissé jellemző	117	21	93	18
Jellemző	120	22	98	19
Teljesen jellemző	166	31	75	14
Együtt	541	100	530	100

A települési önkormányzat és a kisebbségi önkormányzat közötti kapcsolat alapján az utóbbiak négy típusát, a konformista, a konfrontálódó, a taktikus és a szubszidiárius kisebbségi önkormányzatokat különböztetem meg. (A típusok inkább ideáltípusnak tekinthetők, a konkrét esetek némely sajátosságaikban különbözhetnek ezektől.)

(1) A *konformista* kisebbségi önkormányzatok elfogadják a számukra a települési önkormányzat által kijelölt mozgásteret, függetlenül attól, hogy mekkora ez a mozgástér. A szűk mozgástér mindig együtt jár a települési önkormányzat paternalista hozzáállásával (például Sirok esete, lásd. 6. fejezet). Ebben az esetben a kisebbségi képviselőket kiskorúnak kezelik a többségi vezetők, (akik közül mintaadás szempontjából mindig a polgármester és a jegyző szerepe a legjelentősebb). Korlátozzák a kisebbségi önkormányzat gazdálkodási autonómiáját, figyelmen kívül hagyják javaslatait, képviselőit gyakran nem hívják meg a testületi ülésekre. Verbálisan és metakommunikatív módon egyaránt kifejezésre juttatják valós iskolázottságbeli különbségre alapozott vélt intellektuális fölényüket. A helyi hatalmi viszonyok egyértelmű alá-fölérendeltséget tükröznek. Ez egyben azt is jelenti, hogy a romák helyi reprezentációját alapvetően a többségi elit kontrollja alatt tartott intézmények formálják, még hozzá alapvetően negatív sztereotípiák mentén.

A jóval ritkábban előforduló tágabb mozgástér a települési önkormányzat önkorlátozási hajlandóságának jele (például Kerecsend, lásd. 6. fejezet). Ebben az esetben a „nagy” önkormányzat amellett, hogy igyekszik eleget tenni törvényi kötelezettségének, a helyi döntési mechanizmusokat úgy alakítja át, hogy azokban megjelenhessen a roma vezetők véleménye is. A képviselőtestületi és bizottsági ülésekre meghívják a kisebbség képviselőit, javaslataikat meghallgatják, nem egyszer elfogadják. Bizonyos kérdésekben kifejezetten kikérik a kisebbségi önkormányzat véleményét. A helyi hatalmi viszonyokat itt is az alá-fölérendeltség jellemzi ugyan, de ez már korántsem olyan nyílt és durva formában jelenik meg, mint az előző, szűk mozgástérre vonatkozó altípus esetében. A kisebbségi vezetők akár valódi partnerként is érezhetik magukat. Mindazonáltal ez csak látszat egyenlőség. Az együttműködés kereteit, a döntéshozatalba való bevonás mértékét a települési önkormányzat szabja meg. Ez pedig nagyban függ attól, hogy éppen milyen személyek töltik be az egyes meghatározó pozíciókat. (Ez annál is inkább így van, mivel ritkán készül írásban is rögzített, a kooperációt a személyes viszonyok esetlegességétől függetlenül szabályozó együttműködési megállapodás a két önkormányzat között.) Szerencsés esetben a polgármester, a jegyző, valamint a helyi közelet más kulcsszereplői kötelességüknek tartják a településen élő valamennyi állampolgár érdekének képviselését, jólétének előmozdítását, tekintet nélkül azok etnikai hovatartozására.

A mozgástér nagyságától függetlenül a konformista kisebbségi önkormányzatokra jellemző, hogy vezetőik alapvetően elfogadják és internalizálják a többségi intézmények képviselőinek cigányokat érintő elképzeléseit, és erősen hajlamosak a kooptálásra. Ezek a vezetők pozíciójuk, és az ezzel járó viszonylagos elismertség és anyagi haszon megtartása érdekében sokszor elébe mennek a többségi vezetők javaslatainak (Sátoraljaújhely esetében például maga a kisebbségi önkormányzat vezetője javasolta a városba beköltözött, deviánsnak minősített ricsei cigányokkal szembeni erőteljes hatósági fellépést). És maguk is hajlamosak paternalista módon viszonyulni a cigány közösség tagjaihoz³⁰.

³⁰ Terepmunkám során szerzett legkellemetlenebb élményem egy ilyen „modernkori vajdához” fűződik. Ez a kisebbségi elnök ragaszkodott hozzá, hogy ő maga mutassa meg nekem és a velem lévő antropológus barátnőmnek a romák lakta településrészt. Ehhez sógorát és annak Mercedesét vette igénybe. Ezzel a helyi roma közösségben státuszszimbólumnak számító fekete Mercedes-szel vittek el bennünket a falu másik végébe. Ez mindössze egy kilométeres út lehetett. Az autóból mutogatták a portákat, majd bevittek egy házba, ahol az elnök gyakorlatilag ráparancsolt az ott tartózkodókra, hogy beszéljenek a helyi cigányok múltjáról. A helyzet

Az egyik általam felkeresett, egyértelműen ebbe a konformista típusba sorolható kisebbségi önkormányzat elnöke az önkormányzat tevékenységei között említette, hogy „kivizsgálják” a „magyarok” cigányokkal kapcsolatos panaszait, például ha a cigányok hangoskodással, rádióhallgatással zavarják mások nyugalma. Ez az önkormányzat, a település képviselőtestületének, és egyes bizottságainak köszönhetően kétfélmillió forintból gazdálkodik. Pályázati tevékenységre így az elnök szerint nincs is szükség. A települési önkormányzattal való kapcsolatról az elnök így beszél:

„- Nagyon támogassák itt a romaságot. Ez az igazság. Megmondom őszintén. Ha nem támogatnák azt is megmondanám, de itt nagyon támogassák a romaságot. És ennek nagyon örülök, és nagyon jó együtt velük dolgozni. És meghívom a rendezvényekre, ők a fővédnökök, ők lássák, hogy itt élet folyik, nem rossz helyre teszem ezt a pénzt, hanem jó helyre teszem, és ezért engem minden évben így támogatnak.

- *El tudja képzelni, hogy valamilyen körülmények között megvonja az önkormányzat ezt a 2 millió forintos éves támogatást?*

- Nem, nem. Sőt! Azon vannak, hogy 2002-ben egy kicsivel többet kapjak támogatást. Azon dolgoznak, most a múlt héten volt a költségvetés, nem tudom hogy rendelkeztek vagy hogy szavazták meg eztet, mert leírtam, előadtam nekik ezeket a dolgokat. Mindent megpróbálnak, mert lássák, hogy te dolgozol és teszel K-ért³¹ [a településért]. És elismerik a munkámat. Főleg a szociális bizottság, a kulturális bizottság, mindenhol elismerik a munkámat. Meg szoktak ajándékozni.

- *Tényleg? Mivel szokták megajándékozni?*

- Például karórával, vagy ilyen emlékeztető kis dolgokkal, és én nagy örömet és boldogságot...

- *Milyen alkalomból? Mert én még ilyenekkel nem találkoztam.*

- Itt engem tényleg, lássák, hogy egy ügyet elvégeztem, normálisan dolgoztam, behivatnak, ünnepélyes keretek között átadják nekem azt a kis díjat, bármilyen csekély, de azért megemlékeznek rólam, pláne karácsonykor. Elhívják ebédre, és akkor átadják nekem azt a kis díjat.”

Nem csoda, ha a (szinte minden esetben roma) önkényes beköltözőkkel szemben keményen fellépő önkormányzat, akciói során maga mögött tudhatja a kisebbségi önkormányzat támogatását.

Második példa egy szabolcsi település kisebbségi önkormányzata. Ennek az önkormányzatnak az elnöke a többségi életmód átvételében látja a helyi a „cigányügy” megoldását. A programjaik között szereplő munkához juttatás segítségével, azon belül is a települési önkormányzattal közösen koordinált közmunkaprogramnak az elnök szerint „tudatformáló” célja van (ő maga a közmunkások brigádvezetője), míg a terveik között szereplő szülői klub a szülők gyermekeikkel kapcsolatos „igényszintjének” növelését célozza. Az elnöknek erős asszimilációs törekvései vannak, és amikor identitásáról kérdeztem, cigányságához egyetlen pozitív értéket sem kötött, azt sokkal inkább hátránnyként éli meg. Véleménye szerint “ha igyekszem alkalmazkodni a többséghez, akkor egyre jobban elfogadnak”. Nehezen lehet elképzelni a kisebbségi érdekérvényesítés terén nagyobb ellentmondást, mint ezt, amikor az érdekérvényesítéssel felruházott képviselő a kisebbségi létből eredő hátrányok felszámolását gyakorlatilag a kisebbség megszűnésében, asszimilációjában látja. Mindez nem sokat változtat a többségi vezetők cigányokról alkotott képén: a cigányok szerintük nem szeretnek dolgozni, igénytelenek („Az igény szintjük az olyan, hogy mindegy, hogy mennyit kapnak jövedelmet, ha nem kapnának semmit, mondhatom az is elég lenne, mert rettenetesen jó túlélési lehetőségeik és technikáik vannak” – véli az aljegyző). Itt az orvos és a rendőr is tegezi a cigányokat.

számunkra is végtelenül megalázó volt, igyekeztünk szabadulni és valami hirtelen kitalált ürüggyel sikerült elérnünk, hogy több családhoz ne vigenek be bennünket.

A szűk mozgástérre szorított konformista önkormányzatok, még ha képviselőik időnként szóvá is teszik kiszolgáltatottságukat, alapvetően elfogadják ezt a helyzetet és érdeemben nem tesznek semmit, ami ennek megváltoztatását célozná.

(2) A kisebbségi önkormányzatok egy jóval kisebb hányada azonban nem hajlandó elfogadni a települési önkormányzat által diktált „együttműködési” szabályokat, és nyíltan szembeszáll a települési önkormányzattal. Ezek alkotják a *konfrontálódók* típusát. A konfrontálódó kisebbségi önkormányzatok a helyi romákat érintő kérdések megvitatásában a települési önkormányzattal egyenlő partnerek kívánnak lenni. Nem fogadják el az intézményrendszer sajátosságából adódó alárendelt szerepet, ragaszkodnak autonómiájukhoz. Vezetőik karizmatikus, megalkuvásra nem hajlandó egyéniségek, akik viszont ritkán tudják maguk mögött képviselőtársaik egyöntetű támogatását. Ezek az elnökök felismerik a többségi intézmények kirekesztést elősegítő – nem feltétlenül szándékos – törekvéseit (a végső soron a cigány gyerekek szegregálását célzó iskolai „reformokat”, a cigányokat hátrányosan érintő helyi rendeletmódosításokat stb.) és szóvá is teszik azokat. Ilyenkor, bár elvileg elképzelhető lenne, hogy az állampolgári jogegyenlőséget és a romák integrációját maga is fontosnak tartó települési önkormányzat örömmel fogadja az észrevételt és változtatásokat kezdeményez, a gyakorlatban legtöbbször az történik, hogy a települési önkormányzat ellenséget lát a kisebbségi önkormányzatban, és a kialakult vitákban a település gazdasági érdekeire, vagy a többségi lakosság elvárásaira hivatkozva utasítja el a panaszokat, továbbá azt hangoztatja, hogy a szóban forgó kérdés nem „cigánykérdés”, és az önkormányzat soha nem tesz különbséget cigányok és nem cigányok között. A konfrontálódó roma vezetők évről-évre ugyanakkor alapvetően nem identitáspolitikai érvrendszer. Annak ellenére, hogy szinte minden esetben megfogalmazzák a romák megalázottságával és kirekesztettségével szembeni elhivatottságukat, követeléseikben nem, mint cigányok tartanak igényt színvonalas oktatásra, nagyobb szociális biztonságra, jobb utakra, tiszta csatornákra, működő közvilágításra stb. Sokkal inkább a mindenkit megillető egyenlő jogokat hangsúlyozzák.

A konfrontálódó kisebbségi önkormányzatról bizonyára sokaknak jut eszébe a nagy nyilvánosságot kapott jászladányi eset. A két önkormányzat közötti viszony elmérgesedését jelentő alapítványi iskola ügye többek közt azt példázza, hogy mekkora esélye van a kisebbségi önkormányzatnak egy olyan terv megvalósításának megakadályozására, amely a többségi (nem

³¹ Itt, és a későbbi interjúrészletekben megjelenő személy- és településneveket tetszőleges betűkkel helyettesítettem.

roma) lakosság érdekeire hivatkozva, a romák szegregálását célozza. Megmutatja azt is, hogy a többség, a kisebbségi törvény hibáinak kihasználásával, a választásokkor minden további nélkül kiszoríthatja a helyi közéletből a konfrontálódó roma vezetőket, és megválaszthatja saját (akár „magyar”) jelöltjeit, alapjaiban kérdőjelezve ezzel meg az intézmény legalitását. Anélkül, hogy itt az esetet részletesen leírnám – ez megtalálható Hell [2003] valamint Danká–Pallai [2003] tanulmányában, és számos újságcikkben³² – itt pusztán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a polgármester az alapítványi iskola létrehozására irányuló, Huntingtonra is hivatkozó javaslatában³³ egy olyan, Magyarországon még alig hallható, de a nyugat-európai jobboldalon és populista körökben már elterjedt retorikát használt, amely a kultúrák átjárhatatlanságát hangsúlyozza és elkülönítését szorgalmazza. Az ezredfordulón Nyugat-Európában ez a fajta „kulturális fundamentalizmus” (Stolcke [1995]) lépett a rasszizmus helyére és vált a kirekesztés legújabb retorikájává és minden bizonnyal előbb-utóbb Magyarországon is teret nyer.

Egy Pest megyei település kisebbségi önkormányzatának története szintén azt példázza, milyen ügyekben és hogyan próbál meg a cigány önkormányzat kitörni kiszolgáltatottságából. A települési önkormányzat cigányokhoz való viszonyát, a kisebbségi elnök szavaival, az jellemzi, hogy „az embernek itt le kell térdelnie”, ha valamit szeretne. Az elnök mindazonáltal nem egy térdelő típus. Alacsony iskolai végzettsége ellenére a kisebbségi törvényen kívül az önkormányzati és a szociális törvényt is jól ismeri, jártas a hivatalos ügyintézésben, és már többször is megkérdőjelezte a képviselőtestület döntésének törvényességét. Volt, amikor bevitte az ülése a törvényt és így próbált a jegyzővel kibontakozott vitájában érvényt szerezni igazának, de volt, amikor az ombudsmanhoz, vagy a Közigazgatási Hivatalhoz fordult, sikerrel. (Jogi kérdésekben való jártasságát annak köszönheti, hogy már a kilencvenes évek eleje óta résztvevője volt az országos romapolitikának, illetve számos tanfolyamon, tréningen vett részt.) Azt, hogy mennyire igyekszik a települési önkormányzat semmibe venni a kisebbségi önkormányzatot, jól érzékelteti, hogy úgy akartak az elnökkel aláírni egy, a két önkormányzat közötti együttműködési megállapodásról szóló dokumentumot, hogy annak tartalmáról előzetesen semminemű megbeszélést nem folytattak. Ráadásul a megállapodás egy szomszédos település dokumentumának másolata volt, még a település nevét is elfelejtették megváltoztatni benne. Amikor az elnök ezt nem volt hajlandó aláírni, bajkeverőnek és hálátlannak tartották. Az elnök érzékeli, hogy más települések roma képviselőihez képest ő valóban harciasabb: „Mi itt nem kapunk tiszteletdíjat! T.-ben kapnak a képviselők tiszteletdíjat. De azok nem is harcolnak a romákért! Nem zavarják az önkormányzat köreit! Megkapják a tiszteletdíjat aztán azzal jól elvannak.” Az évek során számos kérdésben konfrontálódott a kisebbségi és a többségi önkormányzat. A kisebbségi önkormányzat például szeretett volna földprogramot indítani, de a polgármester nem támogatta őket mondván „nem tud a cigány kapálni”; pénzügyi támogatást hiába kérnek, nem kapnak. És azt is hiába sérelmezik, hogy a kötelező segélyformákon kívül semmilyen segítyt nem ad az önkormányzat. Ez utóbbi forráshiányra hivatkozik, holott a kisebbségi elnök szerint, aki utánanézett ennek a költségvetésben, az önkormányzatnak még több millió forint tartaléka van. A kisebbségi önkormányzat többször szóvá tette, hogy a romák lakta utcák infrastrukturális ellátottsága messze elmarad a település többi részétől, a csatornákat nem tisztítják. Emiatt egy tavaszi áradáskor a víz elöntötte a házakat is. A terepmunka idején az elnök éppen azon fáradozott, hogy a cigányok által csak „rezervátumként” emlegetett felzárkóztató (szegregált cigány) osztályt felszámolják az iskolában. Mindazonáltal a kisebbségi önkormányzat tevékenységét inkább kudarcok, mint sikerek kísérik. A megkérdőjelezett romák, köztük a kisebbségi önkormányzat képviselői, egyetértettek abban, hogy a kisebbségi önkormányzat megszületése óta a cigányok és nem cigányok kapcsolata romlott a településen. A kudarcok láttán, és amiatt, hogy sem saját, sem a cigány közösség elvárásainak nem tud megfelelni, az elnök azt fontolgatja, hogy feladja a küzdelmet. Ha ez a karizmatikus vezető

³² A jászladányi iskolaüggyel kapcsolatban megjelent cikkek (nem teljes körű) gyűjteménye megtalálható a RomaPage website-ján: <http://www.romapage.hu>.

³³ „Javaslat alapítványi magániskola működtetésére Jászladányon” Jászladány Nagyközség Polgármestere, 2000. november 21.

valóban elhagyja a küzdőteret, úgy tűnik, a többi képviselő közül nem lesz senki, aki átvegye szerepét és ezzel a kisebbségi önkormányzat csakhamar megszűnik.

Mindkét fenti példa mutatja, hogy a konfrontálódó önkormányzat küzdelme nem feltétlenül vezet eredményre. Sőt, ha sokáig „akadékoskodik”, „megoldásként” a többségi nem cigányok kihasználják a jogszabály adta, de az alkotmánynak ellentmondó lehetőséget és a következő választásokon szavazataikkal azokat a jelölteket juttatják be a kisebbségi önkormányzatba, aki hajlandóak az „együtműködésre”, azaz a többségi elvárásokhoz igazítják a helyi kisebbségi érdekérvényesítést.

(3) A *taktikusok* a konfrontálódókhoz hasonlóan elutasítják a települési önkormányzatnak alárendelt szerepet, de igyekeznek elkerülni az erőteljes konfrontálódást is. A nézeteltérésekből adódó összeütközések némelyikében engednek, másokban nem. Ez egy, a konformista és a konfrontálódó magatartás közötti állandó ingadozást eredményez. Azért, hogy a különböző helyi erőforrásokért folytatott harcukban minél jobb pozícióból indulhassanak, egyrészt igyekeznek meghódítani a kisebbségi érdekérvényesítés alternatív terepeit (lásd 5. fejezet), ahol már nem függenek a települési önkormányzattól, másrészt a település határain túlnyúló kapcsolatok kiépítésével próbálnak meg nyomást gyakorolni a helyi intézményekre. A taktikus önkormányzatok különösen fontosnak tartják az információhoz való hozzájutást, szóljon az a helyi közélet eseményeiről, a megyei közgyűlés határozatairól, pályázati lehetőségekről, vagy az országos politikában bekövetkezett változásokról. A jól tájékozottság hozzájárul a viszonylagos függetlenségük megteremtéséhez. Bár esetükben a települési önkormányzat időnként hajlandó a kisebbségi önkormányzat nyomására feladni korábbi elképzeléseit, vagy felülbírálni a meglévő intézményes gyakorlatokat, ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy egyenlő lenne a két önkormányzat közötti erőviszony, és a partneri együttműködés jellemezné kapcsolatukat. A taktikusok nem az „ideális” önkormányzatok megtestesítői. Ehelyett különböző érdekcsoportok (köztük a roma közösség érdekcsoportjai) között állandóan lavírozó, a helyi hatalmi viszonyokban bekövetkezett változásokra érzékenyen reagáló, céljaikban nem feltétlenül következetes kisebbségi önkormányzatok, amelyek hol a kisebbségi jogok érvényesítésének fontosságát, hol a cigányokat célzó jóléti intézkedések szükségességét hangoztatják.

A taktikus önkormányzatra példa az a Heves megyei település, ahol a kisebbségi elnök korábban aktív résztvevője volt az országos roma politikának és az ott szerzett tapasztalatait,

illetve kapcsolatait hasznosítja most a települési kisebbségi érdekképviseletben. Szerepfelfogásáról a következőket mondja: „Én '98-ban egy új politizálásra törekedtem, amikor azt mondtam, hogy igen, tárgyalópartnernek leszünk, tárgyalópartnerre tudok válni, egyenrangú tárgyalóvá. Nem megalázott, nem lealacsonyodott állásból szeretnék politizálni, egyenrangú partnerként szeretnék leülni tárgyalni. Lehet, hogy ő diplomás és egyetemet végzett – a roma politikusoknál egyetlen egy probléma van, hogy rögtön kisebbségi érzés következik, hogy ha egy diplomás emberrel leül. Bennem nem volt. [...] Diplomás diszkriminációval illetnek bennünket, ami azt takarja, hogy úgy beszélnek velünk, mint a hülyegyerekekkel. ... Én ezekkel nem nagyon foglalkozom. Első évben foglalkoztam, első évben voltak identitászavarok, hogy hol kell megfelelni. De aztán ezt helyreraktuk magunkban, hogy nekünk nem a polgármesternél, nem a képviselőtestületnél kell megjelenni, hanem lényegében nekem a közösségben kell megjelenni, és ameddig én a közösség tiszteletét és becsületét, és mellettem állását érzem, addig nekem nem kell félnem semmitől. [...] És mihelyt megválasztottak bennünket, akkor onnantól egyértelművé vált, hogy nekünk a közösségünket kell kiszolgálnunk úgy, hogy közben ne sértsük a többségi társadalom érdekeit. Adott esetben már vannak érdekkülönbségek.” Az alárendelt szerepkör elutasítását a kisebbségi önkormányzat részletes, megfelelő törvényhelyekre is hivatkozó „cselekvési koncepciója” is tartalmazza: „... a Roma Kisebbségi Önkormányzatnak a roma kisebbség célkitűzéseinek és problémáinak artikulálása, azoknak a települési önkormányzat felé történő közvetítése, az érdek- és jogvédelem, illetőleg a leszakadó rétegek szociális helyzetének javítását célzó képzési programok és vállalkozói tevékenység révén a települési önkormányzattal egyenrangú partnerként kell együttműködnie. Ezen alapelv bárminemű megsértése politikai és érdekképviseleti – érvényesítési szegregációhoz vezet, amiből viszont mindkét félnek csak kára származhat.” Hogy ez a szemlélet mennyire távol áll a realitástól azt a kisebbségi önkormányzat képviselői is pontosan tudják. Mint mondják, gyakran engedni kénytelenek eredeti követelésükből: „Amíg mi eltartottak vagyunk, addig a politikai érdekérvényesítésünk egyenlő a nullával.” Ezt kompenzálандó aktívan pályáznak a különböző alapítványokhoz, programjaik finanszírozására szponzorokat is keresnek, a megyei kisebbségi önkormányzatokat tömörítő szervezet létrehozásával erősítik nyomásgyakorló képességüket, továbbá rengeteg, írásban is beterjesztett javaslattal, „bombázzák” a települési képviselőtestületet és a megyei közgyűlést. A kisebbségi önkormányzat elnöke számos ismert országos politikust említett, mint akiket személyesen is ismer a kilencvenes évek első feléből, és akikhez időnként több-kevesebb (de inkább kevesebb) sikerrel fordul egy-egy konkrét ügy kapcsán. A kisebbségi önkormányzat elnöke nem tartja hasznosnak a folytonos konfrontációt és a „radikális eszközöket”. Így például a település egy többnyire romák lakta, nyomorúságos állapotban lévő részének rendezése körül kiélesedő konfliktusban sem az ott lakók tüzelését, sem a települési önkormányzattal való egyenlőtlen vitát nem tartja célravezetőnek. Ezek helyett egészen más taktikát választott: „Én meg azt csinálom, nem veszekszek, nem civakodok, felesleges, hívom le a nagykövetségeket, gyertek, nézzétek meg. Eljöttek a franciák, a svédek. Az amerikaiak már másodjára jönnek. Nézzék meg, vigyék haza az országukba, és tájékoztassák a kormányokat, hogy milyen helyzetben élnek vidéken. Mondhat bármit az állami propaganda, a civil propaganda, mi testközelbe hozzuk a valóságot, tessék, nézzék meg. Innentől kezdve ők szégyelljék. Arra vagyok büszke, hogy amikor jönnek külföldiek a nagykövetségekről, akkorra mindig elkerül a szemét a telepről.”

(4) Települési önkormányzat és a kisebbségi önkormányzat kapcsolatának létezik egy negyedik, speciális típusa, amivel egyes Baranya megyei aprófalvakban találkoztam. Itt a *szubszidiárius* kisebbségi önkormányzatok lehetőségeikhez mérten pénzügyileg támogatják a forráshiánnyal küszködő, szakértelmet nélkülöző települési önkormányzatokat³⁴. Tekintettel arra, hogy ezeknek a kis településeknek a lakói

³⁴ A „visszatámogatás” jelenségére Váradi [2002] is felhívja a figyelmet.

többségükben cigányok, a kisebbségi önkormányzatok alapvetően nem a kisebbségi érdekeknek a helyi döntéshozatalban való képviselésére jöttek létre. A térségre jellemző gazdasági elmaradottság hívta őket életre. A kisebbségi önkormányzat, ha csekély mértékben is, de pluszforráshoz tudja juttatni ezeket a kifejezetten szegény, reménytelen helyzetű „elcigányosodott” aprófalvakat, ahonnan a hajdan volt helyi elit, a viszonylag magasabban képzettek már rég elköltöztek³⁵. Itt munkalehetőség gyakorlatilag nincs, az úthálózat katasztrofális, a jelentősebb közintézmények távolabbi településeken vannak.

A.-ban háromszázán élnek, a nagy többség cigány, közülük csak tíznek van állandó munkája. Itt mindenki szegény, csak az a négy-öt magyar család él az átlagnál valamivel jobban, akik még itt maradtak a faluban. A polgármester és a települési önkormányzat hat képviselője közül öt cigány. A helyi értelmiség hiányát, egyben a falu kilátásait jól érzékelteti, hogy a polgármesternek nyolc általánosa és egy mezőgazdasági gépszerelői végzettsége van, és a képviselők között sincs nála magasabb iskolai végzettségű. Bár a kisebbségi önkormányzat tagjai között, illetve a két önkormányzat között is gyakoriak a konfliktusok, ahogy a faluban mondják „egymást jelentgetik fel, bírósági tárgyalásra járnak mindegyik, mindegyikkel”, a két önkormányzat tevékenysége teljesen összefolyik. Mindenki a réseket tapasztja. A kisebbségi önkormányzat például beiskolázási segélyként emlegetett füzetcsomagot ad szeptemberben a gyerekeknek, mert erre a „nagy” önkormányzatnak már nem futja, beszáll a falu egyetlen kulturális eseményének, a Falu Napnak a finanszírozásába, az iskolafejlesztésbe (csak alsó tagozat van a faluban, a felsősök a szomszéd településre járnak). A kisebbségi önkormányzat nem igazán tekinthető „cigány intézménynek”: tevékenysége a faluban élő magukat nem cigánynak tartó, és a környezet által is „magyarnak” minősített családokat épp úgy érinti, mint a cigányokat. Így Mikulás napi ajándékot, füzetcsomagot az etnikai hovatartozástól függetlenül minden gyermeknek adnak, mondván ők tudják, milyen az, ha valakit megkülönböztetnek. Itt a kisebbségi önkormányzat egyetlen egy célt szolgál: még egy lehetőség arra, hogy ha csekély mértékben is, de pénzhez jussanak az itt lakók. Az elvileg működésre kapott állami támogatás így gyakorlatilag bekerül a közös kasszába.

Egy másik, szintén nagyrészt cigányok lakta Baranya megyei falu kisebbségi önkormányzatának elnöke ugyancsak a „nagy” önkormányzat (itt maga is képviselő) külső támogatásában látja a kisebbségi önkormányzat egyik legfőbb célját. A forráshiányos településen sokat jelent a külső civil szervezetekhez is kötődő, segítségükkel sikeres pályázati tevékenységet folytató kisebbségi önkormányzat támogatása. A két önkormányzat kapcsolata harmonikus, a falu fejlesztését és az itt élők életkilátásának javítását közös céljuknak tekintik. Gyakran teremti elő a kisebbségi önkormányzat a „nagy” pályázataihoz szükséges önrészt, de a gyakori likviditási gondok megoldásában is segít:

„Az önkormányzatunk [a települési] sokszor nagyon közel van a csödhöz. Vagy a mi pénzünkhez nyúl. Bocsánat, kölcsönadjuk a pénzünket...Igazából ilyenkor átcsoportosítjuk a pénzünket. Mert van, amikor az önkormányzatunk nincs annyi pénze, hogy ki tudja fizetni azokat a kötelező feladatokat, amiket egyébként átruházott az állam a települési önkormányzatra. Ezért mi ki szoktuk segíteni a nagyönkormányzatot, hogy ezeket a feladatokat tudja teljesíteni.

- *Tudnál erre példát mondani? Mikor volt ilyen?*

- Első negyedév, második negyedév, harmadik negyedév...

- *Jó, de konkrétan.*

³⁵ Az aprófalvas térségek „elcigányosodásáról” lásd Ladányi–Szelényi [1998], Fleck–Virág [1998], Havas [2001] és Virág [2004].

- Például a gyerekeknek a bérletét... Vagy tankönyvvásárlásnál, le kellett adni valamilyen előleget az iskolának, hogy meg tudja rendelni a könyveket. Vagy a füzetcsomagot, amit mi szoktunk megvásárolni. Hát ezek a kisebbek. Nagyobb dolgok nem nagyon voltak. Még a közvilágítás.”

Bár az utóbbi faluban szerveznek kifejezetten a beás közösség identitását erősítő kulturális és oktatási programokat is, ezekben az esetekben a kisebbségi önkormányzat működésének több köze van a területi egyenlőtlenségekhez, mint a kisebbségi érdekérvényesítéshez.

A különböző típusba tartozó kisebbségi önkormányzatok sajátosságai persze nem tekinthetők állandónak. Egy-egy választási cikluson belül is történhet elmozdulás egyik típusból a másikba, még akkor is, ha közben a képviselők személye nem változik. Így például egy konformista önkormányzat, megelégedve kiszolgáltatottságát, jelentősen változtathat politikáján és ezzel, választott módszerétől függően, átminősülhet konfrontálódóvá, vagy taktikázóvá. Kivételt képez a szubszidiárius önkormányzat, amelynek sajátosságát a strukturális tényezők determinálják.

Látni kell azonban, hogy a kisebbségi és a települési önkormányzat kapcsolatában – legyen szó a kisebbségi önkormányzat bármelyik típusáról – mindig meghatározó marad a kiszolgáltatottság mozzanata. A két intézmény alá-fölérendeltségi viszonya azt eredményezi, hogy továbbra is a többség szabja meg nemcsak az integráció elfogadott módozatait, de a cigány identitás reprezentációjának tereit és főbb sémáit is.

4.2.2 Az Országos Cigány Önkormányzat

Az Országos Cigány Önkormányzat (korábban Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat) az egyetlen roma szervezet, amelyet az eddigi kormányzatok a romákat érintő kérdések megvitatásában legitim partnerüknek tartottak/tartanak, annak ellenére, hogy megválasztását mind a három alkalommal botrányok kísérték, és hogy a választási rendszerből eredő egypárt-jellege miatt nem lehet a teljes roma népesség reprezentatív képviseleti szervének tekinteni. A képviselők legitimitásának kérdése itt ugyanúgy felmerül, mint a helyi szinten, hiszen azok lesznek elektorok, akiket a szavazópolgárok (romák, nem romák egyaránt) a helyi kisebbségi önkormányzat képviselőjének, vagy a települési önkormányzat kisebbségi képviselőjének korábban megválasztottak. A legitimitást az a tény is gyengíti, hogy nehezen átlátható az országos önkormányzat

tevékenysége, az első ciklusban például egyetlen döntésüket se hozták nyilvánosságra. Az autonómiához való jog tiszteletben tartásának megfelelően az országos kisebbségi önkormányzatnak semmilyen be-, és elszámolási kötelezettsége sincs, sem az országgyűlésnek, sem – az Állami Számvevőszéket kivéve – egyetlen kormányzati szervnek, és „csak” erkölcsi kötelessége lenne a kisebbségi közösségnek történő beszámolás is. Martin Kovats az első ciklus országos cigány kisebbségi önkormányzatát vizsgálva számos hasonló problémára hívja fel a figyelmet, és végül megállapítja, hogy „amennyiben az OCKÖ [Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat – M.E.] nem készíthető működésének a jelenleginél nyitottabb, demokratikusabb és átláthatóbb folytatására, nem lesz képes a roma érdekek hatékony képviselésére és annak kieszközlésére, hogy a kormányzat a roma népesség jelenlegi súlyos szociális, gazdasági és politikai problémáinak leghatékonyabb orvoslását célzó politikát folytasson”. [1999a pp. 54.] Ugyan az évek során sajnálatos módon számos olyan alkalom volt, amikor látványosan sérültek a romák jogai, diszkrimináció érte őket, és ez a széles nyilvánosság előtt is megjelent. Az Országos Cigány Önkormányzat (továbbiakban OCÖ) azonban ódzkodott attól, hogy ezekben az esetekben határozottan álljon ki a jogsértések ellen. A politikáját a mindenkori kormányzati elképzelésekhez igazította.

A kutatás során éppen ezért fontos kérdésnek tűnt, hogy mennyire erős az OCÖ “vidéki bázisa”, mennyire szoros az országos és a helyi önkormányzatok együttműködése, illetve mennyire számíthatnak a helyi kisebbségi önkormányzatok az országos szervezetre. Azaz maguk a helyi szintű választott roma vezetők mennyire tartják legitimnek az Országos Önkormányzatot?

A helyi és az országos önkormányzat közötti kapcsolatot a második ciklusban (1998-2002) leginkább a kapcsolat hiánya jellemezte. A válaszadók 40 százaléka vélte úgy, hogy nem kap az OCÖ-től megfelelő tanácsokat, információt, illetve technikai segítségnyújtást, több mint kétharmada (71 százalék) pedig úgy vélte, hogy nem számíthat az OCÖ pénzügyi, dologi segítségére.

Azt feltételeztük, hogy mivel az Országos Cigány Önkormányzat tagjai valamennyien egyetlen roma szervezet, a Lungo Drom (LD) tagjai, pártoltjai a Lungo Drom-tag kisebbségi vezetőknek jobb véleményük lesz az OCÖ-ről. Ez a különbség valóban felfedezhető. Ugyanakkor köztük is igen magas az OCÖ technikai segítségével, illetve pénzügyi segítségével elégedetlenek aránya, ez rendre 29, illetve 65 százalék.

8. táblázat A cigány kisebbségi önkormányzatok megoszlása aszerint, hogy mennyire számíthatnak az OCÖ technikai jellegű segítségnyújtására, információira illetve pénzügyi támogatására, annak függvényében, hogy elnökeik tagja-e a Lungo Dromnak (százalék)

	A CKÖ számíthat az OCÖ technikai segítségére, információira			A CKÖ számíthat az OCÖ pénzügyi segítségére		
	LD tag	Nem LD tag	Együtt	LD tag	Nem LD tag	Együtt
Egyáltalán nem jellemző	15	30	23	45	54	50
Nem nagyon jellemző	14	19	17	20	22	21
Kissé jellemző	21	21	21	13	12	12
Jellemző	20	16	18	7	4	5
Teljesen jellemző	30	14	21	15	8	12
Összesen	100	100	100	100	100	100

A terepmunka tapasztalatai szerint az Országos Cigány Önkormányzat a helyi kisebbségi önkormányzatok túlnyomó többségével semmilyen kapcsolatot nem tartott, eddigi tevékenységük néhány tájékoztató levélben merült ki. A helyi vezetők nem tudják, hogy az OCÖ pontosan mivel foglalkozik. Az interjúk során gyakran megfogalmazták (a Lungo Drom tagok is) azt a véleményüket, hogy az Országos Cigány Önkormányzat tagjai nem a cigányok, hanem saját maguk személyes hasznát keresik:

„Az az 53 ember mind egy húron pendül, ez egy nagy család. Alig van köztük iskolázott ember, de 10-ből 1 börtönviselt... Az OCÖ, élén Farkas Flórral, csak a saját hasznukat lesik. A cigányságért nem tesznek semmit. Én még láttam Flórit földet hányni, azóta jól kivakaródzott, már húsfeldolgozó kombinátja is van!”

„- *Megfelelően tudja az OCÖ képviselni országos szinten a cigányokat?*

- Nem, szerintem nem.

- *Miben látja a legnagyobb hibáját?*

- Abban, hogy nem foglalkoznak a vidékkel. Nem igazán propagálták ezt az egészet, hogy mire is való egy önkormányzatiság, mit tehetnek a kisebbségért az önkormányzat elnökei, tagjai, képviselői. Magukra vannak hagyva. Ez olyan majdnem mint a Lungo Drom, ez jellemző arra is tényleg, hogy megvan hogy hány cigány kisebbségi önkormányzat alakult, reklámnak jó, de mögötte nincs semmi. Kivéve azt az állami normatívat, támogatást. Más nincs.

- *Akkor Ön szerint mit csinál az OCÖ?*

- Nem tudom. Cseszegetik ott egymást jobbról balról. Tehát Zsigó Jenő meg a többiek elvannak ők egymás között. És szerintem - mint most a Kisgazdapártnál is - az energiájuk nagy részét ott pazarolják el egymással. Te ennyit loptál, annyit loptál, ezt csináltad, azt csináltad. Ez jellemző amúgy a cigánypolitikára.” [Zsigó Jenő valójában ekkor nem volt tagja az OCÖ-nek. M.E.]

Általános az a vélekedés, hogy az OCÖ-től csak az az 53 település jut pályázati vagy egyéb pénzhez, ahonnan a képviselők származnak és, hogy a képviselők maguk is tekintélyes összegeket vesznek fel, ezért nem firtatják különösebben a színpalak mögött zajló piszkos ügyleteket. Ezeket a vádakot látszik alátámasztani, hogy már több ügyéségi eljárás is indult az országos önkormányzat ellen. Egy alkalommal pedig az ügyészség gazdasági bűncselekmények és közokirat-hamisítás miatt vádat is emelt Farkas Flórián elnök ellen, aki azonban államfői eljárási kegyelemben részesült.

“Ha megnézi a most januárban megjelent támogatási széjjelosztását, hogy kerékpárútra ki kapott, útra ki kapott, stb., és megnézi azokat a településeket, ez egy az egyben egyezik az Országos Cigány Önkormányzati képviselőivel, ahova széjjel lett osztva a pénz. Például azért haragudott meg rám K. is. Most kérdezem én öntől, J-én, ahol ő él, megszámloltam, – nem voltam rest –, elmentem, 51, nem család!, 51 roma él. 51 roma él, ebben benne van a legkisebb, az újszülött, meg a legöregebb is. És azért nem mindegy, hogy 6 millió forintot kapnak az útfelújításra. Vagy például Tiszaroff. Falunapra 4 millió, közműfejlesztésre 6 millió, 10 millió. Miért? Mert Flóri odavaló.”

A helyi szintű képviselők egyhangúlag úgy érzik, hogy az OCÖ nem képviseli azokat az érdekeket, amelyeket a romák a települési szinten megfogalmazznak. Ez lényegében azt jelenti, hogy az országos önkormányzatnak nincsen alulról jövő legitimációs bázisa, és nem tekinthető több szinten működő, a reprezentativitás követelményének megfelelő demokratikus szervezetnek. Ugyanakkor a helyi és országos szint közötti gyenge kapcsolat miatt a kisebbségi önkormányzati rendszert klasszikus hierarchikus szervezetnek sem lehet nevezni. Az ugyanis feltételezi az utasítások és jelentések, de ez esetben inkább a politikai elképzelések és információk, megfelelő irányba történő folyamatos áramlását. Itt azonban egyrészt semmiféle intézményes információáramlás nincsen (annak ellenére, hogy az OCÖ jelentet meg saját újságot), az információk személyes kapcsolatokon keresztül terjednek az országos szintről a helyi szintek felé, és fordítva. Másrészt az országos vezetést kizárólag a kormánnyal folytatott egyeztetések, – eredményeit elnézve csak látszat egyeztetések – foglalkoztatják és legfeljebb ezeknek a „tárgyalásoknak” a mintái szivárognak le a média segítségével a helyi szintekre. Ez azért éppen elég. A települési önkormányzatok egy része ugyanis elnézve az OCÖ vezetőinek a kormányzati elképzelésekre történő

fejbólintásait hasonló fejbólintásokat vár el, saját települése kisebbségi önkormányzatától, függetlenül attól, hogy az mennyire ért egyet ezzel a fajta lojalitással.

Az adatfelvétel óta változások következtek be az OCÖ összetételében és politikai irányultságában is. Ezek hatása azonban még nehezen ítélni meg. Bár az OCÖ-ben két ciklus után, 2003-ban, megtört a politikailag korábban a Hazafias Népfrontban szocializálódott, a mindenkori kormányhoz lojális Farkas Flórián vezette Lungo Drom egyeduralma, az ekkor hatalomra jutott Demokratikus Roma Koalíció tagszervezetei között csakhamar feloldhatatlannak tűnő ellentétek bontakoztak ki. Így az OCÖ antidemokratikus döntési rendszerét, klientúra kiépítési törekvéseit, és mindenek előtt gyenge érdekérvényesítését korábban élesen bíráló, a roma jogvédelem úttörőjeként számon tartott, megválasztása előtt a miniszterelnök tanácsadójaként tevékenykedő Horváth Aladár mindössze három és fél hónapon keresztül tölthette be az elnöki posztot³⁶. Ez idő alatt ugyan elkezdődött némi változás az OCÖ politikájában, a de a Horváthot követő Kolompár Orbán úgy tűnik, már más utat választott. Míg Horváth a helyi önkormányzatoknak, részben a kisebbségi törvény módosításával történő helyzetének javítását, és a társadalom peremére szorult roma népesség integrációját, az ehhez szükséges kormányzati intézkedések sürgetését és számonkérést tartotta az OCÖ elsődleges céljának³⁷, addig Kolompár legfőbb törekvése egy országos kulturális és foglalkoztatási intézményrendszer kiépítése³⁸. Hogy a szakmailag nagyrészt felkészületlen, egzisztenciális okokból könnyen befolyásolható OCÖ képviselők az „identitás megőrzés melletti integrálódás”, vagy etnikai alapokon nyugvó intézményrendszert támogatva, az „identitásra támaszkodva elkülönülés” politikáját választják-e, az még a jövő kérdése. Az azonban kétségtelen, hogy döntésük átalakíthatja az országos romapolitikát, és bizonyos mértékben hatással lesz a helyi szintű cigány önkormányzatok működésére is.

³⁶ Horváth Aladár leválasztásának törvényessége a disszertáció befejezésének idején (2004. május) még vitatott. A rendőrségi nyomozás zajlik.

³⁷ Lásd Amaro Drom 2003. április, pp. 6-8.

³⁸ Lásd Amaro Drom 2003. július, pp. 10.

5. AZ ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS ALTERNATÍV TEREPEI

Az eddigi fejezetekből kiderült már, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselők igencsak korlátozott lehetőségekkel rendelkeznek a kisebbségi érdekvégyesítés terén, törekvések az integráció szempontjából közel sem tekinthetők egyértelműen sikeresnek, és hogy politikai szerepük gyakran a megörökölt paternalista társadalmi viszonyokat tükrözi. Mégsem tekinthetők pusztán a helyi strukturális viszonyok passzív alanyainak. A kisebbségi önkormányzatok és képviselők jelenlétükkel, tevékenységükkel, törekvésükkel hogy részt kaphassanak a helyi közéletben, maguk is hatással vannak a helyi politikai életre. A kérdés, hogy hogyan alakítja át, átalakítja-e egyáltalán az új intézmény a helyi politikai életet, és hogy vajon a helyi roma vezetők találjanak-e a kisebbségi önkormányzaton kívül más teret is az érdekképviseletre, alapvető fontosságú a politikai kirekesztettség versus politikai részvétel szempontjából.

Néhány szerző (Kovats [1999b]; Vermeersch [2000]; legutóbb Ladányi [2003]) felhívta a figyelmet arra, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer bevezetésével a roma politizálás szükségszerűen beszorult ennek a csoport-specifikus intézménynek a keretei közé és ez megakadályozza, hogy a romák érdemi szerepet kapjanak a politikai döntéshozatal központi terejében. Magam is úgy vélem, hogy egy olyan érdekvégyesítési rendszer, amely kizárólag a kisebbségi önkormányzatokra épül, nem képes felszámolni a romák politikai kirekesztettségét, sőt mélyítheti azt. A képet azonban árnyalja, hogy a közéleti szereplés fortélyait a kisebbségi önkormányzatban elsajátítók, ezen új tudásukkal felvértezve az érdekvégyesítés más, gyakran hatékonyabb csatornáit után néznek, és ezeket a csatornákat szimultán használják. A kisebbségi érdekek artikulációjának alternatív terepeit a civil szervezetek, a települési képviselőtestületek, valamint a politikai pártok jelentik. Ebben a fejezetben ezek szerepét igyekszem bemutatni.

5.1 Civil szervezetek

Néhány roma politikus³⁹ korábban megfogalmazta azt a véleményét, miszerint a kisebbségi önkormányzatok felállítása egyben a roma politizálás zsákutcába terelését eredményezte, mert a többségi szavazatokkal megválasztott kisebbségi önkormányzatok kiszorították a helyi közéletből a valóban romák által létrehozott roma civil szervezeteket. Ezt az állítást a helyi szintre vonatkozóan a kutatás eredményei nem erősítik meg. A kisebbségi önkormányzatok mellett továbbra is szép számmal működnek olyan, magukat cigányként definiáló egyesületek, amelyek kulturális, megélhetési, sport programok szervezését végzik, és a roma közösségek nevében lobbiznak a különböző döntéshozóknál. (Sajátos típust alkotnak azok a szervezetek, amelyek a településen élő két vagy három cigány etnikai csoport közül csak az egyikhez kötődnek. Ezek tevékenységében általában a kultúraápoláson van a hangsúly.) A civil szervezetek túlnyomó része szorosan kötődik a kisebbségi önkormányzathoz, gyakoriak a személyi átfedések. Így a válaszadók 64 százaléka rendelkezik valamilyen roma civil szervezeti tagsággal, ezen belül közel egy negyedük tagja egy vagy több helyi, illetve regionális roma szervezetnek, tehát olyan szervezeteknek, amelyek nem egy nagyobb országos szervezet helyi sejtjei, és amelyeknek megszületésénél többnyire maguk is aktív szerepet vállaltak. A civil szervezetek egy része már az első kisebbségi önkormányzati választásokkor ugródeszkeként szolgált vezetőik számára, és később sem szűnt meg. Ugyanis a roma vezetők ezek segítségével hozzá tudnak jutni olyan erőforrásokhoz, amelyek a kisebbségi önkormányzat számára nem, vagy csak korlátozottan hozzáférhetőek, és nem mellékesen ezekre támaszkodva - a kisebbségi önkormányzat képviselői és a civil szervezetek vezetői között fennálló személyi átfedéseket kihasználva – növelik a kisebbségi önkormányzatnak a települési önkormányzattól való függetlenségét. Jól érzékelteti ezt az alábbi interjúrészlet.

„- [...] És még mindig azt csinálja a [települési] önkormányzat, hogy ők akarják megmondani, hogy mire költjük [a kisebbségi önkormányzat] azt a pénzt, amit tőlük kapunk.

- *És mi a helyzet a Klubbal?*

- A klub az teljesen külön van. Az önkormányzat azt mondja, hogy ad 200 ezret, átutalják a számlánkra és mi azt csinálunk vele, amit akarunk. De eddig a Roma Klub azt csinálta, hogy a kultúrával meg az oktatással foglalkozott a legjobban. Most megalakult a kisebbségi önkormányzat, most azt próbáljuk, hogy azt szeretnénk, hogy a Roma Klub a jobb keze legyen, hogy amit ők mondanak, azt csinálják meg. Vagy ha pályázat útján, mivel a kisebbségi

³⁹ Zsigó Jenővel 2000. október 31-én készített interjú.

önkormányzat nem mindenhol tud pályázni. Ezért a kisebbségi önkormányzat mellé mindenképpen kell egy szervezet. Különben ha nincs, nem tud sok helyen pályázni.”

Ennek a lehetőségnek a felismerése vezette a kisebbségi önkormányzatok képviselőit arra, hogy ott, ahol korábban nem volt, létrehozzák „saját” helyi civil szervezeteiket. Így igen gyakori, hogy a két szervezet együtt szervez, finanszíroz programokat. Ezzel párhuzamosan persze nem ritkán kibogozhatatlanná válik, hogy melyik programot ki szervezte, akárcsak az ezekhez kapcsolódó pénzmozgások.

A regionális vagy országos civil szervezeti tagsággal a politikusok kapcsolati tőkére tesznek szert, amely az érdekérvényesítés és a politikai mobilitás új csatornáit nyitja meg számukra. Ennek kézzelfogható eredménye, mint ahogy azt a negyedik fejezetben már bemutattam, a szignifikánsan több támogatási forráshoz való hozzáférés.

Ha a roma politikusok időközben el is veszítették képviselőségüket a kisebbségi önkormányzatban, mert a választási versenyben alul maradtak, a civil szervezetben melegen tarthatják politikai ambícióikat, és külső kontrollt is tudnak gyakorolni az immár (részben vagy ritkábban teljesen) új tagokkal működő kisebbségi önkormányzata felett. Mint a roma közösség véleményformálói, aktív résztvevői maradhatnak a helyi (roma) közéletnek.

Bár egy egyesületnek, szemben a kisebbségi önkormányzattal, mindig van tagsága, és ez a tagság dönthet a vezetők kilétéről, illetve meghatározhatja a szervezet főbb célkitűzéseit, a terepmunka tapasztalata az, hogy a helyi szervezetek semmivel sem működnek demokratikusabban, mint maguk a kisebbségi önkormányzatok. A tagság szerepe többnyire kimerül a szervezet létrehozásában és a vezetők megválasztásában, akik szinte mindig karizmatikus, tekintéllyel bíró személyek. A vezetők tagság általi leváltására nem találtam egyetlen példát sem. Annál gyakoribb, a tagság „eltűnése” az egyesületekből, amikor a tagok már meglehetősen érdektelenek, és nem sok ismeretük van arról, valójában mi zajlik az egyesületben. A regionális, megyei szervezetek esetében valamivel kisebb a demokrácia-deficit. Itt a „saját” helyi szervezeteiket egyébként gyakran autoriter módon, egy személyben irányító politikusok arra törekednek, hogy a felmerülő kérdésekről nyílt vita folyjék, a döntéshozatal többségi szavazással, vagy konszenzusos alapon történjék és, hogy a vezetők elszámoltathatóak legyenek. Ennek ellenére gyakori, hogy a szervezeten belüli klikkek, melyek összetétele egyébként állandóan változik, immorális gyakorlattokkal, korrupcióval vádolják egymást, és e vádak tisztázására ritkán kerül sor. Sem a helyi, sem a regionális

szervezeteknek nincs erős érdekérvényesítési képességük, kapcsolataik a többségi intézményekkel esetlegesek, inkább személyekhez köthetők, az intézményesített kapcsolattartás ritka. Jelentőségük az információáramoltatásban van (információ pályázati lehetőségekről, szervezési, jogi, kommunikációs stb. ismeretek bővítése, a döntéshozatal befolyásolásának pozitív példái; mindezeknek gyakran továbbképzések, tréningek adnak keretet).

A roma civil szervezetek országos, illetve ernyőszervezeteire nem terjedt ki a kutatás. Az azonban vitathatatlan, hogy politikai jelentőségük a kilencvenes évek első feléhez képest mára drasztikusan csökkent, ami – mint ahogy arra már többen rámutattak –, összefüggésbe hozható a hatalom manipulatív kisebbségpolitikájával⁴⁰ (Blaha–Havas– Révész [1995]; Kovats [1999a]; Wizner [1999]; Kerényi [1999]). Bár a civil szféra meggyengülése valóban a kisebbségi önkormányzati rendszer megszületésének idejére tehető, ez önmagában nem bizonyítja, hogy azt az önkormányzati rendszer bevezetése eredményezte volna.

Összességében – ahogy azt a későbbi békési példa is illusztrálja – a civil szervezetek továbbra is a csoportidentitás megjelenítésének intézményei, illetve a csoportérdekek közvetítésének alternatív terei. Egyben a roma politikai mobilitás lehetséges állomásai. A helyi közéletben azonban csak ritkán van meghatározó szerepük, amelyet a roma közösség sajátosságai, a helyi politikai struktúra egészének történetileg kialakult jellegzetességei, valamint a vezetők személyes kvalitásai, beleértve kapcsolatépítő képességüket határoz meg. A települések nem roma vezetői gyakran még annyira sem veszik komolyan a civil szervezetek törekvéseit, mint a kisebbségi önkormányzatéit, mivel erre végképp nem kötelezi őket semmi. A „nagypolitika” szintjén még a viszonylag ismertebb országos szervezetek is csak ritkán jelennek meg, politikai befolyásuk igen csekély; mint ahogy arról már az előző fejezetben írtam, a kormányok a kilencvenes évek második felében egyedül, a mindig kompromisszumkész, helyi szervezetekkel inkább csak papíron rendelkező Lungo

⁴⁰ A manipulációs eszközök egyike a támogatás-elosztás volt: 1993-'94-ben az állami támogatásoknak a szervezeti tagságot, és a reális erőviszonyokat is figyelmen kívül hagyó elosztása hozzájárult a radikálisnak tartott roma vezetők által irányított szervezetek meggyengüléséhez, és az erős civil kontroll megjelenítésére képes, roma civil szervezetek sokaságát egyesítő ernyőszervezetnek, a Roma Parlamentnek a szétforgácsolódásához. Ugyanakkor a lojális roma vezetők által irányította Lungo Drom versenytársainál lényegesen nagyobb állami támogatás kapott, megerősödött és részben ennek köszönhetően nyerte meg az országos önkormányzati választást.

Drom által dominált Országos Cigány Önkormányzatot tekintették legitim tárgyalópartnerüknek.

5.2 Kisebbségi képviselet a települési önkormányzatban

A politikai mobilitás szempontjából döntő jelentőségű az a tény, hogy a kisebbségi önkormányzatok képviselői, felismerve, hogy az intézmény valódi önkormányzatiságot nem jelent és alkalmatlan a roma közösségeket nyomasztó problémák kezelésére, jelentős számban törekednek arra, hogy bekerüljenek oda, ahol a tényleges döntések születnek: a települési önkormányzatba.

Már a '94-es választásokat követően is kerültek be romák a települési önkormányzatokba; az elnyert mandátumok száma ekkor 230 volt⁴¹. A következő választások után a cigányként indult jelöltek közül 360-an szereztek mandátumot⁴² az önkormányzati képviselőtestületekben⁴³. A 2000-ben megkérdezett kisebbségi önkormányzati elnökök több mint fele határozottan tervezte, hogy indul a következő települési önkormányzati képviselőválasztáson. Ennek fényében nem meglepő, hogy a 2002-es eredmények szerint már 549 magát romaként identifikáló települési képviselő van szerte az országban⁴⁴. A kérdőíves felvételből azt is tudjuk, hogy azokon a helyeken, ahol 2000-ben cigány képviselők voltak a települési önkormányzatban, e képviselők mintegy fele rendelkezett kisebbségi önkormányzati múlttal. A kisebbségi önkormányzat ezekben az esetekben a közéleti szereplés elsajátításának terepéül szolgált. Ezt támasztja alá a már hosszabb ideje működő (2. ciklusú) kisebbségi önkormányzatok és a csak pár éve fennállóak (1. ciklusúak) összehasonlítása: a politikai aspirációkban, de az intézményi aktivitásban is szignifikáns különbségek mutathatók ki.

⁴¹ Az 1994. évi önkormányzati képviselőválasztás országosan összesített végleges adatai. Választási füzetek 26.

⁴² Az 1998. évi önkormányzati képviselőválasztás országosan összesített végleges adatai. Választási füzetek 72.

⁴³ A települési önkormányzati választásokon a kisebbségeket kedvezmény illeti meg. A tízezernél kevesebb lakosú településeken a kisebbségi jelöltként induló képviselőjelölt kedvezményes mandátumot kap, ha a képviselőtestületbe a legkevesebb szavazattal bekerült képviselő szavazatszámának legalább a felét megkapja. A tízezernél több lakost számláló településeken kedvezménnyel indíthatnak listát a kisebbségek, azon mindegyik jelölt külön-külön szerepel. A lista már a mandátumszerzéshez szükséges legkevesebb szavazat egynegyedének elérése esetén is mandátumot szerez.

⁴⁴ Adat az Országos Választási Iroda honlapjáról: <http://www.valasztas.hu>.

9. táblázat A helyi politikai struktúra és a roma vezetők politikai aspirációjának összehasonlítása az 1. ciklusú és a 2. ciklusú cigány kisebbségi önkormányzatok százalékában

	1. ciklusú	2. ciklusú	Együtt
<i>Jelenlegi helyi politikai struktúra:</i>			
Roma tagok a települési önkormányzat képviselőtestületben	33	44	39
Más nem roma kisebbségi önkormányzatok a településen	11	24	18
Nem roma képviselők a cigány kisebbségi önkormányzatban	14	15	15
<i>A válaszadók politikai tervei:</i>			
A következő választáson kisebbségi önkormányzati képviselőségért indulni szándékozó aránya	52	60	56
A következő választáson települési önkormányzati képviselőségért indulni szándékozó aránya	54	61	58

A 9. táblázat adataiból kiolvashatjuk, hogy azokon a településeken, ahol már a második ciklusát tölti a kisebbségi önkormányzat, mind a roma kisebbség politikai integráltsága, mind a roma vezetők helyi politikai szerep betöltésére való motiváltsága jelentősebb. Míg az első ciklusú kisebbségi önkormányzatok településeinek 33 százalékában, addig a második ciklusú kisebbségi önkormányzatokkal rendelkező települések 44 százalékában található roma képviselő a települési önkormányzatban. A jövőre vonatkozó tervekben megmutatkozó különbség a következő adatokban érhető tetten: az első ciklusú kisebbségi önkormányzatok elnökeinek 52 százaléka, a második ciklusú kisebbségi önkormányzatok elnökeinek 60 százaléka szándékozik újra indulni a kisebbségi választásokon. A települési önkormányzati képviselőjelöltségre vonatkozó hasonló adatok pedig rendre 54 illetve 61 százalék. Mindezt kiegészítjük a támogatottságban is kimutatható különbséggel: míg az állami támogatáson kívül semmilyen más támogatásban nem részesülő kisebbségi önkormányzatok aránya első

ciklusú önkormányzatok között 41 százalék, addig a megfelelő arány a második ciklusú önkormányzatok esetében csak 23 százalék.

Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy még ha a kisebbségi önkormányzat valódi hatáskörök, jogkörök hiányában politikailag gyenge intézmény is, képes „előiskolaként” szolgálni a helyi roma vezetők számára ahhoz, hogy megerősítsék mind a kisebbségi, mind a települési közösségen belüli politikai szerepüket.

A fenti különbségeket ugyanakkor magyarázhatja természetesen az is, hogy az első lehetséges alkalomkor már eleve ott születtek meg kisebbségi önkormányzatok, ahol volt valamiféle hagyománya a roma érdekek megjelenítésének, vagy ott, ahol a kora kilencvenes évek civil mozgódásainak köszönhetően tudatos roma politizálás kezdődött.

A kisebbségi önkormányzati képviselők törekvése arra, hogy bekerüljenek a helyi önkormányzatba annak a felismerését jelenti, hogy míg a romák szociális helyzetének javítását célzó törekvéseiket a kisebbségi önkormányzat keretei között valójában a kisebbségi törvény szellemiségével szemben és csak nagyon korlátozott mértékben lehet megvalósítani, addig a helyi képviselőtestületi tagság olyan politikai szerepet jelent, amely biztosítja a valós részvételt a romákat (is) érintő, rövid és hosszútávra egyaránt kiható helyi döntéshozatalba. Egyértelműen fejezik ki ezt a törekvést az alábbi (kérdőíves) idézetek:

„Létre tudtunk hozni településünkön egy olyan „magot”, akikre többnyire hallgatnak a romák, és ami nagyon fontos, hogy a szegény nem roma lakosok is együtt próbálnak velünk törekedni arra, hogy a közeledő választáson olyan települési és kisebbségi önkormányzat jöjjön létre, aki akarja is, hogy településünk felvirágozzon. De ehhez közülünk kell kikerülni magas posztokra.”

„Minekünk CKÖ tagoknak arra kell törekednünk, hogy 2002-ben minél több ember – képviselő jusson be a helyi önkormányzatba. Mert csak így fog tudni komolyabban segíteni önmagán és társadalmán.”

A képet árnyalja, hogy a már bent lévők, akárcsak a kisebbségi önkormányzati képviselők, nagyon sokféle szerepfelfogással rendelkezhetnek. A skála két végpontján a többségi képviselőkkel szembeni konfliktusokat minden esetben felvállalók és a kooptáltak állnak.

Összességében elmondható, hogy miközben a roma politikus a roma közösségek erős integrációs törekvésének megfelelően, de a kisebbségi törvény szellemével összeegyeztethetetlen módon szociális problémák kezelésével foglalkoznak, és ezzel

szüntelen feszegetik a kisebbségi önkormányzat határait, aközben az érdekérvényesítés számukra más, hatékonyabb útjait is keresik és élnek azokkal a lehetőségekkel, amelyek segítségével ezekről a problémákról lehámlik etnikai színezetük. A romák települési önkormányzati képviselőkként valóban részeseivé válnak az őket *is* érintő helyi döntéshozatalnak és ezzel lehetővé válik, hogy az alapvetően nem etnikai problémahalmaz kezelése kiszabaduljon az etnikai alapon létrejött intézmény keretei közül, és végre oda kerüljön, ahova annak tartoznia kell: a település cigány és nem cigány lakóinak *közös* ügyeit megvitató döntéshozó testület elé.

5.3 Politikai pártok

A romák bejutása a települési képviselőtestületekbe egy fontos lépés a roma politikusoknak, és egyben a „roma ügyként” aposztrofált, valójában azonban inkább „magyar ügyként” meghatározandó, a romák többségének marginalizáltságával és a velük szembeni diszkriminációval kapcsolatos „ügyeknek” a hely politikába való integrálása felé. Ennél talán még jelentősebb mindezen kérdéseknek az országos politikába való integrálása. Ennek egyik lehetséges módja az, amikor roma politikusok szerepet kapnak a politikai pártokban, illetve a kormányzásban.

Bár az első szabadon választott parlamentnek három cigány képviselője is volt (kettő az SZDSZ, egy az MSZP listájáról⁴⁵), az 1994-’98-as időszakban már csak egyetlen roma politikus volt a legfőbb törvényhozó testületnek⁴⁶. Az ezt követő ciklusban pedig egy sem. Mindez jól tükrözte a pártok azon, egyáltalán nem alaptalan aggodalmát, hogy a cigányságot érintő kérdések felvállalása népszerűségük csökkenését eredményezheti, ami majd a szavazatok számának csökkenésében mutatkozik meg (Kerényi [1999]; Vermeersch [2000]). Mivel az általánosan elterjedt vélekedés szerint a romák túlnyomó többsége politikailag inaktív és nem megy el szavazni, nem remélhették, hogy ezt a szavazatkiesést a „roma voksok” kompenzálják. Mindemellett valamennyi választás alkalmával a különböző pártok helyi szervezetei – különösen ott, ahol a cigányok lakóhelyi szegregációja erőteljesebb –, újra és újra megkísérelték megszerezni a „roma voksokat” akár morálisan megkérdőjelezhető módszerek alkalmazásával is. (Ilyen immorális gyakorlatról több településen is beszámoltak a roma

⁴⁵ A választásokat követően az SZDSZ-es Hága Antónia és Horváth Aladár került be a parlamentbe. Péli Tamás festőművész valamivel később lett képviselő. Ő az MSZP listájáról lépett egy elhunyt képviselő helyére.

politikusok. Ezek közé tartozik a kopogtatócédulák megvásárlása, ingyen ebéd, húskonzerv, vagy ruha osztogatása a cigánytelepen, „benzinpénz” fizetése a szavazókat szállítóknak.) Sokszor maguk a helyi roma vezetők is részt vettek egy-egy pártpolitikus kampányában, még az adott pártba is beléptek, azt remélve, hogy ezzel megalapozhatják a későbbi sikeres együttműködést. Számításaik azonban ritkán jöttek be. Egy Heves megyei településen például a kilencvenes évek során több párt (MDF, Kisgazda Párt, Fidesz és Munkáspárt) jelöltjei mellett is kampányoltak a maguk is párttag helyi cigány vezetők. Reményeik, hogy ezzel majd megerősítik érdekérvényesítési pozícióikat, nem igazán teljesültek.

„- Itt van, a Kisgazdapártnak nagyon segítettünk. A Sz. J. úrnak. De még egy köszönetet se kapott a J. [a település legtekintélyesebb roma politikusa] se szegény.

- *Hogy segítettetek?*

- A J. gyűjtötte neki, ő a Kisgazdapárt elnöke itt helybe, a kopogtatócédulát. Úgyhogy hárman voltunk három felé húztuk az embereket. Én voltam a Fidesz fele, másik volt a Munkás Párt felé, J. meg a Kisgazdapárt fele.

- *Maga is a kopogtatócédulákat gyűjtötte?*

- Nem, a Fidesznek nem gyűjtöttem.

- *Akkor hogy segített?*

- Annyiban, hogy jött, hogy az embereket szavaztassam rája, az A.-ra. De voltak nagyon sokan, akik a Fideszre szavaztak, őrája, A.-ra amúgy. De Sz. J. úrnak a J. kopogtatócédulákat nagyon rengeteget összegyűjtött és kérem szépen nem hálálta meg a J.-nek.

- Ez ugyanolyan volt, mint 94-ben. Amikor az E.I. [MDF-es képviselőjelölt] a faluból jutott fel. Az itteni emberek szavazatával jutott fel, meg a J. segített neki, meg a cigányok kopogtatócédulával. [...] Akkor nagyon segített neki mindenki. Akkor, amikor bekerült, még azt is letagadta, hogy! Azért a cigányok már annyira tapasztaltak a választásnál. Őszintén, az ember már azt se tudja, hogy kire szavazzon, mert volt már mindenki. És csak addig kellett az ember, aztán meg azt mondja viszlát...

- Azt már meggondolom, hogy melyik párt jusson be. Mert nagyon becsapnak bennünket, nagyon, nagyon, nagyon becsapnak bennünket, mert tényleg addig kellünk, amíg kell a szavazat. A választások előtt egy hónappal füt-fát ígérnek a cigányságnak, akkor gyűléseket tartanak itt, meg fogadásokat tartanak a faluban, akkor hoznak, bármit lehoznának a csillagos eget is, ha le tudnák hozni az embernek, csak hogy bejusson. De amikor már bejuttattuk, amikor már bement a párt is, meg ő is bejutott, akkor, ha már keresnének őtet – mink segítettük neki –, akkor mindig azt mondja, hogy nem ér rá, elfoglalt, most itt van, most amott van. Akkor már nem vagyunk emberszámba véve. Ez a feltűnő az egész dologban, hogy ne csak akkor kelljünk még amíg besegítjük őket a Parlamentbe. Képviseljenek is bennünket! És segítsenek is. Ne csak az elutasító szavakat adják!”

Míg a pártok a kilencvenes évek második felében egyértelműen kerültek a „roma ügyek” felvállalását, vagy ha beszéltek is róla, akkor azt az előítéletes nem cigány szavazókra kacsintva tették, és a romákkal való együttműködést legfeljebb a fenti példához hasonló esetekben és formában lehetett tetten érni, addig a 2002-es választásokkor a pártok – elsősorban a két rivális, a FIDESZ és az MSZP –, alapjaiban

⁴⁶ 1994-ben Péli Tamás is mandátumot szerzett, ő azonban meg ugyanabban az évben elhunyt.

új stratégiával álltak elő. Felismerve a tényt, hogy a romák közel sem annyira érdektelenek a politika iránt, mint ahogy azt korábban feltételezték illetve, hogy maga a roma társadalom is heterogén, és a romák elvárásai, érdekei különbözőek, választási kampányukban megcélozták a más-más érdekű roma csoportokat.⁴⁷ Ennek szellemében köttetett meg a FIDESZ - MDF – Lungo Drom választási szövetség, majd jelentek meg sorra roma politikusok a különböző pártlistákon, és többé-kevésbé részletes roma programok a választási programon belül⁴⁸. Az új stratégia eredményeként látszólag megnyílt a romák számára a politikai perifériáról a centrumba kerülés esélye. Az alkalmazott módszer azonban követi a több évtizedes hagyományt: mindegyik párt esetében fentről lettek kiválasztva az együttműködésre érdemesnek tartott romák. Ez, a "kijelölés" lényegéből adódóan, egyáltalán nem kapcsolódik a roma önszerveződéshez. Az alulról jött szerveződéseknek legfeljebb a politikai taktikák helyeslésének vagy elutasításának szerepe jutott.

Kérdés, hogy mennyiben tekinthetők ezek a legújabb változások fordulópontnak a cigánypolitikában. Ha a pártok ilyen, nem teljesen önzetlen érdeklődésének növekedése mellett figyelembe vesszük azt is, hogy az új kormányzatban jó pár roma politikus és szakember kapott szerepet, akkor akár fordulópontnak is tekinthetjük a 2002-es évet. Ugyanakkor erősek a roma ügyek elkülönítésére és párhuzamos intézmények felállítására irányuló törekvések is (így vannak, romák nem romák egyaránt, akik külön romaügyi minisztérium létrehozását, vagy az OCÖ egyedüli politikai befolyásának növelését szeretnék). Azt, hogy hosszútávon az integrációt támogató, vagy a „roma ügyek” elkülönítését szorgalmazó erők kerekednek-e felül, még nem lehet tudni. Ezeknek az erőknek a feltérképezése, és általában az országos cigánypolitikában végbemenő változások és a helyi szinten jelentkező hatásuk elemzése fontos további kutatási területek.

⁴⁷ A romák választási tényezővé válásáról, illetve pártszimpátiáiról lásd. Ladányi [2002].

⁴⁸ A részletekről lásd. például Czene [2002], és Kadét [2002].

6. ESETTANULMÁNYOK

6.1 Egy magát sikertelennek tartó kisebbségi önkormányzat: Sirok

A falu

Sirok⁴⁹ 2200 lelket számláló település. Az itt élők 16 százaléka roma, akik valamennyien romungrók. A település a Mátrában található a Tarna patak völgyében, Egertől észak-nyugatra. A völgyet három hegy határolja, melyek közül az egyiken egy középkori vár romjai találhatóak. A festői környezet és a turisztikai központnak számító megyeszékhely közelsége egyre több látogatót vonz a faluba, amit a helyiek igyekeznek is serkenteni, kihasználni.

A település lakói évszázadokon át állattenyésztéssel, a völgy mezőgazdasági termelésre alkalmas földjeinek megművelésével, valamint erdőgazdálkodással és bányászattal foglalkoztak. Sirok életében az 1952-es év hozott jelentős változást. Ekkor telepítették ide az ország egyik legjelentősebb hadiipari üzemét, a Mátravidéki Fémműveket. A gyár fénykorában 2800 embert foglalkoztatott, akik a környék 47 településéről jártak ide dolgozni. Ekkor, részben a gyár segítségével, jelentős infrastrukturális fejlesztéseket hajtottak végre a faluban. A kilencvenes évek elején azonban a gyárat felszámolták. A korábban itt dolgozó sirokiak egy szerencsésebb része a megyeszékhelyen, vagy a gyár helyén létrejött 11 kisebb vállalatnál talált új munkahelyet. Az idősebbek közül sokan az önkormányzat segítségével korengedményes nyugdíjba vonultak.⁵⁰ Azok, akik betanított munkásként dolgoztak, többnyire munkanélkülivé, illetve tartós munkanélkülivé váltak.

Bár romák már a századfordulón is éltek a településen, számuk az iparosítást követően, a hatvanas, hetvenes években ugrott meg. A Fémművek vonzotta a munkát

⁴⁹ A siroki terepmunka 2001-ben, június és szeptember között zajlott.

⁵⁰ Ebben az időben országosan elterjedt gyakorlat volt, hogy a rendszerváltást követően megnövekedett munkanélküliség miatt a szociális ellátási kötelezettségüknek eleget tenni alig tudó települési önkormányzatok közbenjártak a rokkant-nyugdíj, vagy korengedményes nyugdíj megszerzésében. Ennek alapvetően pénzügyi okai voltak. Míg a rendszeres szociális segély 25

kereső alacsony iskolai végzettségű romákat (is), akik többnyire az iparosítás hatására a mobilitási létrán eggyel feljebb lépő parasztok szegényesebb házaiba, illetve barlanglakásaiba költöztek.

Tér- és társadalomszerkezeti sajátosságok

A településen roma és nem roma lakosok erőteljes elkülönülése figyelhető meg. A romák a falu három területén élnek nagyobb arányban. Az egyik terület a helyiek által Alvégnek nevezett Rákóczi utca, pontosabban annak külső része. Itt kicsi, két, esetleg három helyiségből álló többnyire vályogfalú házak vannak, alig pár négyzetméteres udvarral. A házak belseje is lakóik szegénységét tükrözi, csak a nélkülözhetetlen bútordarabok találhatóak meg benne. Vezetékes ivóvíz, csatornázás nincsen. Az Alvég legsiralmasabb része egy, a Rákóczi utca szintjénél magasabban fekvő volt bányaudvar, egy sziklafal tövében, ahol hat putri található telepszerűen. Ide az utcáról egy meredek, agyagos ösvényen lehet feljutni. A putrik ablakaiból sok helyen hiányzik az üveg, amit műanyag fóliával helyettesítenek. A födémeket a putrik lakói farostlemezből, hulladék anyagokból tákolták össze. A tetőkön keresztül lehet látni. Az itt lakók vízért a meredek, csúszós úton járnak le az utcára.

A második romák lakta terület a települést keletről határoló hegyre felkapaszkodó Vörös utca, illetve az ebből nyíló, a hegy oldalán végigfutó Fenyves utca. Ezen a területen romák és idős magyarok laknak vegyesen. E két utcában vannak Sirok hegyoldalba vájt barlanglakásai is. Ezeket az általában egy (de esetenként akár 2-3) helyiségből álló lyukakat a múlt század első harmadában külön ezzel foglalkozó kőfaragók vájták a puha mészkőtufába a legszegényebb családok számára. A „lyukak” akkori gazdáinak nyaranta az Alföldre jártak, summások voltak. A barlanglakásokban lakók társadalmi összetétele az ötvenes években változott meg. Ekkor a parasztok az ipar által nyújtott jobb megélhetési lehetőségeket kihasználva elhagyták szegényes lyukaikat, és kőházakba költöztek. Helyükre más településekről a gyár vonzására idevándorolt romák költöztek a hatvanas, hetvenes években.

A kilencvenes években kőomlás, illetve földcsúszás miatt mindkét utcában veszélyessé váltak ezek a lakások. Ekkor az önkormányzat támogatás felajánlásával segítette a barlanglakások lakóinak új otthonot vásárolni (amihez az emberek saját pénzüket és banki kölcsönt is felhasználtak). Ez azonban számos konfliktus forrásává

százalékát az önkormányzatnak kell állnia, addig a nyugdíjat teljes egészében a társadalombiztosítás fizeti, így az nem jelent külön terhet az önkormányzatnak.

vált, mert kiderült, hogy az önkormányzat a magas helyi ingatlanárakra hivatkozva más településeken akart a romáknak házat venni. Végül kettő kivételével valamennyi roma család a faluban maradt, a romák lakta utcákba költöztek. Az így üresen maradt barlangok bejáratát pedig befalaztatta az önkormányzat. Bár a polgármester állítása szerint már nem lakják ezeket a barlangokat, ma is vannak olyanok, akik számára ezek a szegényes lyukak jelentik az otthont. (A lakott barlanglakások előtt különálló ház áll, és a barlangot a család egy része, vagy a tulajdonosnál is szegényebb bérlő lakja. A lyukak nagy részét azonban már inkább csak kamrának, pincének vagy nyárikonyhának használják tulajdonosaik.)

A romák harmadik szegregáltan elhelyezkedő lakóterülete a Dankó utca. A hetvenes években épült utcában csak roma családok élnek, akik korábban szintén az Alvégen laktak. Ezek a családok törekvőbbek és viszonylag tehetősebbek voltak az Alvég nyomorában maradt társaiknál. Annak ellenére, hogy az utcában nincsen kiépítve a vezetékes ivóvíz, illetve a szennyvíz-hálózat, és az utca is burkolat nélküli, az itt élő romák szerint ez itt a „Rózsadomb”, legalábbis az Alvéghez képest. Házaikat OTP-kölcsönből építették, még akkor, amikor az itt élők, nők és férfiak egyaránt, szinte valamennyien a Fémművekben dolgoztak. A Dankó utcai férfiak többségének ma is van legális vagy fekete munkája. Téglából épült házaik lényegesen nagyobbak, mint a Rákóczi utcai házak. A házak belseje pedig a hetvenes, nyolcvanas évek nem túl magas, de stabil életszínvonalát idézi.

Érdekes strukturális törésvonal figyelhető meg a Dankó utcai és az Alvégi, illetve Vörös és Fenyves utcai cigányok között. A Dankó utcaiak sokkal integráltabbak, életvitelük közel áll a nem cigányokéhoz, és nem jellemző rájuk az a fajta nyomor, ami az Alvégen szinte minden családban megtalálható. A Dankó utcai cigányok úgy vélik, hogy az alvégiek, akiket sokszor alkoholistáknak tartanak, maguk tehetnek szegénységükről, és a faluban tapasztalható cigányokkal szembeni előítéletek is az ő mentalitásából fakadnak. Ugyanakkor az Alvégiek a Dankó utcaiakat „nagyképűeknek” tartják. Mindezek annak ellenére megfigyelhetők, hogy a rokonsági szálak teljesen behálózzák a különböző helyeken élő cigányok csoportjait.

A nem romák lakóhelyei a falu kevésbé periferikus helyein találhatók, többnyire a főútvonalak mentén, illetve a volt gyári lakótelepen. Ez utóbbit, amit nagyjából a Dankó utca megnyitásával egy időben építettek, ironikus módon a falubeliek *telepnek* hívják. Erre a telepre azonban egyetlen muzsikás cigány családot leszámítva soha nem költözhetett cigány.

A romák megélhetési lehetőségei

A huszadik század első felében a környéken élő cigányok többnyire az erdőgazdaságban, bányászatban dolgoztak. Emellett el-eljártak parasztokhoz terményért, élelemért, levetett ruháért ház körüli munkát végezni, vagy a földeken, állatok mellett dolgozni. Később a gyár jelentette a biztos megélhetési forrást, többségük itt dolgozott betanított- vagy szakmunkásként. A nyolcvanas évekre már lényegében teljes volt a romák foglalkoztatottsága. Azonban a rendszerváltáskor itt is, mint szinte mindenütt az országban, ők voltak az elsők, akik elveszítették munkájukat.

Az önkormányzat gyámügyi előadója szerint jelenleg a faluban 8 százalék körüli a munkanélküliség, a romák körében azonban az arány 25 százalék. Akiknek van munkájuk, azok vagy a Fémművek helyén létrejött kisebb vállalatoknál, vagy a megyeszékhelyen a téglagyárban dolgoznak (itt a helyiek elmondása szerint vannak olyanok is, akiket a gyár csak feketén foglalkoztat). Az állandó munkából származó jövedelmek a korábbi évtizedekkel ellentétben már nem teszik lehetővé a családok hosszú távú tervezését, vagy a felhalmozást. Sőt, néhány családnál csak a szociális juttatásokkal kiegészítve képes biztosítani az esetleges nélkülözés elkerülését.

A családok megélhetésében nagy szerepe van az idényjellegű, illetve fekete munkáknak. Ez leginkább a nagycsaládokat, illetve a gyerekek miatt két-három műszakot vállalni nem tudó nőket és a rendszeres munkát nem találó, képzetlen férfiakat érinti. Idényjellegű munka a gombászás, erdei gyümölcsök gyűjtése, a csigaszedés, zöldség, gyümölcsszedés (sokszor a falutól távol, például az Alföldön). Helyi vállalkozók visznek embereket fakitermelésre is. Tipikusan nők járnak el egy környező település csigafeldolgozójába. Ez évente körülbelül négy hónapos munkát jelent és amellett, hogy utazni is kell, nagyon kevés jövedelmet biztosít (2000-ben a napi nyolc órás munkáért 18 ezer forintot fizettek egy hónapra). A közcélú, illetve közhasznú foglalkoztatottak száma általában 15, ők is többnyire romák.

A családok bevételei között – még az olyan családok esetében is, ahol legalább az egyik szülőnek van állandó munkája – nagy jelentősége van szociális juttatásoknak, segélyeknek. Azokban a családokban, ahol lényegében csak ezekre a bevételekre lehet számítani, mindennaposak a megélhetési problémák.

A kisebbség és többség kapcsolatáról

A siroki nem cigányok attitűdjét a cigányokkal kapcsolatban egyértelműen a némi előítéllettel átitatott paternalizmus határozza meg. A falu különböző

intézményeinek gyakorlatában, mint azt az alábbiakban bemutatom, szintén a paternalista megoldások dominálnak. A település nem cigány lakói úgy látják, hogy a siroki cigányoknak, mivel nem beszélik a cigány nyelvet, és hagyományait sem ápolják, nincsen elkülönült etnikus kultúrájuk. Ugyanakkor „tudják”, ki a cigány, és még az asszimilálódottakat, vagy identitásukat tudatosan elhagyókat is számon tartják. A cigányok különbözőségét negatív sztereotípiákkal és hátrányos szociális helyzetükkel jellemzik.

Az iskolában, bár felveszik a roma gyerekek után az etnikai normatívát, nincsen semmilyen a roma kultúrához, történelemhez kapcsolódó program. Pedig, ahogy arról maga az iskola igazgatója beszámolt, a gyermekeknek van „valamilyen vonzódásuk” kultúrájuk iránt: iskolai rendezvényeken a cigány gyerekek előszeretettel tanulnak meg és adnak elő cigány táncokat, cigány nyelvű dalokat. A polgármester ugyanakkor romáknak szóló programként az iskolában működő „kiszegítő” osztályt említi:

„- Van valami kifejezetten cigányoknak szóló programja az önkormányzatnak, akár a szociális helyzetükhöz kapcsolódóan, akár oktatáshoz kapcsolódóan?”

- Hát az oktatásról, az igazgatónő már biztos mondott, amivel foglalkoznak. Tehát kiszegítő, gyógypedagógiai osztályt foglalkoztatunk, ezzel is igyekszünk elősegíteni azt, hogy azért valamilyen szintig eljussanak az oktatásba.”

Míg a falu lakosainak csupán 16 százaléka roma, az általános iskolában, ahol 168 gyermek tanul, 25 százalék az arányuk. A gyerekszám az iskola igazgatója szerint a kilencvenes évek eleje óta kis mértékben, de folyamatosan csökken. Ennek okát abban látja, hogy a nehéz megélhetési körülmények között a nem roma családok gyermekvállalási hajlandósága csökkent, ugyanakkor ezt valamelyest ellensúlyozza a roma családok ugyanezen a helyzetre adott, de ellenkező előjelű reagálása, azaz termékenységük növekedése. (A romák és nem romák gyermekvállalási hajlandósága közötti különbség az óvodában tapasztalható igazán: itt már az iskolainál is magasabb, 38 százalék a roma gyermekek aránya.) Az általános iskolába beiratkozott gyermekek száma 1965-ben volt a legmagasabb, 350, de még 1986-ban is elérte a 240-et. A magasabb gyerekszám lehetővé tette párhuzamos osztályok indítását. Ekkor a gyerekeket a matematikai tudásuk alapján sorolták az erősebb „a”, illetve a gyengébb „b” osztályba. A párhuzamos osztályok megléte egyben a cigány gyermekek iskolai szegregálását is jelentette. Ők szinte valamennyien a gyengébb osztályba jártak, gyenge képességű nem cigány társaikkal együtt. Jelenleg mind a nyolc évfolyamon egy-egy osztály van, ahol romák és nem romák vegyesen tanulnak. Ugyanakkor van egy

„enyhén értelmi fogyatékosokat foglalkoztató kis létszámú osztály” (korábban kisegítő), ahol a problémás hetedik, ötödik és negyedik osztályos gyerekeket tanítja összevontan egy gyógypedagógus. Ide szinte kizárólag roma gyerekek kerülnek: jelenleg a 10 fős osztályban 9 roma van. Bár a roma szülők alapvetően elégedettek az iskolával, gyakran panaszoznak: egy-egy tanár érezteti, hogy nem szereti a cigányokat. A pedagógusokkal készített interjúk alapján én is úgy tapasztaltam, hogy valóban vannak tanárok, akik nyíltan hangoztatják előítéleteiket, romákról formált képüket pedig a negatív sztereotípiák alakítják. Egy tanár a cigány kultúra iskolában történő megjelenítését firtató kérdésemre például így reagált: „A helyi cigányoknak nincsen kultúrájuk. Ezeknek a világon semmi. Egyedül a kést meg a villát ismerik, amivel enni lehet. A lopás, a verekedés, az ivás az ő kultúrájuk.”

A nem romák aggasztónak tartják a romák arányának növekedését. A polgármester például „katasztrófaként” minősíti azt a helyzetet, ami az iskolában 2001 őszén állt elő: a 8 fős első osztályban egy gyermek kivételével mindenki roma.

A sirokiak, akik megtapasztalták, hogy hogyan szűnt meg a kilencvenes évek elején mindaz, amit leginkább a gyár jelenlétének köszönhetnek – a biztonságos megélhetés, a jólét, a falu fejlődése –, most attól tartanak, hogy az a kényes egyensúly is felborulhat, ami a falu roma és nem roma közössége között az évtizedek során kialakult. Ennek az egyensúlynak az volt az egyik alapja, hogy a romák, bár szegényebbek, és *mások* voltak, ugyanúgy és ugyanott dolgoztak, mint a nem romák, és ezzel – ha megbecsülést nem is –, de valamilyen elfogadottságot kivívtak maguknak. A másik alapot pedig az jelentette, hogy a magyarok mindig is jelentős többségben voltak, így egyértelmű volt, hogy ki diktálja a közösségi együttélés szabályait.

A beköltözések, illetve a több gyermek születése mellett, hogy megváltoztatja az arányokat, és gyakran alaptalan félelmeket indukál a nem roma közösségben, egyben megnöveli azoknak a számát, akikről az önkormányzatnak gondoskodnia kell. Ez utóbbi tény az önkormányzati pénzeknek a többség számára előnytelen átcsoportosítását követelné meg. Nem csoda hát, ha az önkormányzat a többség elvárásait követve – tehát nem feltétlenül előítéletességtől hajtva – olyan intézkedéseket tesz, amelyek megakadályozni igyekeznek a romák településen belüli arányának növekedését. Ennek egy példája az, ahogyan az önkormányzat a barlanglakások felszámolásakor, a magas helyi ingatlanárakra hivatkozva, más településeken történő házak vásárlásával próbált megszabadulni a számára terhet jelentő romáktól. A más településen történő olcsóbb ingatlanvásárlás teljesen racionális gazdasági döntés az önkormányzat részéről. Nem

csak a jelenben fizet kevesebbet, de a jövőben is „spórol”, amikor az ezekről a szegény sorsú családokról történő gondoskodás már egy másik önkormányzat feladata lesz. Az elhagyott barlanglakások befalazása pedig újabb családok beköltözésének megakadályozását jelenti.

„Egy dolog van még, amit főleg a polgármester úrnak róják föl néha, hogy elég sokan beköltöznek ide. Tehát ezt már a magyar ember nehezen viseli. Még aki eredendően siroki cigány, azt jól tolerálják, de nem engedik meg, hogy ide költözzenek. Na most ennek nem nagyon lehet gátat szabni, mert nyilván ha azt mondja, hogy ez az én férjem, feleségem, összeköltöttünk és ide jött, akkor milyen alapon. Vannak olyan, például a Bányatelep, ahol nem saját tulajdonban élnek, meg voltak a barlanglakások, oda bizony előfordult, hogy azt mondta, hogy önkormányzati tulajdon és nem engedem, hogy bejelentkezzen. De ha éveken keresztül itt marad és nem lehet megszabadulni tőle, mert tényleg együtt élnek, akkor előbb-utóbb rendezni kell a lakcímet. Ez főleg '90 óta van. Előtte, a rendszerváltás előtt nem nagyon tapasztaltunk ilyet. Ez azóta van, hogy ne engedjük be az embereket. Ehhez biztosan az is hozzájárul, hogy ugye a bűnözés is nő az ő körükben. Aki idevaló, vagy aki eredendően siroki, azt jobban ismerte mindenki és azokat jobban tudták kezelni, az idegenektől viszont félnek” – mondja a jegyző.

Az önkormányzat más módon is igyekszik csökkenteni azt a terhet, amit a szociálisan rászorulókról való gondoskodás jelent számára: szerepet vállal a szegény családok családtervezésében. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az önkormányzat, kihasználva egy spirált gyártó cég állandó akcióját, termelői áron szerzi be ezeket a fogamzásgátló eszközöket. A védőnő közreműködésével pedig, aki egyébként az Egészségügyi, Szociális és Segélyezési Bizottság elnöke is, ingyen adja azoknak, akik ezt kérik. A lehetőségről a védőnő szokott beszélni az „érintett” nőknek, akik többnyire, de nem kizárólag, cigányok. A program szükségességét azzal indokolja a helyi önkormányzat, illetve védőnői szolgálat, hogy ha már a szegények, akiknél egyébként is több gyermek születik, mint az átlagcsaládoknál, éppen szegény sorsuk miatt nem képesek a családjuk jövőjét szem előtt tartva felelősségteljesen gondolkodni a gyermekvállalásról, akkor ez az önkormányzat, a védőnői szolgálat kötelessége. Erről így beszél a védőnő:

„[Azok, aki átveszik a spirált, de nem tetetik fel] szülnék tovább, a legnagyobb bosszúságomra. Nem azért, mert nem is maradtam volna a hivatásomnál, ha nem szeretném a gyerekeket... Valahogy úgy érzem, hogy melléjük is kell valaki. De meg is mondom nekik [a cigányoknak] fehéren feketén. Ezt tudják is. Sok esetben tartanak úgy szólnán bizonyos dolgokban. Én azt hiszem, jól kijövök velük, attól függetlenül, hogy meg kell nekik keményen mondani, ha már a 4-5 szép kérés nem használ. Vagy például az olyan esetben, hogy mi közöm hozzá, hogy hányat szülnök. Így odavágja, mi köze magának ahhoz. ... Nekem nincs közöm, de a gyermekének és a születendőnek vannak jogai. És, hogy ha ezeket a jogokat nem tudja neki biztosítani, valaki kell, aki a gyermek pártján áll és próbál a gyermek érdekében harcolni.”

Ez a mégoly jóindulatú felelősségvállalás azonban az érintettek szabadságának és méltóságának durva megsértése. Ezt maguk az érintettek is leginkább így élik meg. Egy interjúalanyunk elmondása szerint egyszer valakik baltával kergették meg a védőnőt, amikor az az abortusz lehetőségéről kezdett beszélni egy terhes asszonynak. Egy másik interjúalany pedig csak annyit mondott az ingyen spirált ajánlgató védőnőnek: „Nekem nem kell. Tetesse fel magának!”

A települési önkormányzat segélyezési gyakorlata is számos, az ügyfelek szabadságát korlátozó és romákkal szemben diszkriminatív elemet tartalmaz. Ez azon az elképzelésen alapul, hogy a segélyre szorulóknak, és ezen belül is elsősorban a cigányoknak, képtelenek a saját, vagy gyermekeik hosszú távú érdekeit figyelembe véve „helyesen” dönteni a pénzek felhasználásáról. Ezért az önkormányzatnak „kötelessége” ebben segítséget nyújtani, olyan formában, hogy kiveszi a döntést az érintettek kezéből. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az ország sok más településéhez hasonlóan, a szociális juttatások zömét itt is természetben nyújtja az önkormányzat.

„Na most, hogy hogy próbálja a kérelmek nagy számát a bizottság – mert bizottság bírálja el ezeket a segélykérelmeket – ezt úgy próbálják valahogy ellensúlyozni, hogy elég kicsi összegeket ad. Tehát nem kevés esetben előfordul, hogy 2 ezer forintot kap átmeneti segélyt, azt is úgy, hogy levásárolhatja az élelmiszerüzletben. De ehhez hozzátartozik az ő személyes körülménye, meg a megbízhatósága is nyilván. Mert ez főleg a kisebbségnél fordul elő, hogy ilyen összeget kapnak és ilyen feltételekkel. Tehát, hogy ne ő költhesse el, és ne arra, amire akarja” – mondja a jegyző.

Az átmeneti segélyeket a romáknak mindig és a nem romáknak is gyakran természetben adja az önkormányzat. Ha valaki fűtéstámogatást kér, fát vesz neki az önkormányzat. Ha a gyermek ruházatára kér segélyt, a Segélyezési Bizottság megkéri a családsegítőt vagy a védőnőt, hogy menjen el a segélyezettel vásárolni. Ekkor nem a segélyezett, hanem a családsegítő, illetve a védőnő kapja meg a pénzt is. *Ők a pénzt okosabban költik el és a kosárba is több kerül* – szól az indoklás. Az átmeneti segélyt legtöbbször élelmiszerre adja a Bizottság. Ilyenkor a segélyezettnek a segély összegét egy meghatározott élelmiszerboltban kell levásárolnia. Az üzletben listát vezetnek a segélyezettekről és az általuk felhasználható összegekről. A kiegészítő családi pótlékból (korábban rendszeres gyermekvédelmi támogatás) levonják a gyermekek óvodai, iskolai étkezésének a költségét. A levonás után megmaradt összeget (vagy olyan családnál, ahol a gyerekek még nem járnak intézménybe, a teljes összeget) sem kaphatják meg készpénzben, hanem le kell vásárolniuk az élelmiszerboltban, illetve a gyógyszertárban.

A levásárlás gyakorlata azonban csak a cigány családokra vonatkozik, a nem-cigány családok esetében a maradványösszegeket az önkormányzat postán kiutalja. Ezt az egyértelműen diszkriminatív gyakorlatot a hivatal a gyermekek érdekeire hivatkozva tekinti legitimnek. Azaz a hivatal véleménye szerint így garantálható, hogy a gyermekek után járó juttatásokat, (valamint ezen túlmenően a gyerekekre való hivatkozással kért segélyeket) nem alkoholra, cigarettára stb. költik a szülők. Az alkalmazott különbségtétel alapja azonban mégsem a „tisztesseges” vagy „tiszteségtelen” szülői magatartás, illetve életmód, hanem az etnikai hovatartozás. A hivatal is elismeri, hogy vannak olyan roma családok, ahol a szülők életmódja, gyermekekről történő gondoskodása megfelel az általa elvártnak, mégsem ad készpénzt, mondván nem tehet különbséget a *cigányok között*. A *cigányok és nem cigányok közötti* különbségtételt viszont úgy látszik sem morálisan, sem jogilag nem érzi problémásnak.

„- *A kiegészítő családi pótlék maradványai esetében a nem cigány családoknak is ugyanez a levásárlásos rendszer van?*

- Nem, a levásárlás már náluk nem működik. Itt kisebb maradványok vannak, mert kevesebb a gyerek. Ezeket megpróbáljuk összegyűjteni, több havit összegyűjtünk és ha esetleg összegyűlt már pár ezer forint, akkor azt kiutaljuk.

- *Kiutalják postán.*

- Igen, postán.

- *Emiatt nem panaszkodtak még a helyi romák, hogy ők is inkább pénzben szeretnék ezt megkapni?*

- Ez ellen konkrétan nem, de viszont volt olyan, aki azt szerette volna elérni, hogy ne itt kelljen neki levásárolni. Tehát kapja meg a pénzt és ő esetleg diszkontban levásárolja. Ilyen már volt.

- *Erre a kérésre mit válaszolt a hivatal?*

- A segélyezési bizottságnak az az álláspontja, hogy nem járul hozzá, mert akkor sajnos nem lehetne különbséget tenni. Van olyan közöttük, akire rá lehetne bízni a pénzt, de olyan is van, akire nem. És akkor már tényleg nehéz lenne azt mondani, hogy egyiknek megengedem, másiknak nem. De egyébként a rendeletünk is úgy szól, hogy elsősorban természetben.

- *Ha egy nem cigány család kér átmeneti segélyt, akkor ők milyen formában kapják meg ezt az összeget?*

- Ez is attól függ, hogy milyen célra, mert a nem cigány családok között is gyakori, aki a jövedelme miatt kiesik a kiegészítő családi pótlékból, és akkor leginkább a gyerekek térítési díjra szoktak kérni. És akkor az ugyanúgy működik, hogy természetben, nem fizetjük ki nekik, hanem átutalásra kerül. Na most átmeneti segélyt, aki nem cigány család, inkább csak idős emberek szoktak kérni. Ők vagy a fűtésük miatt kérnek támogatást, és itt sok esetben szintén előfordul, hogy szintén fát kapnak, ha meg nem, akkor megkapja készpénzben. Náluk nem működik ez, hogy az időseknek azt mondjuk, hogy le lehet vásárolni. Viszont a kisebbségnél leginkább a fiatalok, a gyerekes családok azok, akik átmenetit kérnek.

- *Ha kérnék készpénzben akár a maradványösszegeket, akár a segélyt, akkor megkapnák?*

- Nem hiszem. Nem szívesen adna a bizottság készpénzt nekik. Ismerve a körülményeket, tehát itt minden egyes kérelmük úgy kerül az öt-fős bizottság elé, hogy személyes ismeretségük van. Tehát tudják, hogy melyik család milyen. Hát lehet, hogy lenne olyan, akivel lehetne, csak hát mondom az az egyetlen probléma, hogy elég jól ismerik egymást és így is egymásra hivatkoznak. Tehát amint egy ilyen eset lenne, akkor az összes többinél nehéz azt mondani, hogy nem. De itt azt lehet mondani, hogy zömmel elfogadták, megszokták. Egy-két kivétellel.”

A helyiek szerint a levásárlásra kijelölt bolt, melynek tulajdonosa természetesen a helyi elit tagja (az önkormányzat rendezvényeit is gyakran szponzorálja) nagyon drága, és sokaknak még a buszjegy árával együtt is megérné inkább Egerben vásárolni. Egyik roma interjúalanyunk elmondta, mennyire megalázónak érzi, hogy amikor vásárol az üzletben a pénztárnál, mindenki előtt előveszik az ott vezetett listát és megnézik, mennyi levásárolható pénze van. Az sem lehet kevésbé megalázó, ha valakinek a védőnővel, családsegítővel kell bevásárolnia. Ez még akkor is így van, ha valóban „több kerül a kosárba”. A megaláztatásokat azonban aligha tehetik szóvá azok, akiknek gyakorlatilag létük függ a segélyektől, és a segélyosztó helyi önkormányzattól.

A település segélyezési gyakorlatának van még egy igen szomorú következménye: az etnikai alapon különváló szegény csoportok közötti konfliktusok erősödése. A nem romák úgy érzik, hogy minden segélyt a „kisebbség” kap, pedig vannak olyan „magyarok” is, elsősorban az egyedül élő idősök, akik ugyan úgy, vagy még inkább rászorulnának az önkormányzat segítségére. (A település Gondozási Központjában egyébként működik egy idősök klubja, és szociális étkeztetést is biztosítanak az idősöknek.) A romák segélyezését méltánytalannak tartja a helyi közvélemény, többen megfogalmazták, hogy csak azoknak kellene segélyt adni, akik tesznek is érte valamit (értsd: dolgoznak). A segélyekből tengődő romák pedig úgy érzik, itt a cigányokkal nem törődik az önkormányzat.

A kisebbségi önkormányzat

Mindezek után izgalmas kérdés, hogyan működik ilyen körülmények között az elvileg a helyi roma közösség érdekeinek érvényesítésére létrejött kisebbségi önkormányzat, ami a (2001-ben 628 ezer forintos) állami támogatáson kívül nem tud pótlólagos forráshoz jutni.

Annak ellenére, hogy Sirokon mind 1994-ben, mind 1998-ban megalakult a kisebbségi önkormányzat, és jelenlegi elnöke egyben települési önkormányzati képviselő, sem a roma közösség, sem a települési önkormányzat nem tekinti a kisebbségi önkormányzatot a helyi politika, illetve döntéshozatal fontos és meghatározó szereplőjének. A faluban nincs is hagyománya a romák politikai szerepvállalásának. A megkérdezett nem roma közéleti szereplők nagyon óvatosan fogalmaztak, amikor a kisebbségi önkormányzatról kérdeztük őket. A jegyző kivételével valamennyien (köztük

a polgármester) lényegében azt mondták, hogy ők nem igazán foglalkoznak a kisebbségi önkormányzattal, ez nem tartozik rájuk, ez a kisebbség intézménye.

A kisebbségi önkormányzat önszerveződésből indult, megalakításának lehetőségéről a '94-es választásokat megelőzően Lungo Dromos agitátorok beszéltek a helyi cigányoknak, akik fel is lelkesültek, azt remélve, hogy majd a kisebbségi önkormányzattal támogatni tudják a munkanélkülivé vált cigányokat, valamint segélyt és munkahelyet tudnak szerezni számukra. Mellesleg egy helyi Lungo Drom szervezetet is megalakítottak, ez azonban hamarosan megszűnt vezetője, a későbbi kisebbségi önkormányzati elnök sikkasztása miatt. A kisebbségi önkormányzatnak nincsenek élő kapcsolatai a településen kívüli (roma) civil szervezetekkel. Ennek hiányát maguk a képviselők is érzékelik. Egyikük arról panaszkodott, hogy nem tudják pontosan, mi mindenhez van joguk, nem ismerik más települések kisebbségi önkormányzatainak tevékenységét, azok kudarcainak, sikereinek történetét. „Más faluban így vagy úgy van. De mi nem tudjuk, hogy hogy van, mert nem járunk sehova” – mondja a képviselő.

Az 1994-ben megalakult kisebbségi önkormányzat rövid idő múlva gyakorlatilag (bár nem hivatalosan) megszűnt, a már említett sikkasztás miatt. A jelenlegi elnök már az előző ciklusban is képviselő volt a kisebbségi önkormányzatban, 1998-ban kisebbségi kedvezményel bejutott a „nagy önkormányzatba”, és tagja az Egészségügyi, Szociális és Segélyezési Bizottságnak. 41 éves, nyolc általánost végzett. Egy környékbeli településen született, de már 12 éve itt a faluban él, a Dankó utcában. A többségi társadaloméhoz közelítő értékrendjét a korábbi évtizedekben kialakult asszimilációs törekvése alakítja. Tizenhat éve ugyanazon a munkahelyen dolgozik (a gyárnál, illetve annak utódszervezeténél). Tulajdonképpen, mint azt maga is mondja, ennek köszönheti, hogy megválasztották képviselőnek: a gyárból sokan (nem romák is) ismerik, akik ezért rá szavaztak. A választási rendszer szabályai szerint a kisebbségi önkormányzat képviselőjelöltjeire a nem cigányok is szavazhatnak, így abszurd módon a többség megválaszthatja a kisebbség képviselőit. Egy olyan településen, mint Sirok, ahol a cigányok aránya kisebb a nem cigányokénál, lényegében a többségi magyarok döntenek el a választás kimenetét. Ők pedig a többségi társadalom értékeit valló, a többségi életformát követő jelöltekre szavaznak. „Szavaznak a magyar emberek is a cigány kisebbségi önkormányzatra is. És ők szavaznak az alapján, hogy jó ez húsz éve dolgozik a gyárban, és munkahelye van legalább köztünk” – mondja erről a polgármester.

A kisebbségi önkormányzat elnöke tagja a szociális bizottságnak, de a romák közül többen elpanaszolták, hogy gyakran nem támogatja a cigányok segélykérelmét. Nem mer ellentmondani a bizottság elnökének, de a jegyzőnek, polgármesternek sem. Maga az elnök is beszámolt arról, hogy nem tudja akaratát érvényesíteni a települési önkormányzattal szemben. Elismertsége, tekintélye sem a roma közösség szemében, sem a települési önkormányzatban nincs.

„- Én már jövőre biztos, hogy nem fogok indulni még egyszer. Lehet, hogy a nagy önkormányzatban még indulok, de hogy a kisebbségben nem indulok az is biztos. Én a nyolc év alatt annyi arculütést kaptam, hogy azt nem kívánom az irigyemnek se.

- *Miért kapta az arculütéseket?*

- Na, most itt az a helyzet, hogy jól úgy se tud tenni az ember. Főleg ennyi pénzből nem. Ide keves volt még, amilyen anyagi körülmények meg amilyen munkanélküliség van itt Sirokon. Meg az, hogy annyira meg van a faji megkülönböztetés, én a munkahelyen tapasztalom.

- *Ezek az arculcsapások a romák felől is érkeznek.*

- Hogyne! Arról nem is akarok beszélni!

- *Miket hánynak a szemére?*

- Hogy nem jól van elosztva a pénz. Ők azt hiszik – de ezt már ötvenezer elmondtam, hogy nem, – ők azt hiszik, hogy ez a pénz segély. [...] Meg amit én hallok, meg tapasztalok a nagyönkormányzatban, mert nagyönkormányzati képviselő is vagyok, legyen az ember a talpán, hogy azt végighallgassa, - tizenketten vagyunk a nagy önkormányzati gyűlésen – és, amit én ott kapok, és tanároktól kapom az arculütéseket, és nem is egyszerű emberektől, hanem azoktól, akik a gyerekeinkkel foglalkoznak” – ecseteli helyzetét a kisebbségi önkormányzat elnöke.

Bár a megválasztott képviselők számára hamar kiderült, hogy hatáskörük, illetve a felvállalható tevékenységeik köre igencsak korlátozott, a pénzügyi lehetőségeikről nem is beszélve, a cigány közösség továbbra is azt várja tőlük, hogy segítsék, támogassák a rendszerváltás következtében munkájukat, biztos megélhetésüket elvesztő és egyre szegényebbé váló romákat. Nem csoda hát, ha az elvárásoknak eleget tenni nem tudó kisebbségi önkormányzattal teljesen elégedetlen a cigány közösség. Ahogy egy cigány asszony mondta: „Többet érnénk a nagy önkormányzattal, mert jobban támogat a nagy önkormányzat.” Míg egy másik így fogalmazott: „Minek az a kisebbségi? Akármilyen van, temetés, vagy akármilyen, megyünk a Tanácshoz.”

De maguk a képviselők is csalódtak, elvesztették kezdeti lelkesedésüket. Egyedül a kisebbségi önkormányzat elnöke maradt valamelyest aktív, bár képviselőtársaihoz hasonlóan ő sem szándékozik újra indulni a következő választásokon. A hatékony munkát nehezíti, hogy a cigány közösségben tapasztalható megosztottság a kisebbségi önkormányzaton belül is megjelenik. A két alvégi és három Dankó úti képviselő között gyakoriak a konfliktusok.

A kisebbségi önkormányzat tevékenysége a gyermekek iskoláztatási támogatásában, valamint néhány közösségi program megszervezésében merül ki. Minden tanévkezdéskor megveszik a cigány gyerekeknek az iskola által előírt füzetcsomagot. Ez a kisebbségi törvény által körvonalazott tevékenységek egyikébe sem fér bele. Sokkal inkább egy kvázi segélyezési forma, amit elvileg a helyi önkormányzat adhatna iskolakezdési támogatásként. Hogy ezt a gyakorlatot mennyire etnikai alapon kapott segélyként értelmezi a település lakossága, jól mutatja egyrészt a többséghez tartozók megjegyzése, miszerint vannak magyar rászoruló is, másrészt hogy néhány vegyesházasságban élő, magát már magyarnak tartó szülő visszautasítja ezt a „cigány füzetcsomagot”.

Ezen kívül elviszik a tehetséges gyerekeket szavaló- és ének-versenyekre. Rendeztek cigány bált, folklór napot és Mikulás-, illetve karácsonyi ünnepséget. Ez utóbbiakon mindig adnak valamilyen csomagot, ami lényegében szintén egy rejtett segélyezési forma. Az egyik évben külön gyermeknapot is rendeztek a cigány gyerekeknek, de ez a falu nem cigány lakóiban, különösen a pedagógusokban, visszatetszést váltott ki, úgy érezték ezzel indokolatlanul tett különbséget a gyerekek között a kisebbségi önkormányzat. A további konfliktusok elkerülése érdekében a következő évben már nem tartottak külön gyereknapot, hanem hozzájárultak a közös gyermeknap költségeihez. (Ez visszás helyzetet teremt, mert bár a kisebbségi önkormányzat toleranciája tükröződik benne, valójában ellentmond a kisebbségi rendszer eredeti elgondolásának, amely az etnikai, nemzetiségi alapon történő kulturális gyakorlatot támogatja.) Ráadásul ekkor számos cigány kisgyerek nem kapott jégkrémet, mert csak az intézménybe (óvodába, iskolába) járókkal számolt a rendezvényt lebonyolító iskola. Így ez alkalommal a kisebbségi közösség részéről érte kritika a kisebbségi önkormányzatot.

Évekkel ezelőtt elindítottak egy mezőgazdasági programot, ez azonban kudarccal végződött. A nem túl jó minőségű föld, a romák mezőgazdasági munkákban való járatlansága azt eredményezte, hogy a hasznot nem hozó első év után a program második évében a többség már el sem ültette a vetőmagot.

A kisebbségi önkormányzat támogatásait egyfajta társadalmi stigmatizálásként élik meg a vegyes házasságban élők. Ők nem csak a füzetcsomagot utasítják vissza, de azt hangsúlyozva, hogy nem cigányok, nem is vesznek részt a romák számára rendezett programokon. Számukra a cigány identitás, a többségi szemlélethez hasonlóan, negatív értékkel bír.

Bár a jelenlegi és a korábbi kisebbségi önkormányzatnak is voltak a fentieknél „eredetibb terveik”, például egy munkahelyteremtő mészoltó telep elindítása, egy játszótér építése a Dankó utca környékén, ezekről a hivatal sorra lebeszélte őket. Ezen tervek megvalósítása valóban számos buktatót rejt magában, és a hivatal aktív közreműködését is igényelnék. A partneri együtt tervezés, együtt gondolkodás, az esetlegesen felmerülő problémák közösen történő megoldása azonban távol áll a települési önkormányzat gyakorlatától. A települési önkormányzat lényegében „kiskorúként” kezeli a kisebbségi önkormányzatot és annak képviselőit. A jegyző, akinek jóindulatát nem akarjuk megkérdőjelezni, vezeti a saját szobájában, és nem a kisebbségi önkormányzat irodájában megtartott kisebbségi önkormányzat üléseit, jegyzőkönyveit, és más adminisztratív feladatot is ellát. Figyelmeztet a testületi ülés, közmeghallgatás megtartásának kötelezettségére, valamint a polgármester szavaival: „igyekszik úgy kordában tartani őket, hogy azt a kis pénzt, amit kapnak, azokat jó helyre tegyék”. A kisebbségi önkormányzat leveleit felbontják a hivatalban. Ezenkívül a „nagy” önkormányzat, a jegyző közreműködésével korlátozza a kisebbségi önkormányzatot pénze szabadon történő elköltésében. Például a kisebbségi önkormányzat az általuk rendezett roma juniálison gulyást főzött és üdítőt, chipset adott a gyerekeknek (kárpótlásul a rosszul sikeredett gyermeknapért). A felmerült költségek fedezését szolgáló, saját költségvetésükben szereplő pénzt azonban nem kapták kézhez. A segélyezési gyakorlathoz hasonlóan az összeget a megadott élelmiszerboltban kellett levásárolniuk, és a települési önkormányzat oda utalta át a pénzt.

Míg a legszegényebb roma családok segílyt, vagy segíly-kijárást várnak el a kisebbségi önkormányzattól, addig a megélhetési gondokkal kevésbé küszködők, elsősorban a Dankó útiak, ezen kívül azt is szeretnék, ha a kisebbségi önkormányzat elérné a segélyezési gyakorlat megváltoztatását, az infrastruktúra (ivóvízellátás, csatornázás) fejlesztését a romák lakta területeken. Ezen elvárások egyike sem teljesül, ezért sok roma számára a kisebbségi önkormányzat a települési önkormányzat meghosszabbításának tűnik, nem pedig önálló intézménynek. Egy cigány asszony például kifejtette, hogy itt addig nem lesz jó a cigányoknak, amíg a kisebbségi önkormányzat „együtt van” a nagy önkormányzattal, külön kellene válniuk. A kisebbségi önkormányzat elnöke valóban számos ügyel kapcsolatban egyetért a települési önkormányzat állásfoglalásával. Így kifejezetten jónak értékeli a segélyezési rendszert, a spirál program pedig annyira tetszett neki, hogy még támogatni is akarta azt a kisebbségi önkormányzat pénzéből. Képviselőtársainak az övétől gyakran eltérő a

véleményük, ez azonban nem tud kifejezésre jutni, nekik végkép nincsen hatásuk a helyi döntéshozatalra.

A siroki kisebbségi önkormányzat tevékenysége tehát csekély hatással van mind a település, mind a romák közösségére, és nagyon távol van mindattól, amit a romák tőle elvárnak. A kisebbségi önkormányzat képtelen a hatékony érdekérvényesítésre, a romákat érintő problémák közvetítésére, a morálisan mindenképpen kifogásolható segélyezési gyakorlat elleni fellépésre. Maguk a siroki romák ezért nem egyszer megkérdőjelezik a kisebbségi önkormányzat létezésének értelmét. Mindez egyrészt abból következik, hogy a törvény a kulturális autonómia biztosításának intézményeként határozza meg a kisebbségi önkormányzatokat és ezért azok nem is tölthetnek be olyan funkciókat, amilyeneket a roma közösség remél. Másrészt pedig abból a paternalista felfogásból, amely megakadályozza, hogy a romákat önálló, felelősségteljes döntések meghozatalára képes személyeknek, a társas viszonyokban egyenrangú partnernek tekintsék, és amelyre hivatkozva a helyi többségi vezetők feljogosítva érzik magukat, hogy a romák helyett döntsenek az őket érintő kérdésekben. Ha valamilyen társadalmi funkciója van a kisebbségi önkormányzatnak Sirokon, az az, hogy a romák nyolcvanas évek végén megfeneklett (kényszer)asszimilációs törekvést megfordítsa, miközben – ugyancsak kényszerű – disszimilációt vált ki (hiszen azért csurran-cseppen, legalább kap ingyen füzetcsomagot a cigány gyerek). Ehhez a disszimilációhoz azonban nem társul a roma identitás pozitív tartalommal való feltöltődése.

A kisebbségi önkormányzat tehetetlensége arra figyelmezteti a helyi romákat, hogy továbbra is csak a települési önkormányzatra számíthatnak, fenntartva ezzel az egyenlőtlen viszonyokat romák és nem romák között.

6.2 Egy önmagát sikeresnek tartó kisebbségi önkormányzat: Kerecsend

A falu

Kerecsend⁵¹ Egertől délre az Alföld és a Mátra déli lankáinak találkozásánál fekszik, ahol több főútvonal is keresztezi egymást. Története egészen a XIII. századig nyúlik vissza, mégis megmaradt viszonylag kicsi településnek. Jelenleg 2200-an lakják. Bár a

kerecsendiek számára évszázadokon át a mezőgazdaság jelentette a biztos megélhetést, a földbirtokok ötvenes években történt kollektivizálása után ez jelentősen megváltozott. Ugyan a téesz továbbra is viszonylag nagy számú munkaerőt igényelt, egyre többen kezdtek el dolgozni az iparban, elsősorban Egerben, vagy a helyben alakult néhány kisebb vállalat valamelyikénél. A kilencvenes évek elején radikális változások történtek a faluban: vállalatok mentek tönkre, a téesz termőföldjét privatizálták. Ennek köszönhetően megugrott a munkanélküliek aránya, (ez jelenleg kb. 20 százalék). Akinek van munkája az többnyire Egerbe jár dolgozni. Helyben egy gombafeldolgozó és egy orvosi bútorokat gyártó cég ad nagyobb számban munkát.

A településen mind a polgármester, mind a helyi cigány vezetők szerint mintegy 800 roma él (arányuk a falu lakosságán belül 36 százalék), valamennyien romungrók.

Tér- és társadalomszerkezeti sajátosságok

Romák hat utcában laknak nagyobb számban: a Dankó, Pataki, Petőfi, Jókai, Móricz és Váci Mihály utcában. Ezen kívül számos roma család lakóhelye a településen szétszórtan, nem romák lakóhelyeivel keverten található, így a településen a jómódúak utcájának tekintett Gárdonyi utcában is laknak cigányok.

A Dankó út a település szélén helyezkedik el, a Laskó patak a falu központjától távolabb fekvő oldalán. Itt 47 ház van, mindegyikben roma családok élnek. Az utcát az ötvenes években – tehát még az országos telep-felszámolási program megindítása előtt – nyitották, az akkori tanácselnök aktív közreműködésével. (Erre a tanácselnökre egyébként úgy emlékeznek a romák, mint „a cigányok jótévőjére”.) Korábban a cigányok (akkoriban 150-200 lehetett a számuk) a patak másik oldalán éltek, meglehetősen zsúfoltan: két házhelynyi területen állt kb. 30 putrijuk. A tanácstól ingyen kapott Dankó utcai telkeken a cigányok kis, szoba-konyás házakat építettek, amihez a téglát – az öregek elmondása szerint – maguk verték vályogból. Később a házakat többnyire bővítették még egy szobával. Ma már ezek a vályogtéglás házak nem láthatók. A 70-es évek végén, 80-as évek elején a helyi téeszben, vagy egri nagyvállalatoknál állandó munkával rendelkező, egyre jobban élő cigányok az OTP kedvezményes hiteleit igénybe véve új, nagyobb házakat építettek helyettük.

A helyi tanácsnak a környező települések gyakorlatától eltérő, ingyenes telekosztásai, építési és egyéb támogatásai miatt „cigány-barátként” számon tartott politikája, valamint Eger közelsége és a jó közlekedési lehetőségek vonzották a más

⁵¹ A kerecsendi terepmunka 2001-ben, március és szeptember között zajlott.

településeken élő romákat is. A roma és nem roma lakosság eltérő termékenysége mellett, ennek az erőteljes bevándorlásnak köszönhető a romák összlakosságán belüli arányának növekedése az utóbbi évtizedekben. Míg 1960-ban a cigányok száma a polgármester szerint 205 (az összlakosság 10,6 százaléka) volt, addig 1970-ben már 337 fő (18,1 százalék), 1983-ban 527 (28,9 százalék), jelenleg kb. 800 fő (36 százalék).

A nyolcvanas évek elején már szűknek bizonyult a Dankó utca, ezért a családok egy része élve a kedvezményes hitelfelvétel lehetőségével építkezni kezdett az akkor újonnan nyitott Pataki utcában, valamint a Petőfi utca végén és még néhány kisebb területen. A Pataki utca elején nem roma családok is élnek. Itt a Dankó utcaiaknál nagyobbak, általában kétszintesek a házak és nagyobb terület is tartozik hozzájuk. A hosszú Petőfi utcának csak a végén élnek cigányok, az utolsó körülbelül 25 házban. Az itt található házak, néhány feltűnő kivételtől eltekintve, jó állapotban vannak, kertjeiket lakóik gondozzák, pázsit van az udvaron, az előkertekben virágok, dísznövények. A hátsó kertekben zöldséget, gyümölcsöt termesztenek. Ez egyébként más romák lakta területeken is megtalálható, de talán itt a legjellemzőbb.

A sirokihoz hasonló roma közösségen belüli törésvonal, azaz a lakóhely és a szociális helyzet közötti erős összefüggés, itt kevésbé fedezhető fel. Igaz, a Gárdonyi úton inkább a módosabbak élnek, de még a legperiférikusabb Dankó úton is egyaránt laknak jómódúak és szegénynek tekintett családok. Ugyanakkor a Dankó utiakat a többiek agresszívnek, „nagyszájúnak” tartják, és úgy vélik, inkább a segélyekre rendezkedtek be, kevésbé járnak el napszámba. Ezen kívül ők mindenről hamarabb tudnak, legyen az ruhaosztás, vagy valamilyen közösségi rendezvény. A kisebbségi önkormányzat képviselőinek többsége is itt lakik. Mindez valószínűleg annak köszönhető, hogy a Dankó útnak – amelynek megszületését ugyan a telepfelszámolás motiválta –, a falu szélén történt kialakításával megőrződött ennek a közösségnek a lakóhelyi szegregáltsága és ezzel együtt a telepi életforma bizonyos sajátosságai is, köztük a közösségi kötelékek szorossága, a közösségi életforma fontossága. (A Dankó úton például, egy feltűnő kivételtől eltekintve, nincsenek teljesen körbekerítve a házak.)

A romák megélhetési lehetőségei

A cigányok korábban, a falu többségi lakosaihoz hasonlóan, a helyi térszabványban, vagy a megyeszékhely vállalatainál dolgoztak, általában, mint segéd- vagy betanított munkások. Néhányan Budapestre jártak, a nőknek pedig a helyi varroda nyújtott nagyobb számban munkalehetőséget. A nyolcvanas évek végéig nem volt olyan cigány

család, ahol legalább egyik szülőnek ne lett volna munkája. A cigány családok életmódjukban és életcéljaikban egyre inkább a nem cigányokat követték.

A kilencvenes évek legelején mindez radikálisan megváltozott, rengetegen vesztették el szinte egy időben munkájukat. Ennek következtében jelenleg, a hivatal szerint, a kerecsendi cigányok 70 százalékának nincsen rendszeres jövedelmet biztosító, állandó munkája. Ez a beszűkült munkaerő-piaci lehetőségeken, és a romák alacsony iskolai végzettségén kívül a munkaerő-felvétel során tapasztalható diszkriminációnak is köszönhető. Sok roma számára a legfőbb megélhetési forrást az idényjellegű (földeken, szőlészetekben végzett) napszámos és (elsősorban a fővárosi építkezéseken végzett) fekete munkák, valamint a szociális segélyek jelentik. Ez azonban sok szegényebb család számára távolról sem elég. Ők tetemes OTP-tartozásaikat már rég nem fizetik, és egyre kiszolgáltatottabbakká válnak a helyzetüket kihasználó (szintén cigány) uzorásoknak, akik a „kamatospénzt” 50 vagy akár 100 százalékos kamatra adják. A téli hónapokat, amikor nincs napszám és a házakat fűteni is kellene, különösen nehezen vészelik át a legelesettebbek.

A kevés számú jobb módú cigány családban, ahol a családfő többnyire szakmunkás végzettségű és építési, kereskedelmi vállalkozóként dolgozik, nincsenek ilyen megélhetési gondok. Ezek a középosztályosodott családok életmódjukban nem igazán térnek el az átlag nem cigány kerecsendiektől.

A kisebbség és többség kapcsolatáról

Kerecsend, akárcsak Sirok vagy a legtöbb magyarországi település, nem mentes az etnikai előítéletektől, a romák társadalmi kiszorításának gyakorlatától. Az etnikai feszültségek az utóbbi időben növekedtek annak ellenére, hogy Kerecsend „magyar” lakosai már régtől hozzászoktak a romák jelenlétéhez. Ennek oka valószínűleg a romló gazdasági helyzetben és a romáknak a szociális ellátórendszerre való egyre erőteljesebb rászorultságában rejlik. A nem romák előszeretettel hangoztatják, hogy nekik a „tősgyökeres” kerecsendi cigányokkal nincsen semmi bajuk, a gondok csak a bevándoroltakkal vannak, így előítéletes véleményüket is többnyire csak rájuk vonatkoztatják.

„Itt nem azokkal az igazi tősgyökeres kerecsendiekkel van a gond, akinek már a szülei, nagyszülei is itt laktak, hanem azokkal, akik bejönnek Átány, Verpelét, meg Tarna. Tehát az, ahol, azok a községek elzártabbak. Mert akárhogy is, van munkalehetőség, sokkal jobban adódna, még ennek a rétegnek is. Nem azokkal van a gond, akik régebben is itt laktak, hanem pontosan azokkal, akik ide bejönnek. És ők törnek be, ők azok, akik nem járatták a gyerekeket

iskolába. Ilyenkor kell hatósági beavatkozást csinálni gyerekek esetében. Szóval önáluk vannak ezek a kirívó esetek” – mondja a polgármesteri hivatal szociális ügyekért felelős adminisztrátora.

Ezzel mintegy felmentve érzik magukat az etnikai előítéletesség vádja alól. (Valójában azonban nagyon nehéz megállapítani, kik is a bevándorolt cigányok, miután negyven éve folyamatosan jönnek a romák a környező településekről.) Ha eltűnik a faluban egy-egy tyúk, elültetett krumpli, vagy megdézsmálják a gyümölcsöst, akkor a „magyarok” általában biztosra veszik, hogy a tettesek „a cigányok” vagy „a kisebbség” volt. Ahogy egy harminc év körüli nő mondta: „a cigány csak elviszi, mert olyan fajta”.

A cigányok úgy érzik, hogy a többség-kisebbség viszonya konfliktusmentes a faluban, nyílt ellenségeskedés pedig végképp nincs. Többen megfogalmazták, hogy ennek ellenére a romák és nem romák között rejtve ugyan, de megtalálhatóak a feszültségek, „itt Kerecsenden is megvan, hogy hát cigány és akkor az már nem olyan jó, az előítéletek megvannak” – mondja a képviselőtestület egyik roma tagja. Arra is sokan emlékeznek, amikor pár éve aláírást gyűjtöttek a helyiek a településen létesítendő nevelőotthon ellen, mert feltételezték, az idekerülő gyermekek cigányok lesznek.

A nem romák jelentős része tartozik azok közé, akik a cigány-magyar kapcsolatot csak, mint egy alá-fölérendeltségi viszonyt tudják értelmezni, és ellenzik az önkormányzat „cigány-barát” politikáját, amely túl sok pénzt juttat a „dolgozni nem szerető”, a „gyerekeket csak pénzért szülő” és lassan „többségbe kerülő” cigányoknak. A romák összlakosságon belüli arányának növekedése itt is aggasztja a nem roma lakosságot. Erre a jelenségre adott egyedinek egyáltalán nem nevezhető „védekezési technikájuk” gyermekeiknek a helyi iskolából, óvodából történő elvitele.

Az iskola

Míg a nyolcvanas években a helyi iskolában az iskola nyilvántartása szerint 30-37 százalék körül volt a cigány gyermekek aránya, a kilencvenes évek legelején ez elérte az 50 százalékot. Ekkor kezdték el a nem roma szülők elvinni a már néhány évet a kerecsendi iskolában elvégzett gyermekeiket Egerbe, majd a kilencvenes második felében már eleve Egerbe írták be a gyerekeket. Az utóbbi egy-két évben tapasztalható, hogy az óvodások közül is kezdik elvinni a már nagycsoportosokat. Az iskolában a 2000/2001-es tanévben a beíratott 182 gyermek közül 159 (87 százalék), az óvodában 100 gyermekből 81 volt roma származású az intézmények nyilvántartása szerint. A polgármester szerint körülbelül 80 azoknak a nem roma gyermekeknek a

száma, akiket egri iskolákba, óvodákba visznek szüleik a roma gyermekeknek a helyi intézményekben tapasztalható magas aránya miatt.

Az iskola itt is felveszi a roma gyermekek után járó kisebbségi normatívát, de nem söpri az asztal alá a roma gyermekekkel kapcsolatos iskolai problémákat, mint ahogy azt teszik Sirokon. Az iskolához hasonlóan, a helyi óvoda is igyekszik nevelési programjában, illetve gyakorlatában reflektálni a cigány gyermekek nagy számából adódó sajátos helyzetre. (Persze az is igaz, hogy az adott körülmények között az intézmények nem is tudnak nem foglalkozni mindezzel.) A kerecsendi iskolában több tárgyba együttesen beépítve minden diáknak oktatják az „etnikai tananyagot”, nem pedig külön tárgyként csak cigányoknak, ahogy azt sok helyen teszik. Ezt azzal indokolja az igazgató, hogy „ott, ahol két etnikumot együtt oktatnak, ott mind a két félnek illik tudni a másikról”. Ez a többség-kisebbség kölcsönös közeledésének fontosságát hangsúlyozó szemlélet hatja át az iskola által szervezett kulturális programokat, melyek közül kiemelkedik az 1997 óta minden évben megrendezésre kerülő „Podo – Híd” cigány kulturális fesztivált. Ezen a rendezvényen a megye számos iskolájából vesznek részt diákok, akik a cigány népmese, népballada, népmonda, népzene köréből merített produkciókkal lépnek fel. A részvétel feltétele, hogy az iskolák cigány és nem cigány gyermekeket egyaránt hozzanak.

Készül az iskolában egy, a cigány népi kultúrát bemutató, oktatási anyagként használható CD is. Mindazonáltal úgy tűnik, az iskolának a cigány kultúra bemutatására, ápolására tett kísérleteit mindegyik érintett kissé mesterségesnek tartja. A nyolcvanas években még a sikeres asszimilációban reménykedő cigányok számára mérsékelten fontos a cigány kultúra felelevenítése. Az igazgató szerint a kerecsendi cigányság „kulturális szempontból annyira beolvadt, hogy a magyar kultúrát tartja kultúrájának.”

Természetesen a kerecsendi iskolában is vannak fejlesztésre szoruló gyermekek, az ő tanításuk azonban nem „kisegítő” osztályokban zajlik. A szakértői vizsgálat alapján a fejlesztő osztályba került gyermekek iskolai pályafutásuknak csupán első két évét töltik külön, kislétszámú osztályban, ahol képzett fejlesztő pedagógus is foglalkozik velük. A második év után valamennyien normál osztályban folytatják tanulmányaikat. Azok, akiknek problémáit sikerült korrigálni, a normál harmadik osztályba, azok pedig, akiknél ez nem sikerült, normál másodikba kerülnek.

Az iskola rendkívül aktívan keresi a pályázati lehetőségeket. 1995 és 2001 között mintegy ötven pályázatot nyújtottak be, aminek több mint fele sikeres volt. Az

így elnyert összeg pedig elérte a 20 millió forintot. A fent említett fejlesztő programot például a Soros Alapítvány támogatásával indították. Pályázati pénzekből hozták létre a tankertészetet, fejlesztették az iskola informatikai rendszerét, nyelvi laboratóriumát. Mindezen fejlesztések egyik explicit célja, hogy megállítsák a „magyar” gyerekek elvándorlását. Ez azonban, a jelenlegi etnikai arányokat elnézve úgy tűnik, nem járt sikerrel. Sőt, érdekes módon a nem cigány szülők az iskola számára kedvezőtlen döntésük mellett újabban érveként azt is felhozzák, hogy a helyi iskolában „a tanárok jobban kiemelik a cigány gyerekeket, mint a magyarokat”. Erre az iskolaigazgató keserűen a következőket mondja:

„Ez a vélemény fáj. Mert én 22 év óta büszke vagyok arra, hogy soha nem tettem különbséget. Egyébként az egész programunkkal mi nem [teszünk különbséget] ... tudjuk, hogy mi cigány gyerekekkel is foglalkozunk, és nyilván a programunknak is tartalmaznia kell bizonyos etnikai elemeket, mert egyrészt kötelező is, másrészt feltétele annak, hogy igénybe vehessük a normatívát. Nekem meggyőződésem az, hogy ami most a közoktatásban megy, az egy tévút. Itt nem cigány gyerek van, itt gyerek van. És nem a cigány gyerekeknek van problémája, hanem a gyerekeknek van problémája. És ezt tudomásul kéne venni, mert akkor, amikor tavaly a fejlesztő osztályunkban 90 százalék magyar gyerek volt, súlyos problémákkal, akkor... Szóval ezek a vélemények általában a következőkből adódnak szerintem és ezért fáj, mert igazságtalan: abszolút nem ismerik az iskolának a működését. Ezek az emberek úgy alkotnak véleményt, hogy a lábukat nem tették be az iskolába. Másodsorban benne van véleményem szerint egy olyan felsőbbrendűségi érzés, hogy a magyar gyerekeknek jobbnak kell lenni. Na de az a helyzet, hogy ha objektíven mérünk, és mi arra törekszünk, hogy objektíven mérjünk, akkor tudomásul kell venni azt is, és el kell viselni az X félnek, hogy a cigány gyerek jobb. Márpedig, ha jobb, akkor ki kell mondani. Nem lenne igazságos, ha nem mondanánk ki. Na most a másik dolog: a nagy számok törvénye alapján, mondjuk meg őszintén, 87 százalék cigány gyerek van, lehet itt arról beszélni, hogy kit emelnek ki?”

A romák kifejezetten sérelmezik az iskola „elcigányosodását”, ők egyáltalán nem szeretnék, ha gyermekeik cigány iskolába járnának, és úgy vélik ez a fajta elkülönülés rombolólag fog hatni a helyi cigány-magyar együttélésre. Ma már a tehetősebb cigány családok maguk is elviszik a gyerekeiket Egerbe, ahol azok „rendes” iskolába járhatnak. Ugyanakkor a gyermekeiket a helyi iskolába járató romák elismeréssel beszéltek az iskolában folyó oktatásról, az ott tanító pedagógusokról.

A településen működik egy alapítványi iskola is, a Kerecsend Község Jóléti Szolgálat Alapítvány, amelyet az önkormányzat hozott létre a településen élő hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatása, szakmatanulása a korábban félbehagyott iskolai tanulmányok sikeres befejezése érdekében.

A települési önkormányzat

A falu vezetése igyekszik a romák problémáit nem „cigánykérdésként”, hanem a falu egészének problémájaként meghatározni és bevonja a roma vezetőket e problémák lehetséges megoldásainak végiggondolásába. Ez a gyakorlat annak köszönhető, hogy egyrészt a településen már több évtizedes hagyományai vannak a romák helyi döntéshozatalban történő részvételének, másrészt ettől egyáltalán nem függetlenül a helyi roma önszerveződésnek a története is korábbról eredeztethető. A hetvenes, nyolcvanas években a helyi roma közösségnek volt szószólója, illetve a tanácsnak cigány tagja. Ők közvetítettek a hivatal és a cigány közösség között. Ekkoriban rendszeres „cigánygyűléseket” tartottak, amelyek a nyolcvanas évek második felében kezdtek megszűnni. Ez a polgármester szerint, aki már húsz éve a falu első embere, az erős asszimiláció következménye volt. A cigányok körében aztán a kilencvenes évek közepén, a rendszerváltás okozta megrázkódtatások nyomán, illetve a kisebbségi önkormányzati rendszer megszületésével indult meg újra egyfajta mozgolódás. (Erre még később visszatérek.)

A nyitottabb politikai struktúrának jele, hogy a település képviselőtestületében két roma képviselő is van. Igaz, egyikük nem kisebbségi jelöltként, hanem a cigányok körében nagy népszerűségnek örvendő Munkáspárt jelöltjeként indult a választásokon. Ők ugyanakkor arról számoltak be, hogy míg a polgármester és a jegyző teljesen elfogadja és tiszteli őket, a képviselőtársaik között vannak, akik „éreztetik” velük, hogy cigányok és persze ha már egy nekik nem tetsző döntést meghozott a képviselőtestület, azon már a polgármester jóindulata sem tud változtatni.

A falu vezetése, elsősorban a polgármester és a jegyző, határozottan törekszik arra, hogy csökkenjenek a településen belüli etnikai feszültségek. Ezt a célt szolgálja például a kisebbségi önkormányzat kérésére rendszeresített, de a tapasztalatok szerint leginkább a cigány-magyar különállást erősítő külön cigány falu-fórumok beszüntetése, vagy a két környező településsel együtt a Phare Roma Integrációs programjára 2001-ben benyújtott pályázatuk is. Ez utóbbi pályázati lehetőséget a jegyző azért tartja különösen vonzónak, mert az „nem pozitív diszkriminációs elven épül fel, nem azt mondja, hogy a cigányokat támogassuk, hanem azt mondja, hogy azokat a településeket támogassuk, ahol cigányok élnek nagy számban”. Ha a pályázatot megnyerik, a tervek szerint Kerecsenden infrastrukturális fejlesztéseket hajtanak végre (például járdaépítés és útfelújítás a romák lakta településrészekén) és közösségfejlesztési programokat indítanak, illetve folytatnak (például helyi média támogatása, a cigány-magyar

kulturális fesztivál, a cigány közösségi ház program folytatása) valamint támogatnák a helyi oktatási intézményeket. Az elképzelések szerint egy lakossági szolgáltató irodát is létrehoznának, amelynek feladata a lakossági igényekkel kapcsolatos tájékoztatást és segítségnyújtás lenne.⁵²

A polgármester, valamint a jegyző jelentős népszerűségnek örvend a romák körében. Bár többen úgy vélik, hogy nem mindig az kap segítyt, aki igazán rá lenne szorulva, a polgármesteri hivatal, illetve a települési önkormányzat tevékenységét sem bírálják úgy, ahogy azt teszik a siroki romák. A kerecsendi romák általában elégedettek a faluban működő intézményekkel, úgy vélik, ezek nem tesznek különbséget romák és nem romák között, és többé-kevésbé igyekeznek az emberek igényeit szem előtt tartani. „Más faluban kemény a tanácsháza, az ajtóban állnak a cigányok! Itt meg bemegyünk, azt mondják: foglaljon helyet” – mondja egy cigány asszony. Egy másik pedig így fogalmaz: „Van-e olyan jegyző meg polgármester, mint a miénk még egy? Elmész más faluba, melyik orvos csókolja meg úgy a gyereket mint a miénk?”

Az önkormányzat közmunka programmal, és segélyezéssel igyekszik enyhíteni a helyi szegények, munkanélküliek megélhetési nehézségeit. Sirokhoz hasonlóan, a települési önkormányzat többnyire természetben nyújtja a kiegészítő családi pótlékot (intézménybe járó gyermekek étkeztetése), és amennyiben „a szülők életmódja miatt tartani lehet attól, hogy a segítyt nem arra fordítják, amire kérték”, akkor az átmeneti segítyt is. Ez utóbbi esetben étkezési utalványt kap a segélyezett, amit az önkormányzat szociális boltjában lehet levásárolni. A boltot, amely a jegyző szerint üzleti vállalkozásként nem állja meg a helyét, kifejezetten azért hozta létre az önkormányzat, hogy olcsón lehessen beszerezni az alapvető élelmiszereket. A sirokihoz hasonló rejtett diszkriminációval a kerecsendi segélyezési gyakorlatban nem találkoztam. Ugyanakkor a nem romák itt is érdemtelennek tartják a „nem dolgozó”, „csak a gyerekeikből élő” segélyeket kérő cigányokat. Egy nem roma interjúalany egyenesen azt mondta, hogy a rengeteg segélykérelem a polgármester és a jegyző miatt van, akik csak a cigányokkal foglalkoznak, majd hozzátette: „Le kéne már ezeket cserélni!”.

Bár az önkormányzat 2001-es költségvetésének mintegy 17 százalékát (kb. 40 millió forint) fordította segélyezésre, ez legfeljebb a krízishelyzetek elkerülésére elég, hosszú távon, mint azzal a falu vezetői is tisztában vannak, nem jelent megoldást. Ezért elsősorban az iskolát támogatják, és igyekeznek részt vállalni a munkahelyteremtésben.

⁵² A benyújtott pályázat, bár sikeresen átjutott a bírálatok első fordulóján, végül nem nyert.

A kisebbségi önkormányzat

A kerecsendi kisebbségi önkormányzatnak az országban működő kisebbségi önkormányzatok többségéhez hasonlóan azzal az ellentmondással kell szembenéznie, hogy bár az intézmény elsődleges feladata a kulturális autonómia megőrzése, a romákat leginkább érintő problémák nem kulturálisak, hanem sokkal inkább társadalmi és gazdasági jellegűek. A kerecsendi romák többségének így a fő problémát az okozza, hogy hiába keresnek, nem találnak állandó munkát, és hogy rossz jövedelmi helyzetük miatt képtelenek a felhalmozott OTP tartozások visszafizetésére, gyermekeik megfelelő iskoláztatására.

Az első kisebbségi önkormányzat 1994-ben alakult meg, elnöke P.J. lett, aki a jelenlegi kisebbségi önkormányzatnak is tagja és települési önkormányzati képviselő. Az '51-ben született szakmunkás végzettségű P.J.-t már korábban is helyi roma vezetőként ismerték, mivel a 70-es évektől kezdve aktív szervezője és irányítója volt a roma ifjúsági klubnak. Ez a szervezet lényegében egy KISZ alapszervezetből nőtte ki magát. Az alapszervezetet maga P.J. hozta létre, miután a helyi roma fiatalokat nem vették fel a meglévő kerecsendi KISZ-be. Az ifjúsági klubban a fiatalok tévét néztek, zenét hallgattak, voltak sport versenyek és kulturális programok, disco. A klub P.J. számára rengeteg kapcsolatépítési lehetőséget teremtett, mind a roma értelmiséggel, mind a helyi és megyei döntéshozókkal. Saját bevallása szerint az akkor kiépített kapcsolatok egy része ma is hasznosítható, és bizonyára magának az ilyen típusú kapcsolatépítésnek a technikája is egy olyan tudás, amivel a helyi romák közül kevesen rendelkeznek. P.J. a kilencvenes évek elején az akkoriban már haldokló Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének lett az elnöke. A szervezet a rendszerváltás viharában hamarosan megszűnt. P.J. a Lungo Dromhoz pártolt, és előbb az MDF, később a Kiszgazdapárt berkeiben tűnt föl. A terepmunka idején tagja volt az Országos Cigány Önkormányzatnak.

Korábban rajta kívül még egy cigány vezetője volt a közösségnek, az egykori cigány tanácsstag. Neki valaha lehetett némi tekintélye a cigányok előtt (ezt-azt el tudott intézni a tanácson), de ma már erre nemigen emlékeznek a cigányok.

A jelenlegi elnök (a 42 éves, szakmunkás végzettségű) S.J., P.J. mellett dolgozott az országos szervezetben és aktívan részt vett az ifjúsági klub életében is. Ő hozta létre 1993-ban a helyi Lungo Drom szervezetet, melynek máig vezetője. Az utóbbi években tudatosan törekedett arra, hogy vezetői képességeit fejlessze, így például részt vett egy roma vezetői tréningen, elvégezte a Századvég Politikai Iskolát. Neki azonban közel

sincs olyan jelentős kapcsolatrendszere és akkora tekintélye, mint a jelenlegi kisebbségi önkormányzatban is tag P.J.-nek. Viszont kettejük között nincs rivalizálás, S.J. felnéz P.J.-re, annak jobb kezének tekinti magát.

A sirokihoz hasonlóan a kerecsendi kisebbségi önkormányzat is támogatja a roma iskolásokat (füzetcsomag- és könyvvásárlás, jó tanulók jutalmazása) és egy helyi foci csapatot, aminek tagjai többségében romák. Pár éve a ballagó nyolcadikosoknak (romáknak és nem romáknak) egy-egy ezüstitálcát adtak ajándékba. Gyakran szállnak be az iskola, illetve óvoda egy-egy programjának finanszírozásába, megszervezésébe. Ugyanakkor az iskolaigazgató hiányolja, hogy nem kérnek beszámolót az iskolától. Az óvoda vezetője is azt mondta, hogy ő hívja meg a kisebbségi önkormányzatot az éves beszámolójára, a kisebbségi önkormányzat magától nem igényli azt. Rendeznek évente Roma Napot. Alapítottak egy helyi születésű cigánykutatóról, Mészáros Györgyről elnevezett díjat, melyet minden évben a helyi romákért kiemelkedő tevékenységet végző egyén(ek)nek ítélnek oda. A cigánykutató szülőházán emléktáblát helyeztek el. A kisebbségi önkormányzat, P.J. Földművelési minisztériumi kapcsolatainak köszönhetően használatba kapott három hektár földet, amit a helyi termelő szövetkezettel műveltetnek meg. A föld azonban eddig még csak egyszer hozott nyereséget. Bár a kisebbségi önkormányzat nem segíyezhet, időnként mégis adnak temetésekre pénzt. Segélyszervezetekkel együtt szerveznek ruhaosztást is.

A kisebbségi önkormányzat kezdeményezésére (egészen pontosan P.J. kezdeményezésére) hozták létre a Kerecsendi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Egyesületet, amely később a települési önkormányzattal közösen megalapította az azonos nevű közhasznú társaságot. Az Egyesületnek, bár „cigány szervezetként” indult, romák és nem romák (köztük köztisztviselők, a polgármester és a jegyző) is tagjai. Erről a következőket mondja a jegyző:

„Annak is fóruma lenne ez, hogy a cigány – nem cigány lakosság valamilyen együttműködési színteret kapjon. Ámbár az összes többi egyesület, abból adódóan, hogy Kerecsendnek ilyen népesség-összetétele van, ugyanilyen megközelítésű. Tehát a Faluvédő Egyesületben ugyanúgy vannak romák és nem romák.”

Az Egyesület kifejezetten aktív pályázati tevékenységet folytat, aminek eredményeként már külföldi kapcsolatokra is szert tettek. Indítottak közösségi zöld munka programot, megszervezték a romák lakta területek közelében illegálisan elhelyezett szemét elszállítását, a temető megtisztítását. A tevékenységek közül a

legkiemelkedőbb a biotégla-gyártási program. Erre a programra az Egyesület, illetve a Közhasznú Társaság már több mint 10 millió forintot költött. Elkészült a tervezés, beszerezték az engedélyek nagy részét és vásároltak egy használt gépsort is (ám ez nem bizonyult elég megbízhatónak, ezért egy új vásárlását tervezik). A pénzeket pályázat útján nyerték többek közt az Ökotárs és az Autonómia Alapítványtól, a vidékfejlesztési tárcától, az Országos Cigány Önkormányzattól, a DemNettől, a megyei Fejlesztési Tanácstól. Ha sikerül beindítani a gyártást, akkor a gyár 15-20 embernek nyújtana biztos munkahelyet. A kisebbségi önkormányzat hosszú távú tervei közé tartozik egy fűrészüzem és egy bútörüzem elindítása is. Ezekkel a programokkal összességében a súlyos helyi munkanélküliséget kívánják enyhíteni.⁵³

A kisebbségi önkormányzat, a Környezetvédelmi Egyesület és a Közhasznú Társaság tevékenységét a kerecsendi romák nem igazán tudják egymástól különválasztani, mert jelentős a szervezetek közötti személyi átfedés, és mert az emberek az egyes programokat inkább személyekhez, mintsem szervezetekhez kötik. Ugyanakkor ezeknek a szervezeteknek a létrehozása egyben azt is jelenti, hogy egyszerre több forráshoz tudnak közelebb kerülni, illetve egymás mellett több programot is be tudnak indítani. A közhasznú társaság létrehozására például azért volt szükség, mert kiderült, hogy társadalmi szervezet nem lehet bányatulajdonos. Márpedig a biotégla alapanyagául szolgáló agyagot egy helyi bánya megszerzésével akarta az Egyesület biztosítani. A közhasznú társaság végül úgy született meg, hogy a települési önkormányzat (51 százalékos tulajdonrészt szerevezve) beszállt a bánya területével, míg az Egyesület pályázaton elnyert pénzt vitt be a KHT-be.

A települési önkormányzat, mint a fenti példa is mutatja, igyekszik felkarolni a roma kezdeményezéseket. Míg a kezdeményezés (például egy-egy pályázaton való elindulás ötlete) a kisebbségi önkormányzattól, elsősorban a pályázatokról kapcsolatai révén jól tájékozott P.J.-től indul, a pályázati munka gyakorlati részét elsősorban az önkormányzat hivatala végzi el. A település meghatározó vezetői egyértelműen úgy érzik, helye kell legyen a helyi döntéshozatalban valamiféle intézményesített kisebbségi érdekérvényesítésnek, azonban a jelenlegi szervezeti forma alkalmasságával kapcsolatban kételyeiknek adnak hangot:

⁵³ A biotégla gyártását 2003 nyarán kezdték meg Kerecsenden. Akkor öt, korábban munkanélküli romát foglalkoztatott az üzem.

„Megmondom őszintén, szerintem a kisebbségi önkormányzat koncepciója, az egy elhibázott koncepció. Szóval feladatot akkor lehet adni valakinek, hogy ha kap hozzá hatáskört, meg kap hozzá forrást. Na most feladata elvileg van a kisebbségi önkormányzatnak, bár ez sem körülhatárolt. Csak éppen a másik kettő hiányzik. Szóval ezért nem gondolom, hogy értelme lenne. Én azt gondolom, hogy igazán értelmes dolog az, hogy ha egy ilyen településen, mint Kerecsend, magában a települési önkormányzatban ülnek ott a kisebbség képviselői, hiszen ott ténylegesen van ráhatásuk a dolgokra. A kisebbségi önkormányzat olyan itt ebben az országban, mint a Közalkalmazotti tanács az iskolákban. Hogy van, mert előírja a törvény, csak éppen nincsen jelentősége... Szóval ez látszat demokrácia szerintem. Szép, hogy ez van, meg milyen jó hogy ez van. De igazából mivel hatásköre nincsen, valóságos ráhatása, ha nincsen kompromisszumkészség a nagy önkormányzatban, nincsen” – véli az iskolaigazgató.

A jegyző úgy látja, hogy mind a helyi, mind az országos kisebbségi önkormányzatnak jelentős szerepe lehetne különösen, ha majd a cigányság köréből egyre többen válnak értelmiségivé:

„És akkor lesznek olyan emberek, akik valóban értelmi alapon lesznek képesek a cigányság érdekében fellépni. Nem biztos, hogy kisebbségi önkormányzatnak fogják hívni, de valamiféle öngazgató, önellenőrző kisebbségi szervezetként mindenképpen szükség van helyi szinten és országosan is egy ilyen szervezetre. Jó lenne azonban olyan jogosítványokat adni nekik, amelyek valóban fontossá tennék, elfogadottá tennék őket a lakosság, a kisebbség körében, szemében. [...] Nem igazán találják a helyüket, szerepüket. Azok a formális jogosítványok, amiket a kisebbségi törvény, illetve az önkormányzati törvény biztosít a számukra, azok nem igazán alapozzák meg a szerepüket.”

A képviselőtestületi ülésekre mindig meghívják a kisebbségi önkormányzatot és az elnök elmondása szerint, amennyiben úgy érzi, bármikor felszólalhat. Vitáik persze vannak, de azokat többnyire sikerül minden fél számára megnyugtató módon kezelni. A település vezetői szerint ez nem is mindig egyszerű, mert a cigány képviselők meglehetősen „érzelmi beállítottságúak”. Valószínűleg sokat segít, hogy ennek ellenére mind a polgármester, mind a jegyző tudatosan törekednek a problémák nyílt végigbeszélésére.

A „nagy” önkormányzat, bútorozott irodát biztosít ugyan a kisebbségi önkormányzatnak, fizeti ennek rezszi költségét, és részben egy titkárnő alkalmazását is, szűkös kereteire hivatkozva azonban nem ad külön pénzügyi támogatást. Úgy tűnik ezt a kisebbségi önkormányzat nem sérelmezi. Az elfogadó, a kooperatív viszony kiépítésére törekvő kapcsolat kompenzálja ezt a „hiányosságot”.

Annak ellenére, hogy a kisebbségi önkormányzat (a sirokihoz képest) meglehetősen aktív, a roma lakosság nem igazán tekinti a helyi romákat képviselő szervezetnek, és úgy látják, nem végez érdemleges munkát. P.J.-t, bár elismerik, hogy sok mindent el tud érni, nem kedvelik, sokak szerint ő leginkább saját érdekeit tartja

szem előtt. (Többen emlegették például azt a nemrégiben botrányba fulladt tűzifa (fűtési támogatás) akciót, ami az Erdészet, az önkormányzat, és a kisebbségi önkormányzat együttműködésével indult be. Ez az eredeti elgondolás szerint úgy zajlott volna, hogy a települési önkormányzat határozza meg a fűtési támogatásra rászorulókat körét, de a kisebbségi önkormányzat szervezi a fa gyűjtését. A lebonyolítás során azonban az igénylők egy jelentős része azzal vádolta a kisebbségi önkormányzat képviselőit – mindenekelőtt P.J.-t –, hogy csak maguknak gyűjtik a fát. Hasonlóan vélekedett az Erdészet is, ami le is állította a fagyűjtést és ezzel végképp nem jutott fa mindenkinek. Több Dankó utcai asszony elmondása szerint később P.J. pénzért árulta a cigányoknak a fát.) A romák úgy tartják, hogy a kisebbségi önkormányzatban – annak ellenére, hogy nem ő az elnök –, senki nem mer ellentmondani P.J.-nek. (Az övé egyébként az egyetlen körülkerített ház a Dankó úton.) S.J.-t ellenben nem veszik komolyan, neki semmiféle tekintélye nincs.

Annak, hogy a cigányok nem érzik magukénak a kisebbségi önkormányzatot, a testületen belüli gyakori konfliktusok is okai. A jelenlegi ciklusban már öt képviselő mondott le és csak ketten (P.J. és S.J.) maradtak bent az eredetileg megválasztott öt főből. A lemondások okait nem sikerült pontosan kideríteni, de úgy tűnik, több lemondás mögött is P.J. nyomása áll. Volt, akit azért mondatott le, mert egész évben pesti építkezéseken dolgozott és szerinte nem csinált semmit, mint képviselő. A pletykák szerint volt, akinek azért kellett távoznia, mert biciklilopásba keveredett, míg egy másik képviselőről kiderült, hogy uzsorára ad kölcsön pénzt. Ezek után nem csoda, ha a cigányok jobban bíznak a polgármesterben és általában a polgármesteri hivatalban, mint a cigány képviselőkben. Nem is merül fel (vagy csak nagyon gyengén jelenik meg) az az elvárás, hogy a kisebbségi önkormányzatnak segélyosztó, segélykijáró szervezetnek kellene lennie, „úgyis csak maguk felé hajlana a kezük”.

A kerecsendi kisebbségi önkormányzat, akárcsak a siroki, konformista kisebbségi önkormányzat. A siroki helyzettől eltérően azonban Kerecsenden a cigány kisebbségi önkormányzatot a település vezetői illetve a települési önkormányzat partnerként fogadja el, részt vállal kezdeményezéseik továbbvitelében, miközben a romákat érintő problémákat a falu egészének problémájaként definiálja. A cigányoknak a döntéshozatalba való bevonása egyfajta norma a településen, ami már jóval korábbról eredeztethető. Részben ennek, részben pedig a karizmatikus P.J. kezdeményezőkézségének és kapcsolatainak köszönhető a kerecsendi kisebbségi

önkormányzat nagyobb aktivitása és a sirokinál hatékonyabb érdekképviselő tevékenysége. Másrészt azonban sem demokratikusnak, sem „a kerecsendi cigányok” érdekképviselőjét ellátó intézménynek nem tekinthető.

6.3 A roma önszerveződés intézményesülésének története: Békés

A Békés megye legnagyobb, 1600-1700 főt számláló roma közösségét magának tudó Békés városban több évtizedes hagyományokra épülő, a helyi társadalomba többé-kevésbé beágyazott roma szervezetek működnek. Ez különösen azért figyelemreméltó, mert Békés a szegény és kevésbé polgárosult megyék sorába tartozik. Mi az oka annak, hogy ilyen kedvezőtlen feltételek közepette is ki tudott bontakozni egy aktív roma önszerveződés? Azt gondolom, a válaszhoz mélyre kell ásni a helyi cigány-politika történetében, mégpedig úgy, hogy közben mindvégig szem előtt kell tartani azt a módot, ahogyan a mindenkori hatalom definiálta a „cigánykérdést” és annak általa üdvözítőnek tartott „megoldását”.

Ebben a tanulmányban megpróbáljuk meghatározni a békési roma önszerveződés intézményesülésének történetét, a történet mérföldköveit, főszereplőit és azokat a főbb tradíciókat, amelyek meghatározóak a helyi kisebbségi érdekérvényesítésben.⁵⁴

1945-1961: Cigány-politikai előjátékok

Az 1945-től '61-ig terjedő időszak cigánysággal kapcsolatos politikai elképzeléseiről, illetve az ezekhez kapcsolódó konkrét intézkedésekről nem sokat tudunk.⁵⁵ Békés megyében is homály fedi a többségi intézmények és a cigány közösségek kapcsolatának erre az időszakra vonatkozó történetét. Már a hatvanas éveket megelőzően foglalkoztak a térség cigányságával kapcsolatos társadalmi problémákkal: javaslatok, állásfoglalások születtek a kérdésben, volt olyan település (például Körösnagyharsány), ahol összeírták

⁵⁴A tanulmány „A cigány kisebbségi önkormányzatok közösségi beágyazódásának szociológiai és társadalomtörténeti meghatározottságai” című OTKA kutatássorozat része. A békési terepmunkát 2000 október és 2002 június között, Burka Viktóriával és Vida Judittal közösen végeztük. A kutatás vezetője Szalai Júlia volt. Az itt közölt esettanulmány a „Beilleszkedéstől az önkormányzatiságig. A roma önszerveződés intézményesülésének története Békésen” című megjelenés előtt álló írásom rövidített változata.

⁵⁵Egyedülálló Sággy Erna [1999] tanulmánya, amely az 1945-től 1961-ig terjedő időszakra az eseményeit dolgozza fel, külön hangsúlyt fektetve az 1957-től '61-ig működő Cigányszövetség tevékenységére és a párhatalomhoz való viszonyára. Michael Stewart [1994] szintén elemzi a kommunista cigány politikát és annak változásait. Érdekes és hátborzongató írás Purcsi Barna Gyula [2001] tanulmánya az ötvenes évek első felében született belügyminisztériumi dokumentumokról.

a cigányokat. A békési cigányok nem maradtak ki a cigányság ellen ebben az időben foganatosított intézkedésekből sem. Egy adatközlőnk visszaemlékezéseiből arra lehet következtetni, hogy az az '56-ot követő országos megfélemlítési akció, amelynek keretében „nem megfelelő életmódot folytatókat”, köztük nagy számban cigányokat internáltak Tökölre, kiterjedt a megyére is.⁵⁶

Nem találtam arra vonatkozóan semmilyen dokumentumot, hogy a békési cigányoknak, vagy a közigazgatási szerveknek volt-e bármilyen kapcsolatuk az 1957-től 1961-ig működő, kezdetben valódi cigány önszerveződésként induló, Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségével. Ha volt is kapcsolatuk, az minden bizonnyal marginális jelentőségű volt a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feladata mellett. Ez a Szövetség kezdetben, agilis vezetőjének, a cigány Laszló Máriának irányítása alatt, a cigányok társadalmi helyzetének javítását identitásuk megőrzése mellett, a cigányok részvételére építve képzelte el. (Sághy [1999]) Ez az elképzelés azonban csakhamar tarthatatlanná vált a politikai vezetés számára. Lászlót eltávolították, és egyre határozottabban támogatták azokat a javaslatokat, amelyek a cigányság hosszú távú asszimilációját célozták⁵⁷.

A kényszerasszimiláció kezdete

A Központi Bizottság Politikai Bizottsága 1961-ben fogadta el azt a határozatot⁵⁸, amely egészen a hetvenes évek végéig alapjaiban határozta meg a cigánysággal kapcsolatos elvi állásfoglalásokat és gyakorlati lépéseket. A határozat szerint „A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot.”⁵⁹ A cigányság csoportképző ismérve nem elkülönült kultúrája, hanem szociális helyzete lett. A cigányság helyzetének megváltoztatására irányuló intézkedéseket, az állandó munkához juttatást, a lakás-, és egészségügyi helyzet javítását, az iskolázottság növelését az

⁵⁶ A megfélemlítési akcióról Sághy Erna [1999] tesz említést. Nem világos azonban, hogy ez mennyiben függ össze, összefügg-e egyáltalán az '56-ot követő eseményekkel.

⁵⁷ Az asszimilációs politikát alapozta meg a Munkaügyi Minisztérium két munkatársának Pogány Györgynek és Bán Gézának cikke, valamint a cigányság helyzetével foglalkozó 1961-es párthatározatot előkészítő határozati javaslat, amely a Nemzetiségi Osztály vezetőjének, Vendégh Sándornak az irányításával készült el. (Pogány–Bán [1958]; Vendégh [1960]) Mindkét írás elveti azt a lehetőséget, hogy a cigányságot nemzetiségként kezeljék. A cigányok asszimilációját támogatta Erdős Kamill, a cigány kutatásainak egy jelentős részét Békés megyében folytatató etnográfus is. (Erdős [1989])

⁵⁸ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata „A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról”, 1961. (Mezey [1986] pp. 240-242)

⁵⁹ Mezey [1986] pp. 242.

asszimiláció, a kor szóhasználatával élve a „beilleszkedés” elősegítése motiválta. „A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a «cigány nyelv» fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket. [...] Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk. Fel kell venni a harcot a lakosság körében ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.” – áll a határozatban⁶⁰. A párthatározat egyidejűleg megszüntette a kezdetben a nemzetiségi szövetségekhez hasonló státus eléréseért küzdő Cigányszövetséget, mert az alkalmatlannak bizonyult arra, „hogy a cigánylakosság *átnevelésében* jelentős szerepet töltsön be”. (Kiemelés M.E.)

A párthatározatra csakhamar reagált a Békés Megyei Tanács. Végrehajtó Bizottsága, 1962-ben elfogadott egy, a cigánylakosság társadalmi beilleszkedését elősegítő tíz éves távlati tervet, amely lényegében a párthatározat irányelveit ismételte meg, megyei szinten. A beilleszkedés elősegítésének első lépéseként 1964-ben kormányhatározat rendelte el a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolását és szabályozta az ezzel kapcsolatos intézkedéseket, feltételeket. Békésben a megyei tanács egy fiatal építész technikust, H.J.-t bízta meg a telepfelszámolási program irányításával. Bár, ahogy ő fogalmazott, akkoriban még azt sem tudta, hogy a cigányokat „eszik-e vagy isszák” a későbbiekben a békési „cigányügy” egyik kulcsfigurájává vált, s maradt mind a mai napig.

A Békés megyei cigány-politika

A hatvanas évek elején elkezdődött békési telepfelszámolás nemigen különbözött az ország más részein zajlóktól, az ezzel kapcsolatos ismert visszasságok itt is megtalálhatóak (vö. Demszky [1980]; Bokor [1985]; Berey [1991]). Viszont maga a telepfelszámolás viszonylag gyorsan haladt. H.J. szerint a hetvenes évek elején már „kifutóban volt”.⁶¹ Az ekkor létrejött megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottság

⁶⁰ Mezey [1986] pp. 241-242.

⁶¹ Ez persze korántsem jelenti azt, hogy valóban felszámolták a telepeket. Egy 1983-as beszámoló szerint, a megyében a nyolcvanas évek elejére 13 településen fejeződött be a cigánytelepek felszámolása, és további 8 településen folyt még ilyen irányú munka. (Békési

titkárának pedig éppen a telepfelszámolások kapcsán a cigány közösségekkel kapcsolatba került, a cigányság helyzetét személyes tapasztalataiból ismerő H.J.-t nevezik ki. Ilyen bizottságot („Cikobit”) egyébként az ország többi megyéiben is létrehozta. Ezek a párt 1968-as állásfoglalásának⁶² nyomán a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya mellett felállított Tárcaközi Koordinációs Bizottság⁶³ megyei szerveikén funkcionáltak. A megyei Cikobik tagjai többnyire a megyei tanácsok képviselői voltak. Feladataik közé tartozott a cigányságot érintő központi döntések végrehajtásának nyomon követése, a tanácsi és társadalmi szervezetek cigányokkal kapcsolatos tevékenységének koordinálása.

A Békés megyei Koordinációs Bizottság kapcsolatot tartott az egészségügyi, oktatási, közművelődési szervekkel, a települések tanácsaival, a rendőrséggel, nagyobb vállalatokkal, társadalmi szervezetekkel. Az intézmények számára ajánlásokat is megfogalmazott, amelyek igen sok mindent foglaltak magukba: szerepelt köztük a cigány gyermekek óvodai nevelésbe való bevonása, a munkához juttatás fontosságának hangsúlyozása, de a munkakerülőkkal, alkalmi munkával, lókupeckedéssel foglalkozókkal szembeni rendőri fellépés sürgetése, sőt az új házak „rendeltetésszerű használatának” évenkénti ellenőrzésének szükségessége is.⁶⁴ Mivel a Bizottságnak pénzügyi eszközei lényegében nem voltak, konkrét programokat nem indított, inkább csak politikai támogatást biztosított a pozitívnak vélt helyi kezdeményezésekhez, így például a hetvenes évek cigány klub mozgalmához.

A Békés megyei Koordinációs Bizottság tevékenysége az országos irányvonalat követve, kezdetben teljes egészében a beilleszkedés (az asszimiláció) elősegítését célozta. Ez a törekvés azon az uralkodó nézeten alapult, miszerint a cigányságnak a rendszer ideológiai legitimitását is veszélyeztető társadalmi helyzete (nyomora és kirekesztettsége) a „helytelen életmód” következménye. A helytelen életmód felszámolását pedig „átneveléssel”, a többségi társadalomban uralkodó normák

Műhely 1983. 2. sz.) Mivel a telepfelszámolás során sok helyen az új házak pontosan a régi telep helyén, vagy a település szélén újonnan kijelölt utcában (a „cigány soron”) épültek fel, új telepek is születtek. Így jelenleg – a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium által 1997-ben kezdeményezett telepösszeírás eredményei szerint – a megye nyolc településén mintegy 15 telep található.

⁶² 1968 MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása „A cigánylakosság helyzetének javulásával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól”. (Mezey [1986] pp. 243-250)

⁶³ A Tárcaközi Koordinációs Bizottság a ’61-es párthatározat nyomán felállított, az egyes államigazgatási és társadalmi szervezetek feladatainak koordinálásával megbízott Társadalmi Bizottság utóda. Ez utóbbi azonban a Művelődésügyi Minisztérium mellett működött.

átvételével lehet elérni. Ez viszont a hatalom által nehezen kontrollálható közösségi életforma megszüntetését feltételezte. Ezért kellett (volna) szétszórta telepíteni, kontrollt is gyakorló intézményekbe (iskola, munkahely, egészségügy) irányítani a romákat.

A H.J.-féle Bizottság tevékenysége nem volt eredménytelen. Sokan jutottak lakáshoz, állandó munkához, a gyerekek elkezdtek rendszeresen iskolába járni. A cigányok jelentős része – elsősorban a magyar anyanyelvű romungrók – elfogadva azokat a mobilitási utakat, amelyeket felkínáltak nekik, a rendszeren belülré került. A Békés megyei Cikobi valószínűleg aktívabb volt, mint más megyékben működő társai; komolyan vette a különböző szervezetek cigányságot célzó tevékenységének koordinálását, a beilleszkedés elősegítésének feladatát. Mindezt persze alapvetően paternalista beállítottsággal tette. A Bizottság aktivitása részben annak köszönhető, hogy titkára mindvégig ugyanaz a személy maradt, aki személyében egyfajta folytonosságot testesített meg. H.J. jó hivatalnok módjára, mindenkor az aktuális politikai elképzeléseket követve, azokkal soha sem konfrontálódva végezte munkáját. Sem neki, sem a Bizottságnak nem voltak nagy ötletei, a központi hatalom elképzelésitől eltérő törekvései. Viszont hitt abban, hogy a cigányok „felemelkedésének” támogatása fontos társadalmi feladat, ami a központi akarat kellő következetességgel történő végrehajtásával el is végezhető.

A „cigányság átnevelésben” nem elhanyagolható szerepet kaptak azok a tanács, vagy a cikobi (később a Hazafias Népfront) által kiválasztott, a saját közösségükben tekintélynek örvendő cigányok, akik a helyi cigányság és a hatóságok között közvetítettek. Ez a gyakorlat, melynek során a hatalom céljainak elérése érdekében megpróbálja maga mellé állítani a közösségnek egy több-kevesebb tekintéllyel rendelkező tagját, persze korántsem új keletű. A vajda intézménye, vagy a két világháború közötti cigánybírók „foglalkoztatása” ugyanígy működött. A cigánybírók aztán „rendben tartották” és „ellenőrizték” a cigányokat. A levéltári anyagok tanúsága szerint a megyében az ilyen összekötőket még az 50-es, 60-as években is cigánybírókként emlegetik. Az elnevezés csak a hatvanas években kezd megváltozni, nem véletlenül. Mint láttuk, ekkor kezd el a központi hatalom foglalkozni a cigányság helyzetével, és ekkor éri el a totális kontrol kiépítése a cigánytelepeket: cigánybíró helyett telepfelügyelőt, cigányfelelőst jelölnek ki a helyi tanácsok. Egy akkori

⁶⁴Békés megyei Levéltár: XXIII.25. Békés megyei Tanács VB Szaktitkárainak iratai.

dokumentum a következő gyakorlatról számol be: „Jól bevált – többek között Vésztő nagyközségben is – hogy egy nyugdíjast bíz meg a tanács, akinek feladata csak a cigány lakosság körében való mozgolódás és rajta keresztül a cigánylakosság, s a tanács kölcsönösen mindenről tájékoztatva van, *illetve állandó nevelő, ellenőrző tevékenységet tud kifejteni*; a gyerekek iskoláztatásának ellenőrzésétől a munkavállalásig, illetve a lakáshasználat rendszerességét illetően.”⁶⁵ (Kiemelés az eredetiben.)

A rendőrség vagy a Vöröskereszt is megkeresi a maga embereit: segédrendőröket, vagy önkéntes rendőröket, egészségügyi felelősöket⁶⁶ neveznek ki a telepeken. Később a Cikobi is ezeknek az embereknek a megnyerésével próbált közelebb kerülni a cigányközösségekhez. A cigányfelelősök, cigány cikobi- vagy tanácstagok az amúgy is ingatag lábakon álló legitimitásuk megtartása érdekében egyfelől agitátorokként, a helyi hatalom többé-kevésbé megbízható kiszolgálóiként tevékenykedtek. Másfelől, mint közösségük elismert tagjai, közbenjártak a hatóságoknál a cigányok érdekében. Ez a közbenjárás H.J. visszaemlékezése szerint a hetvenes években inkább egyes emberek, családok érdekeinek érvényesítését, és kevésbé a helyi cigányság, mint közösség érdekeinek érvényesítését jelentette. Mégis részben pont ezek a közvetítők lettek aztán a kapcsolati tőkájük, a közéletben való viszonylagos jártasságuk révén a későbbi önszerveződés főszereplői. Többnyire erős asszimilációs törekvésekkel bírtak, és a beilleszkedés programját maguk is helyeselték. Számukra valószínűleg ez volt a felemelkedés, a társadalmi elismertség megszerzésének egyik lehetséges útja. A mobilitás másik útja, az iskolázottság sokszor még fel is erősítette a helyi hatalmi gépezetbe való betagozódás tendenciáját. A dobozi Zs.K., egykori Cikobi tag életútja kitűnő példa erre. Így beszél erről:

„[...] amikor már a középiskolát elvégeztem és a Körös Volánánál dolgoztam akkor már tudatosabb volt bennem a cél, hogy megpróbáljon az ember egyrészt ranglétrán feljebb kerülni, másrészt pedig minél több tudásra tegyen szert. Amellett, hogy elismerték a munkámat, amellyel ők támogatták az én továbbtanulási lehetőségemet, annak idején tanulmányi szabadság, meg ehhez hasonló. Meg az, hogy én előrébb lépjek a beosztásomban, ahhoz feltétlenül szükséges volt, hogy különböző iskolákat elvégezzek. Így végeztem el a Marxista-Leninista Egyetemet is, annak idején szükséges volt a vezető beosztáshoz. Hát sikerült is a Volán 8-as számú Vállalatnál elvinni egy üzemegegység igazgatóhelyettesi beosztásig. Sőt, itt Békéscsabán az állomásfőnök helyettese voltam. Ami azt jelentette, hogy 360 fő fölött kellett az embernek gondolkodni, a napi munkájuk beosztásával, meg problémájával együtt. Függetlenül attól, hogy ők tudták, hogy

⁶⁵ 1976. Békés megyei Tanács VB Szaktitkárainak ir. XXIII.25. „A cigány lakosság beilleszkedésére való törekvésekből adódó feladatok.”

⁶⁶ 1958-ban országsszerte 383 cigány egészségügyi felelőst választottak. Feladatuk a lakások és az ott lakók tisztaságának ellenőrzése volt. (Bernáth [2002])

származásomnál fogva, vagy legalább is az egypárt-rendszerben nem nagyon hangoztattuk, hogy mi cigányok vagyunk, volt amikor el is kellett, hogy az ember titkolja. Nem a párt miatt, hanem az embereknek, a többségi társadalom hozzáállása miatt. De azért ők tudták ezt, de én úgy érzem, hogy segítettek az utamat, hiszen én magam is annak idején különböző mozgalmakban vettem részt. Hát ugye szükséges volt ahhoz, hogy az ember dinamikusabban haladjon, mert ha visszatartottam volna magamat, és mondjuk nem lépek be a KISZ-be, nem lépek be a pártba, akkor az előremenetelem is lassúbb lehetett volna, vagy egyáltalán nem is jöhetett volna számításba, függetlenül attól, hogy az elméleti tudást az ember az iskolán megszerezte. [...] Most tekintettel arra, hogy az akkori mozgalomban sok helyen részt vettem, ismertté váltam, így megismerkedhettem a megye cigánylakosainak azokkal a rétegeivel, akik valamit akartak, és ugyanúgy a nem cigány lakosokkal is.”

A fenti idézetből az is kiderül, hogy azoktól, akik iskolázottsággal próbáltak felemelkedni a többségi környezet elvárta, hogy szakítsanak kibocsátó közösségükkel (el kellett titkolni a cigány származást, illetve identitást), de képmutató módon mégis mindig pontosan nyilvántartotta azt. A Zs.K.-hoz hasonló „szocialista karriert” befutó cigányok kiválogatódásánál fontos szempont volt az alkalmazkodóképesség: ők a felkínált lehetőségeken belül (és csakis azokon belül) képzelték el saját és közösségük jövőjét. Ezek a cigány „alsó káderek” fokozatosan elsajátították és alkalmazták a rendszerkonform, paternalista kommunikációs és érdekérvényesítési technikákat és idővel saját kapcsolathálójuk is kialakult. Fontos megjegyezni viszont, hogy a cigány közösségek eltérő sajátosságainak megfelelően nem mindenhol volt egyformán eredményes a helyi hatalom közvetítők segítségével történő kontroljának kiépítése, pont úgy ahogy a felkínált mobilitási utakkal sem élt minden egyes cigány közösség (vö. Havas [1989]; Burka–Molnár–Vida [2002]).

Cigány-politikai félfordulat

A „cigány-politikában” a hetvenes évek legvégén szemléletváltás következett be. A hatalom a Politikai Bizottság 1979-es határozatával elismerte a cigányságot etnikai közösségként, de továbbra is asszimilációjukat tekintette elsődleges célnak: a cigányok „nem tekinthetők nemzetiségnek, hanem olyan etnikai csoportnak, amely fokozatosan beilleszkedik a társadalmunkba, illetve asszimilálódik.”⁶⁷ A fordulat előzményei közé tartozik egyrészt a nemzetiségi kérdésnek a kádári pragmatizmus jegyében történő újragondolása, illetve a kérdés hivatalos kommunista megítélésében bekövetkezett változás. Másrészt a hetvenes években kibontakozó cigány klub és folklór mozgalom,

⁶⁷ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának „A magyarországi cigánylakosság helyzetéről” hozott 1979. április 18-i határozata. (Mezey [1986] pp. 275.)

valamint az ezzel szoros kapcsolatban lévő, erősödő és egyre nagyobb nyilvánosságot kapó, a hivatalos cigány politikát bíráló roma értelmiségi csoport megjelenése.⁶⁸

A viszonylag kis létszámú roma értelmiségi csoport, amely a hatalom törekvéseivel szemben a roma identitást megőrzendőnek, sőt, az önbecsülés forrásának tartotta, idővel szövetségesre lelt az akkoriban már formálódó ellenzékben. Az ellenzék a cigányság problémájában a rendszer elnyomó jellegének eklatáns példáját vélte felfedezni mivel az egyszerre vetett fel emberjogi, kisebbségjogi és szociális-elosztási kérdéseket. A cigány nacionalistáknak is bélyegzett, radikális roma értelmiség célkitűzései között nemsokára egy olyan, demokratikus képviseleti elvek alapján működő érdekvédelmi szövetség létrehozása is szerepelt, amely a hatalommal egyenrangú félként vehetett volna részt a cigányságot érintő politika kialakításában. Ez a követelésük persze teljesen összeegyeztethetetlen volt a rendszer logikájával és még éveket kellett várni, hogy az első független cigány érdekvédelmi szervezet megalakulhasson.

A „cigánykérdés” hivatalos politikai megítélésében a nyolcvanas évek közepén, 1984-ben, következik be igazából lényegi változás, amikor az egyre nyilvánvalóbb gazdasági nehézségek hatására, a politikai vezetés a romák életkörülményeinek jelentős anyagi áldozatokat követelő javításával felhagyva, megőrzésre méltónak fogadja el a cigány kultúrát: „Kulturális öröksége, megőrzésre méltó hagyományai, nyelvi sajátosságai alapján a cigányság etnikai csoportot alkot. [...] A hátrányos és többoldalúan hátrányban lévő családok és csoportok anyagi támogatását, a társadalmi beilleszkedési zavarok kezelését az általános, intézményes szociálpolitika keretében kívánatos megoldani.”⁶⁹ A politikai vezetés a cigányság meglehetősen formális politikai szerepvállalása terén is engedményeket tett.⁷⁰ Azzal a hátsó szándékkal, hogy a

⁶⁸ Stewart [1994] felhívja a figyelmet, hogy mindezek hatása már egy korábbi dokumentum, a művelődési miniszter Pozsgay nevével fémjelzett „Irányelvek és módszertani ajánlások a cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez” szövegén is érződik. Ebben megkülönböztetik a beilleszkedés közvetlen és közvetett módját, ahol az utóbbi lényegében értelmezhető volt úgy is, hogy az a cigány kultúra és nyelv megőrzésével történő integráció. A dokumentum megtalálható a Mezey által szerkesztett kötetben (Mezey [1986] pp. 287-295.).

⁶⁹ A Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése, melyet 1984. október 2-án tárgyalt az Agitációs és Propaganda Bizottság. (Mezey [1986] pp. 284.)

⁷⁰ A fordulatra más szerzők is felhívják a figyelmet. Blaha–Havas–Révész [1995] szerzőhármas a „kegyes rend” kialakításának első lépéseként, Martin Kovats [1999a] „új közmegegyezésként” említi a változást, utalva arra a programadó írásműre, amely „A Hazafias Népfront szerepe a cigány lakosság segítésében” címet viseli. A dokumentumban a következők állnak: „A cigányság civilizációs és társadalmi-kulturális felzárkóztatásának programja ellentmondásos

„radikálisokat” leszereljék, a Hazafias Népfrent feladatául kapta, hogy egy olyan fórumot hozzon létre, amely látszólag a cigányok érdekképviselőjét látja el, valójában azonban teljesen nélkülözi egy autonóm szervezet sajátosságait. Így jött létre a korábbi kritikai hozzáállásuk ellenére a lojalitás feltételét elfogadó, kompromisszumkész cigányok, a „mészkelték” bevonásával 1985-ben az Országos Cigány Tanács (elnöke Choli Daróczi József), majd '86-ban a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (elnöke Lakatos Menyhért).

A központi szemléletváltást Békés megye híven követi. A megyei cigány vezetők előtt a politikai szerepvállalás új terepe tárult fel: létrejött a megyei Hazafias Népfrent cigány tagozata. Új szereplők azonban alig jelentek meg, inkább a már eddig is „bevált” figurák (cikobi- és tanácstagok) kaptak új megbízatást. Erről így beszél a dobozi Zs.K.:

„- [A Békés Megyei Cigány Koordinációs Tanácsban] volt 1-2 cigány képviselő benne, és a megye - hogy mondjam – vezető státusában lévő emberei voltak benne a tanácsban. Társadalmi vezetők, politikai, meg szakszervezet, meg ehhez hasonló, ezen kívül gazdasági vezetők is részt vettek ebben a tanácsban, annak voltam a tagja.

- *Hogy került be a Koordinációs Tanácsba?*

- Nos, látták azt, hogy fogékony - már mondani akartam egyébként - hogy fogékony vagyok, és érzékeny azokra a problémákra, amik feszültséget okoznak itt-ott a társadalom különböző területein, így – lehet, hogy nekik egy kicsit politikai feladatként is volt kiadva ez – , így megkértek rá, hogy tudnák-e vállalni ilyen feladatot, meg ehhez hasonló. Most lehet, hogy jóindulatból jött ez, vagy politikai ráhatásból történt. [...] Mind a kettő is szerepet játszhatott, és ezt követően én ott éveken keresztül tagja voltam, majd a Hazafias Népfrentnél alakult egy - annak idején nagy divat volt ez a Hazafias Népfrent - alakult egy ilyen cigány tagozat. És mivel már ismertté vált az ember a koordinációs tanácsban, ugye hát az ember mindig ahhoz fordul oda, akit már ismer, és akkor felkértek, hogy annak a munkájában is próbáljak részt venni.”

Az Országos Cigány Tanácsba a megyéből a békési R.R. kerül, aki már korábban is aktív részvevője volt a helyi cigány politikának, a megyei Cikobinak és a békési cigány klubnak is meghatározó tagja, később vezetője volt. Ekkorra már a békés megyei cigány káderek ismerik egymást, bár kapcsolattartásuk alapvetően a számukra létrehozott, a megyei hatalomtól függő intézményeken keresztül zajlik és törekvéseikben sem kívánják túllépni a nekik kijelölt mozgásteret.

program. Ennek az ellentmondásnak része, hogy a cigányság életmódjának történelmileg alakult ki, megváltoztatása egy-két nemzedék alatt nem végrehajtható. Ennek következtében másságuk még hosszabb időszakon át fennmarad. (...) Felzárkóztatásukat... korlátozza nehéz gazdasági helyzetünk..., aminek következtében a cigányságot mint az új közmegegyezés létrehozásában fontos szerepet játszó népcsoportot kell figyelembe vennünk.” (Idézi Blaha–Havas–Révész [1995] pp. 20.)

A békési Dankó Klub

A kutatás közvetlen terepéül szolgáló Békés településen az előzőekben felvázoltakon kívül, volt még egy fontos intézmény, amely meghatározó szerepet töltött be abban a folyamatban, melynek során a romák a helyi közélet részvevőivé váltak. Ez a cigány klub volt.

A hetvenes években, nem mellékesen az akkor beindult folklór mozgalommal párhuzamosan, bontakozott ki a cigány klubmozgalom⁷¹, amely a kor politikai viszonyai közepette kvázi alulról jött kezdeményezésnek számított. Igaz, a klubok működésükben többnyire követték a rendszer logikáját, és elsősorban a „beilleszkedés” elősegítésén fáradoztak. Mivel azonban tevékenységük a cigányok különállásán, vagy különbözőségein alapult (hiszen ezt akarták felszámolni), a különbözőség mibenléte megkerülhetetlen kérdéssé vált, ami elősegítette, hogy az immár a közművelődésbe bevont romák romaságukkal foglalkozzanak. A klubok egy része az évek során egyrészt egyre inkább a másság megélésének, illetve a másság nyilvános megjelenítésének fórumává vált, másrészt alapvető érdekérvényesítési technikák elsajátításának terepéül szolgált.

A békési Dankó Pista Klub volt az ország első cigány klubja. 1972-ben jött létre, miután a békési művelődési ház a Megyei Tanácstól úgynevezett bázisfeladatként megkapta a „cigányság kulturális beilleszkedésének közművelődési eszközökkel történő elősegítését”. A választás feltehetően azért esett Békésre, mert a településen él a megyében a legnagyobb lélekszámú roma közösség⁷², és mert a település ekkorra már bizonyos eredményeket tudott felmutatni a „cigányügyben”: megindult a településfelmérés, a gyermekek beiskoláztatása 100 százalékos volt, sokan rendelkeztek állandó munkával.

A feladatot az akkor 31 éves L.I.-né kapta⁷³, vélhetően azért, mert ő már korábban is kapcsolatban volt cigányokkal. Volt cigány óvodai csoport óvónője, tanított

⁷¹ Korábban, még az 1950-es években (Nógrád megyében és Mátészalkán), létrejött és működött egy-két amatőr cigány együttes. Ezekből a korai kezdeményezésekből azonban nem nőtt ki mozgalom.

⁷² A békési cigány közösséget alapvetően romungrók alkotják. 4-5 oláh cigány család él a településen. Ők teljesen elkülönülnek a magyar cigányoktól. Lakóhelyük, megélhetési stratégiájuk, a többségi társadalomhoz fűződő viszonyuk a romungrókéktól eltérő mintát mutat. A tanulmányban a továbbiakban a békési cigányság alatt a romungró közösséget értjük.

⁷³ Egy forrás (Cigány lakosság közművelődése Békés Megyében. Békési Műhely 1983. 2. sz.) szerint L.I.-né előtt pár hónapig a tanács művelődési osztályának egy munkatársa látta el a klubvezetés feladatát, rá azonban egyik adatközlőnk sem utalt. Feltehetően szerepe elhanyagolható volt, és a klub megszervezése egyértelműen L.I.-né és segítői nevéhez köthető.

homogén cigány osztályokban és a Vöröskereszt titkárként jól ismerte az akkoriban jelentős belvízkárokat szenvedett telepieket. A visszaemlékezések szerint személyiségét a nyitottság és tolerancia jellemezte, mentes volt a többségi gondolkodás cigánysággal kapcsolatos előítéleteitől. Úgy tartották róla, hogy „szereti a cigányokat”. Ugyanakkor nyitottságához nagyfokú karitativitás és nevelői attitűd is társult, ami szándéka ellenére is hierarchizált viszonyokat teremthetett.

L.I.-né mások, így az akkor huszonéves P.-né F.M. népművelő és egy, Békés helyörtönetével valamint a békési cigányság történetével foglalkozó idős tanító közreműködésével látott neki a feladatnak. Ezeket az embereket személyesen is érdekelte a cigányság helyzete és már korábban is egyfajta belső késztetést éreztek arra, hogy valahogy segítsenek a cigányoknak nyomorúságos életkörülményeik megváltoztatásában. Közös gondolkodásaik, vitával töltött együttléteik és nem utolsósorban a telepiekkel való beszélgetéseik eredményeként született meg az ötlet, hogy a bázisfeladatot egy klub formájában kellene megvalósítani. Úgy gondolták, a klub megfelelő keret, mert a kötött, a klubvezető által megtervezett foglalkozások mellett biztosítja az együttlét kötetlenebb formáinak (beszélgetések, játékok, TV nézés stb.) érvényesülését is. L. I.-né és segítői nagy lendülettel és lelkesedéssel láttak neki a szervezésnek, kétség kívül szívügyüknek tekintették munkájukat. Még egy kisebb fajta felmérést is végeztek a cigányok körében⁷⁴. L.I.-né hozzáállását jól érzékelteti az alábbi idézet:

„Na most ez nekem éjjel-nappalos munkát jelentett. Én ezt annyira jól akartam csinálni, annyira tudtam, valahol ösztönösen éreztem, hogy ahhoz, hogy én ezt jól csináljam nagyon meg kellene ismerjem a cigányságot, mert én világ életemben, és ez már a nevelési elveimhez is tartozik, illetve nem a nevelési elveimhez, hanem egyáltalán az emberi kapcsolatokra, hogy én nem erőltethetek... Tehát bármennyire jónak vélek valamit, én nem erőltethetem ezt a gyerekekre se, a tanítványomra se, a cigány emberre se, mert én nem mondhatom meg, hogy a másiknak mi a jó. Neki egész biztos teljesen más a jó, és nekem az a dolgom, hogy én megtudjam, hogy neki mi a jó.”

Ennek megfelelően a klubvezető programok tervezésébe bevonta a klubtagokat is, akik L.I.-nét korábbi munkái kapcsán ismerték. L.I.-né a kezdetekkor úgy vélte, hogy egy ilyen klubot leginkább egy cigány embernek kellene vezetnie, de ez csak évekkel

⁷⁴ A felmérés kiterjedt a cigányság lélekszámának megállapításán kívül a foglalkoztatottságra, a lakáshelyzetre, a gyerekek iskoláztatására. Felmérték a segélyezettek számát is. Megállapították, hogy „a közművelődésben résztvevők száma csekély és hogy a világi dolgokról alig van ismeretük – főleg a nőknek – általános műveltségi szintjük igen alacsony”. (Békési Műhely 1983. 2. sz.)

később, a visszaemlékezések szerint 1977-ben valósulhatott meg, amikor R.R. lett a klubvezető. (Igaz, teljesen önálló soha sem lehetett a Klub, mindig volt egy népművelő, aki felelős volt a Klubbért, és aki maga vezette a klubfoglalkozásokat egy részét.) A vezetőségben viszont már az induláskor cigány emberek voltak, akiket a klubtagsági igazolvánnyal rendelkező tagok választottak maguk közül.

Mindezek ellenére, ha megnézzük a Klub kezdeti programjait, azt láthatjuk, hogy azok a többségi társadalom elvárásainak megfelelően, és nem utolsósorban a pártpolitikai elképzeléseknek tökéletesen megfelelően a „beilleszkedés”, az „életmódbeli és tudati változás” elősegítését célozták. A heti egy, de gyakran heti két alkalommal tartott foglalkozásokon szerepet kapott a „munkára nevelés”, az egészségügyi felvilágosítás, a helyes táplálkozás, a „műveltségi szint emelését” célzó tevékenység, de még a „mozgósítás” is. Rendszeresen meghívták a városi vezetőket, pedagógusokat, orvosokat a Cigányügyi Koordinációs Bizottság tagjait és még a rendőrség képviselőjét is, akik „felvilágosító előadásokat” tartottak a munkaterületükhöz kapcsolódó témákban. A Klub segítette tagjait a korábban félbehagyott iskolai tanulmányok folytatásában is. A programok között szerepelt kirándulás, később országjárás, múzeum-, illetve színházlátogatás, filmvetítés, vetélkedő, Ki-Mit-Tud? és szellemi totó, ami gyakorlatilag az előzőleg elhangzott ismeretek visszakérdezését szolgálta. A „beilleszkedést” elősegítő programok kitűnő példája a „tisza udvar, rendes ház” mozgalom cigánytelepi megfelelője, és az ahhoz kapcsolódó, havi ellenőrzéssel egybekötött pontverseny. Például egy 1977-es pontozási lap kategóriái között szerepel egyebek mellett a „gyerekek tisztasága, öltözetének rendje” valamint a „WC tisztasága, fedővel való ellátása”. A verseny nyertesei facseteteket, kerti szerszámokat, rózsatöveket és tisztálkodási felszereléseket kaptak, ezzel is tovább erősítve életmódjuknak a többségi életmódhoz való közelítését. (Más vetélkedők nyertesei is hasonló jutalmakat kaptak, ugyanezen megfontolásból.)

A Klub tevékenységének erősen asszimiláló jellege az adott társadalmi, politikai keretek között egyáltalán nem meglepő. A politikai elvárásként megfogalmazódó „átnevelésnek”, „tudatformálásnak” meg kellett jelenni a Klub tevékenységében, mivel azt rendszeresen ellenőrizték a helyi és megyei szervek. És bár a szociálisan rendkívül érzékeny klubvezető az ilyen átnevelést teljesen elutasította, ő is elsősorban olyan tevékenységeket tartott fontosnak, amelyek célja a perifériára szorult cigányok helyzetének javítása, a mindennapi életben való boldogulás megkönnyítése volt. Ráadásul a nyelvüket, ősi hagyományaik egy jelentős részét már sokkal korábban

elhagyó békési romungrók a hetvenes évekre számos olyan változáson mentek keresztül, amely közösségük struktúrájának széttöredezését, valamint erőteljes asszimilációs törekvések megjelenését eredményezte. A férfiak többsége (segédmunkásként) dolgozott, a putrik helyén már kőházak álltak (igaz, ezek csak CS-házak voltak), a gyerekek pedig rendszeresen jártak iskolába. A cigányok életkörülményei jobbakk voltak, mint akár csak tíz évvel korábban és többnyire azon fáradoztak, hogy a magyarokhoz hasonlóan élhessenek: vehessenek ők is hűtőgépet, televíziót, taníttathassák gyermekeiket és nem utolsó sorban kiköltözhesse a telepről a magyarok közé. Ezeknek az asszimilációs törekvéseknek nagyon is megfelelt a cigány klub tevékenysége, amely a többségi normákat, a többség által elfogadott viselkedési szokásokat, értékeket, mint a társadalmi előrejutás eszközeit közvetítette. A klubtagok számára a Klub által nyújtott ismeretek és értékek elsajátítása egy lehetséges mobilitási csatorna megnyílását jelentette. A tagok ráadásul eleve azok közül a cigányok közül kerültek ki, akik társaikhoz képest könnyebben eligazodtak a többségi intézmények világában, és tudatosabban törekedtek a beilleszkedésre. Egyes visszaemlékezések szerint a leghátrányosabb helyzetűek soha nem voltak tagok. (Ezzel szemben például a klub megbecsülésnek örvendő vezetőségi tagja volt a cigánytelep korábbi önkéntes rendőre.) A tagok beilleszkedni vágyásához nagyfokú alkalmazkodási készség társult, ez tette többüket alkalmassá arra is, hogy később cigány alsó káderekként bekerüljenek a helyi közéletbe.

Igaz, a Klub tagsága 35 fő körül mozgott, a rendezvényeken, foglalkozásokon (a zárt foglalkozásokat leszámítva) nemcsak ők vettek részt. Volt olyan rendezvény (például cigánybál, filmvetítés, Ki-mit-tud?, sportverseny), ami több száz embert is megmozgatott. Maga a klubtagság presztízst jelentett. A kezdeti sikereken felbuzdulva a Klub megalakulása után egy évvel külön klubot indítottak a cigány fiatalok számára. Ennek vezetője P.-né F.M. lett. A fiatalokat azonban már más érdekelte, mint szüleik korosztályát: a folklór, a tánc, a művészetek kerültek programjaik középpontjába.

A cigányklub híre gyorsan elterjedt a megyében, aminek hatására, a Cigányügyi Koordinációs Bizottság támogatásával a Dankó Klub mintájára, amely később módszertani központ lett, cigány klubok sorát hozták létre a térségben. 1978-ban a megye 7 településén működött cigány klub. A hetvenes évek második felében már országszerte működtek ezekhez hasonló klubok, ekkor összesen 50-60 lehetett a számuk.

A cigányklub-mozgalom kiterjedésében feltehetően egyszerre több tényező játszott szerepet. Egyrészt a klubok, ahogy a különböző körök is (Páva körök, színjátzó körök stb.) a hetvenes évek jellegzetes közösségteremtő intézményei voltak, olyan szervezeti keretek, amelyek bár egyáltalán nem voltak függetlenek a hatalomtól, mégis sok esetben alulról jövő kezdeményezések révén telítődtek meg tartalommal. Így a résztvevőknek a (rendszeren belüli) önszerveződés-szerűség élményét tudták nyújtani, még azokban a békésihez hasonló esetekben is, amikor a klub nem magának a cigány közösségnek az ötlete volt. Másrészt a klub bizonyos érdekképviseleti lehetőséget is jelentett tagjai számára. A békési Dankó Klubban például rendszeresen segítettek a cigányoknak hivatalos ügyeik intézésében, „Ma enyém a szó” címmel havonta egy alkalommal meghívott vendégek (a tanács, a pártbizottság, a bíróság, oktatási intézmények képviselői) válaszoltak egyéni problémákra. Harmadrészt nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a klubok élvezték a helyi tanácsi és politikai szervek támogatását, mivel azok a pártpolitikai célkitűzések megvalósításának intézményét vélték a klubban felfedezni. Továbbá, vélhetően egy cigány klub működtetése olyan, a személyes és szakmai siker lehetőségét egyaránt magában rejtő feladatot jelentett a népművelők számára, amelynek végrehajtásában kétségtelenül meglévő nevelői ambícióikat ötvözhatték szociális érzékenységükkel.

A cigány klubok vezetői rendszeres tapasztalatcseréket tartottak, utaztak az ország különböző részeire és gyakran a klubtagok is velük mentek. Az aktív, többnyire a helyi hatalommal (a tanácsok cigány koordinációs bizottságaival) is jó viszonyt fenntartó, a megyét, illetve országot járó cigány klubosok között ekkor létrejött kapcsolatok egy része máig él. A Dankó Klubnak jelentős szerepe lehetett abban, hogy a megye közművelődésében élénk cigány klubélet bontakozott ki, és feltételezzük, hogy országosan is volt valamifajta kisugárzása.

Érdekes, hogy a pártnak a cigányság helyzetével foglalkozó 1974-es állásfoglalásában már külön utalást (nem mellékesen elismerő utalást) is találunk az ilyen klubokra. A hatalom vélhetően elégedett volt ezeknek a kluboknak a cigányság asszimilálásában játszott szerepével: „Több községben a művelődési otthonok keretében érdeklődésüknek és nevelősük céljainak megfelelő előadásokat, műsorokat szerveznek: néhány községben a cigánylakosság a műkedvelő művészeti mozgalom aktív résztvevője, sőt önmaguk hoztak létre olyan egyesületeket. Néhány megyében a cigányok számára külön klubot alakítottak, ahol számukra esteket, bálakat, táncos rendezvényeket szerveznek. Egyes helyeken szívesen vesznek részt a szakkörök

munkájában, s körükben nagy népszerűségnek örvendenek az egészségügyi tárgyú felvilágosító, ismeretterjesztő előadások. Néhány helyen a ház körüli teendők helyes ellátásának megismertetésére is tanítják őket.”⁷⁵ Ugyanakkor mind helyi, mind országos szinten megfogalmazódott az a kritika is, miszerint a klubok nem kívánatos elkülönüléshez vezethetnek. Ennek a kritikának Békés megyében valószínűleg kevés szószólója lehetett.

A Dankó Klubot vezető népművelők úgy látták, hogy a békési cigány közösségben már egyáltalán nem élnek a hagyományok, ezért a Klub kezdetben alig foglalkozott a cigányok kultúrájával. Azonban az idők folyamán számos, a kulturális másságból adódó jelenséggel találták szembe magukat, amelyek értelmezéséhez nem volt elég pusztán a jó szándékú segíteni akarás. Az ifjúsági klub megszületését követően az is kiderült, hogy a cigány fiatalok máshogy énekelnek bizonyos dalokat, máshogy táncolnak, és a meséket is máshogy mondják. Ráadásul, ahogy terjedt a klubmozgalom egyre több helyen tapasztalták meg a békésiek a cigány kultúra továbbélését, még ha akkor ezt ők maguk nem is tekintették elkülönült, etnikus kultúrának. 1976-ban aztán egy megyei cigányklub találkozáson elemi erővel robbant be a békési cigány klub és vezetői életébe az általuk nacionalistának nevezett, a cigányság nemzetiségi jogaiért küzdő, a cigány kultúrát értékesnek és megőrzendőnek tartó többnyire budapesti roma értelmiségiek megjelenése.

A találkozáson, amelynek szervezésében hivatalos szervek, így a megyei Cikobi is részt vett egyértelműen két, a cigányság helyzetének megítéléséről, illetve a cigánykérdés mibenlétéről alkotott nézet ütközött: a békésiek által felvállalt beilleszkedés programja és a roma értelmiségiek által hangoztatott etnikai identitás megőrzésének programja. Az előbbi a cigánykérdést a szociális fogalmakkal írta le, míg az utóbbi kérdésként, vagy problémaként a cigányság kulturális másságának el nem ismerését tekintette. A két irányvonalat a klubok bemutatkozó műsorai is jól szemléltették: míg a békési cigányok magyar motívumokkal készített hímzéseikből rendeztek kiállítást, addig a ma (naiv) ciganológusként ismert Karsai Ervin által vezetett doboziak cigány himnuszt énekeltek, az akkor még egyetemista Daróczy Ágnes (a Pestről jött meghívottak egyike) pedig Bari Károly verseket mondott cigányul és magyarul.

⁷⁵ Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása „A Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről”. (Mezey [1986] pp. 256-257.)

Ezen a '76-os találkozón, akárcsak két évvel később a Békéscsabán megtartott országos Cigány Közművelődési Konferencián nyílt konfliktus is kialakult. A „pestiek” bírálták a Dankó Klub asszimilációt erősítő, nevelő tevékenységét. Az országos találkozón résztvevő Csalog Zsoltot például teljesen felháborította, hogy „a fehér »misszionáriusok« kispolgári illemszabályokra oktatják, »helyesen« enni tanítják az engedelmes klubtagokat” (Csalog [1997] pp. 210.). A békésiek viszont nem értették az elkülönülési törekvéseket és képtelen ötletnek tartották, hogy a magyar anyanyelvű békési cigányokat cigányul kellene tanítani, ahogy azt például Karsai szorgalmazta. Az erős asszimilációs törekvésekkel bíró klubtagok népművelőik védelmére keltek, mondván ők rengeteg dolgot tanultak a Klubban, és ezekre, köztük a kritizált kispolgári illemszabályokra, nekik szükségük is volt. Ezt a szemléletet tükrözi R.R. visszaemlékezése is:

„Láttuk azt, hogy nagyon hasznos volna, ha a játékos vetélkedő olyan témákat hozna felszínre, például olyan kérdésekkel adnánk elő a játékos vetélkedőt, hogy például ki Kuba kormányzója, vagy például ha beülünk egy vendéglőbe, akkor a villát, kanalat, kést, milyen oldalra, merrefele tesszük. Ilyen dolgok. Hogy mondjam, én úgy látom, hogy nekünk erre szükségünk volt. Akkor. Már most annyit fejlődött a cigányság, hogy most már ez nem volna reális. Meg hát olyan dolgokat, hogy milyen az a kor, amikor már férjhez lehet menni, esetleg elfogadható az, hogy szerelmi házasságot kössenek, ilyen dolgokat. Sok mindenféle, voltak ottan olyan dolgok, ami minden érdekelte az akkori fiatalságot, és a mondom nagyon-nagyon nagy sikert aratott.”

H.J. ma azzal magyarázza az akkori megdöbbenését, hogy nem volt tudomása ilyen jellegű cigány önszerveződésről és ezzel először ezen a rendezvényen találkozott.

„Én meglepőnek értékeltem, ugye az embernek nem volt információja az ilyen jellegű dolgokról. ... Meglepőnek tartottam, amikor hallottam róla, de így utólag visszatekintve ez természetes folyamatnak a megjelenése, vagy egy csírának a felszínre kerülése volt. Amivel – megmondom őszintén – se jómagam, de azt hiszem az akkori politikai rendszer sem tudott mit kezdeni, hova tenni, megítélni. És az adott köztisztviselők, mint én jómagam is, ilyen vonatkozásban zavarban voltunk. És nem, nehezen tudtuk ezt legitímként elfogadni.”

A '76-os konferenciát követő '78-as Békéscsabán és Békésen megrendezett országos találkozón számos olyan személy vett részt, aki később is fontos szereplője volt a „roma-politikának”. A tanácskozás szervezői ekkor már tudták, hogy készülöben van az az egy évvel később megjelenő pártdokumentum, ami a cigányság etnikumként való elismerésével egyértelmű eltávolodást hozott a cigány-politikában az addig érvényesnek tekintett '61-es határozat állásfoglalásától. (Kajdi–Havas–Bársony [1979]) A konferenciáról megjelent kiadvány tanúsága szerint a résztvevők között – a szervezők

szándékainak ellenére –, nem csak a cigányság közművelődésének kívánatos formáiról bontakozott ki vita. A radikálisnak tartott értelmiségiek újfent megfogalmazták, hogy a cigány kultúrát a cigányság önbecsülésének forrásának tekintik, és elhangoztak a pártállam cigányokkal kapcsolatos intézkedéseinek bírálatai is: „Meg kéne értenünk ..., hogy itt jelentős számú olyan emberről van szó, akiknek nincs módjuk arra, hogy állampolgári jogok biztosította módon éljenek kulturális életet.” – mondta Csalog Zsolt. (Kajdi–Havas–Bársony [1979])

A Dankó Klub ifjúsági tagozatának tevékenységében ugyan már az induláskor nagyobb szerepe volt a folklórnak, az irodalomnak, a színjátszásnak (P.-né F.M. velük nyerte el a „Játékmester kerestetik” országos rádiós vetélkedő közönségdíját), egészen biztosan a botrányosnak tartott ’76-os találkozó, majd a ’78-as konferencia is közrejátszott abban, hogy a hetvenes évek második felében egyre több, a cigányság kultúrájával, történelmével kapcsolatos programot szerveztek a Klubban.

A hetvenes évek végi politikai félfordulat is kedvezett ennek a változásnak. Míg az 1977-es cigány közművelődési tevékenység szervezésére vonatkozó Pozsgay-féle irányelvek még egyértelműen a mindennapi életben való eligazodás segítségével jelölik ki a közművelődés célját – bár megengedik, hogy cigány közművelődési csoportok, tevékenységük során a „cigánykultúra értékes elemeire” és a cigány nyelvre támaszkodjanak⁷⁶ –, addig a két évvel későbbi párthatározatban már az szerepel, hogy „lehetőséget kell teremteni az értékes cigányhagyományok felkutatására, ápolására.”⁷⁷

Nemcsak a kulturális programok szaporodtak meg a Klubban. Az emlékezetes ’76-os és ’78-as konfliktusok után a Klub rendszeres kapcsolatot tartott a roma értelmiség képviselőivel. Igaz, azok jöttek inkább, akik kevésbé számítottak radikálisnak: Lakatos Menyhért és Choli Daróczi József látogatott gyakran Békésre. Azonban a kultúrának a viszonylagos előtérbe kerülése nem járt együtt a Klub szellemiségének gyökeres változásával. A programok jellegének módosulása inkább csak követte a cigány folklór, cigány kultúra iránt megélnékült általános érdeklődést. (Nem mellékesen magukat a népművelőket is foglalkoztatta a cigány kultúra.) A klubtagokat érdekelte saját gyökereik megismerése, de e gyökereknek az adott társadalmi körülmények közötti továbbvitelének, újraértelmezésének kérdései már kevésbé izgatták őket. L.I.-né visszaemlékezése szerint „Békésen ez a másik vonal nem

⁷⁶ Mezey [1986] pp. 288. o.

⁷⁷ Mezey [1986] pp. 273. o.

ért el semmit”. P.-né F.M. pedig így beszél a cigány kultúrának a Klub életében játszott szerepéről:

„[A cigány kultúra] mindig napirenden volt, de egy bizonyos szintig izgatta csak őket. Jó, most már tudjuk, hogy honnan eredünk, Indiából, tudjuk, hogy mi volt a mi múltunk, hány száz évig jöttünk keresztül Európán, ezt elolvastuk, filmet néztünk. Akkor voltak a nagy cigányfilmeknek a bemutatói. Mind ott volt a mi klubunkban, ott voltak az írók, jöttek találkozóra. Írókat és költőket is hívtunk találkozóra. Például anno még Bari Károly is volt nálunk. Vagy jazz-műsorokat is szerveztünk. De ha egy film megjelent a cigányság életéről, akkor azt mi bemutattuk. De meg kell, hogy mondjam neked, hogy ez nem volt annyira izgalmas. Tudomásul vették, ez van, ezek voltak a gyökerek. Vagy például az volt, hogy rendszeres volt a vetélkedő, a Ki-mit-tud? vagy bármi, hogy akkor igen, de egy idő után már nem tudtak többet előbányászni. És nem volt annyira fontos, hogy a gyökerek. Na most az, amit te kérdezel, vagy amire próbálsz ráérni, ez lehet, hogy azért is van, mert a társadalom szemléletében még az, hogy etnikum, és te ugyanolyan értékes ember vagy, meg ennek a nyilvánossága, és társadalmi kezelése sem volt napirenden, és még nem voltak merész zászlóvivői ennek a dolognak. Se sajtóba, se rádióba, se a politikában. Nyilván a politika sem engedte ezt oly módon.”

Mindazonáltal a nyolcvanas évek közepére a Klub tulajdonképpen kifulladt és csakhamar elhalt. Ebben több tényező játszott közre. Előbb L.I.-né, majd nem sokkal később P.-né F.M. hagyta ott a művelődési házat. A Dankó Klub új népművelőhöz került, aki nem tudta kitölteni azt az űrt, amit a két agilis, a klubtagok megbecsülését élvező elődjének távozása keltett a Klub közösségi életében. A Klub magját alkotó tagok is kiöregedtek, emiatt már korábban ('79-ben) össze kellett vonni a felnőtt és az ifjúsági tagozatot. A felkínált tevékenységek sem mozgatták meg a cigány közösséget, mert sem a régi „beilleszkedést” segítő programokra, sem az ehhez képest alternatívát jelentő cigány kulturális programokra nem mutatkozott igény. Úgy tűnik, ekkorra a Klub valóban jelentős eredményt ért a „beilleszkedés elősegítésében”: a békési cigányság, legalábbis a Klubba járók közössége már egyre inkább integrálódott a többségi társadalomba. Ezt a feltevést látszik igazolni az is, hogy amikor valamikor 1990 körül a Művelődési Ház tett egy halovány kísérlete arra, hogy egy cigány gyermekklubot indítson, az a szülők ellenállásába ütközött. A szülők nem akartak elkülönített cigány gyermekfoglalkozásokat. Dankó Klub elhalásában a szekták megjelenésének is szerepe volt. Ezek rengeteg hívet szereztek maguknak a békési cigányok köréből. Közösségszervező hatásuk erőteljesebbnek bizonyult, mint a Klubé. Végül, az 1986-ban létrehozott Cigány Szabadidős Sport Klub fokozatosan átvette a külön támogatásban már nem részesülő Dankó Klub programjait.

A Klub hozadéka az volt, hogy egyrészt integrációs törekvéseket ébresztett fel, illetve erősített meg. Másrészt olyan érdekérvényesítési, illetve kommunikációs

technikák megteremtődését és elsajátítását tette lehetővé, melyek sikeres működésének feltétele egyfelől a cigány érdekkijárók alkalmazkodó-készsége, másfelől a többségi intézmények jó szándékú, de alapvetően paternalista segíteni akarása. Az utolsó években a kultúra felé történő orientálódással előkerül ugyan a cigány identitás kérdése, de a benne rejlő (politikai, önkifejezési) lehetőségek ekkor még lényegében kiaknázatlanok maradtak.

„Rendszerváltás”

Visszatérve az országos politika szintjére, a nyolcvanas évek végén még mindig nem volt a cigányságnak a hatalomtól független érdekvédelmi szervezete, de az egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a cigány-politika központi irányítói már nem sokáig állják a sarat a „radikális” roma értelmiség (köztük Bari Károly, Daróczy Ágnes, Osztójkán Béla, Zsigó Jenő) követeléseivel szemben. Ezért ráveszik a „méréskelteket”, hogy hozzák létre „független” szervezetüket. Így alakult meg 1989 januárjában a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége (MCDSZ), melynek vezetőségi gárdája (köztük a később Lungo Drom néven saját szervezetet alapító Farkas Flórián) ezer szállal kötődött a Hazafias Népfronthoz. (Blaha–Havas–Révész [1995]) Az első valóban független cigány szervezet, a Phralipe pár hónappal később született meg. Tagjai közt a „radikálisok” mellett ott volt számos nem roma értelmiségi is. Alapító nyilatkozata szerint: „A Szervezet autonóm. Tagjai véleményét képviseli. Küzd az emberi jogok, alkotmányos- és kisebbségi jogok érvényesítéséért, a cigányság identitásának védelme és kiteljesítése érdekében lép fel.” Továbbá a színpalak mögött zajló politikai mahinációkra utalva hangsúlyozza, hogy „[A Phralipe] nem kíván részese lenni annak a manipulatív politikának, amely mindeközéig elodázta a magyarországi cigányság valódi érdekképviseletének megvalósítását.”

Innentől kedve felgyorsulnak az események. Több mint kétszáz helyi és országos cigány szervezet születik, csúcsszervezetek és ellencsúcsszervezetek jönnek létre, miközben a cigány-politikában bekövetkező változások mindvégig ugyanazt a mintát követik: a mindenkor hatalom – legyen szó akár az MDF, a MSZP vagy a FIDESZ vezette kormányról – szisztematikusan jobban támogatja a „méréskeltek” szervezeteit (különösen a korábbi MCDSZ-főtítkár Farkas Flórián vezette Lungo Dromot), aminek következtében a „radikálisok” és „méréskeltek” között (mind a mai napig) meglévő törésvonal mentén állandósulnak a feszültségek, és szervezetek sora morzsolódik fel. Ráadásul a cigány szervezetek és a pártok közötti kapcsolatok is nagyon

ellentmondásosan alakultak. A rendszerváltást követő tíz évben nem volt olyan párt, amely hajlandó lett volna a cigányság ügyét markánsan képviselni. A „cigánykérdést” korábban még felvállaló, a „radikális” cigány értelmiséggel kapcsolatot tartó SZDSZ is kihátrált a cigány-politikából (Diósi [1999]).

1994-ben a kisebbségi önkormányzatok megalakulásával új intézményrendszer született. Hamar kiderült azonban, hogy a megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok érdekérvényesítő lehetősége, és képessége igencsak korlátozott.

Mozgolódás. Az első roma önszerveződések Békés megyében

A kilencvenes évek elejének egyesületalapítási láza Békés megyét sem hagyta érintetlenül. Az ekkoriban megszületett cigány szervezetek létrehozói nagyrészt a megyei, vagy helyi cigány-politikában eddig is résztvevő figurák voltak. Politikai szocializációjuknak a Népfront, a cikobi, vagy a helyi tanács, a cigány klub volt a színtere, és az ott többé-kevésbé jól alkalmazható érdekérvényesítési technikákkal vágtak bele az immár független, legalábbis szervezetileg független, cigány érdekképviseltbe. Sokuk még a nyolcvanas évek közepén (a Hazafias Népfront cigány tagozatának kiépítésével nagyjából egy időben) részt vett a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Bizottság néven átalakult egykori Cikobi és a Megyei Művelődési Központ által indított cigány népfőiskolán. Itt a közéletben való részvétel módszereit, az érdekérvényesítés lehetséges útjait tanulhatták meg.

A népfőiskolai képzés résztvevői alakították meg 1992-ben a dobozi székhelyű Békés Megyei Cigány Lakosok Egyesületét, aminek tagjai közül később többen is kisebbségi önkormányzati képviselők lettek. Az Egyesület alapítók élettörténete nagyon hasonló, mindig megtalálható benne a kitörési vágy, az iskolázottság, vagy legalább is az iskolázottság fontosságának elismerés és valamilyen pártfogó intézmény. Az egyesület elnöke, a korábban már idézett Zs.K. például, mint főiskolát képzett, a cigányság „elmaradottságának” felszámolását, valamint a beilleszkedés segítségét fontosnak tartó, ambiciózus cigány ember már a hetvenes években közel került a „cigánykérdéssel” foglalkozó helyi és megyei hatalmakhoz, akik szemében jó pontnak számított Zs.K. KISZ- majd párttagsága. Mindezeknek köszönhetően tagja lett a megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottságnak, később a megyei Hazafias Népfront cigány tagozatának, majd a nyolcvanas évek végén tanácstaggá választották. A rendszerváltást követően sem szorult ki a helyi politikai életből: Dobozon önkormányzati képviselő, majd ugyanott a kisebbségi önkormányzat elnöke lett. A megyehatárt átlépő

kapcsolatait jól példázza, hogy kutatásunk idején tagja volt az Országos Cigány Önkormányzatnak, és annak Pénzügyi Ellenőrző Bizottságának is.

Békés város első cigány civil szervezete a Békési Cigány Szabadidős Sport Klub volt, a Dankó Klub „haldoklásába” belenyugodni nem akaró klubvezető, R.R. alakította meg 1986-ban. Kezdetben párhuzamosan működött a Dankó Klubbal, még a székhelye is ugyanott volt.

Az 1927-ben született R.R.-ben erős volt a többségi társadalom elvárásainak való megfelelés vágya, az elsők között költözött ki a telepről még 1968-ban. Közel három évtizeden át Békéscsabán dolgozott az építőiparban, kőműves brigádvezetőként. Munkája mellett elvégezte a szakközépiskolát és leérettségizett. A nyolcvanas évek közepére már jelentős kapcsolati tőkét tudhatott magának; nem csak a település vezetői ismerték, tagja volt a megyei Hazafias Népfront cigány tagozatának, sőt az Országos Cigány Tanácsnak is. Kipróbált, a cigányság beilleszkedése mellett elkötelezett személy volt, a cigányság szociális helyzetének és műveltségének javítását tekintette szívügyének.

Miután a Művelődési Ház egyre kevesebb programot szervezett a romáknak, a Szabadidős Klub – pontosabban a Klubot egymaga vezető, de a Művelődési Ház népművelőinek segítségével máig maga mögött tudó – R.R. vállalta magára az olyan programok szervezését, amilyekről úgy vélte, a közösség igényt tart rájuk: foci csapatot hozott létre, sportrendezvényeket és kirándulásokat szervezett, anyáknapi, gyermeknapi és mikulásnapi ünnepségeket rendezett. Ez utóbbiak jelentősége a rendszerváltást követően értékelődött föl: az ünnepségeken kiosztott ajándékok, csomagok a munkanélkülivé lett romák számára megélhetési problémáik pillanatnyi enyhítését jelentették. Ekkor már R.R. az első kisebbségi önkormányzat elnöke volt. Mára azonban már a Klubnak gyakorlatilag nincs tagsága, és az idős cigány vezetőnek egyre kisebb a politikai befolyása.

A békési cigány kisebbségi önkormányzat 1994-'98

Az első kisebbségi önkormányzat kezdetben azt remélte, hogy szerepet vállalhat a helyi hatósági ügyekben. R.R.-t és képviselőjelölt-társait leginkább a szociális kérdésekbe való beleszólás remélt lehetősége motiválta a választásokon való elindulásra. Azt gondolták, az új intézmény segélyeket oszthat majd az ekkorra már nagyrészt csak szezonális és alkalmi munkákból, szociális juttatásokból élő romáknak. Miután azonban kiderült, hogy reményeik alaptalanok R.R. megpróbált egyfajta érdekkijáró szerepet

betölteni. Igyekezett a helyi döntéshozók, elsősorban a vele kifejezetten jó viszonyban lévő polgármester, figyelmét felhívni a cigány közösség megélhetési nehézségeire, a telepen lakók problémáira (például az infrastrukturális hiányosságokra), a romák lakáshelyzetére. Látványos eredményeket azonban nem sikerült elérnie.

A kisebbségi önkormányzat az első ciklusban lényegében „egyszemélyes” intézmény volt. R.R. nehezen tűrte az ellenvéleményeket, a döntéshozatalba néha be sem vonta az amúgy is tehetetlenkedő, a hivatalos ügyek intézésében, a jogszabályok értelmezésében járatlan képviselőtársait. Így ők egy idő után már nem vettek részt az érdemi munkában.

Az 1998-as kisebbségi önkormányzati választásokkor a 13 jelölt közül újra R.R. kapta a legtöbb szavazatot. R.R. a választásokat követően azt szeretne volna elérni, hogy a kisebbségi önkormányzat valamennyi képviselője bekerüljön a települési önkormányzat egy-egy bizottságába, mert ahogy fogalmazott „tulajdonképpen a bizottságokban dől el majdnem minden dolog. Amikor már kész tárgyalni dolgokat visznek a testület elé, akkor ott már nem sok múlik, ott már megszavazzák vagy nem szavazzák [meg].” A települési önkormányzat, illetve a polgármester nem támogatta az elképzelést, ezért R.R. két képviselőtársával együtt lemondott. Azóta az idős, de a politika iránt még mindig aktívan érdeklődő roma vezető fokozatosan szorul ki a helyi közéletéből. A romák érdekeinek megjelenítésében már inkább a fiatalabb korosztályt képviselő új összetételű kisebbségi önkormányzat, különösen annak elnöke Á.T., és a holdudvarába tartozó civil szervezetek bírnak jelentősebb befolyással.

Civil szféra

A városban hat roma civil szervezet működik. A civil szervezeteknek ez a viszonylag nagy száma részben a romák képviselőinek a közéletben való megjelenésének helyi hagyományával magyarázható. Az intézményekben egykor cigányként tisztséget viselők tulajdonképpen ezt a pozíciójukat konvertálták egy, ezektől az intézményektől már független egyesületvezetői pozícióvá. Másrészt a kilencvenes években a közéletben viszonylag tájékozottabb romák, akik egyébként minden esetben az integráltabb, az átlagosnál jobb módú, többnyire már nem is a telepen élő cigányok közé tartoznak, arra törekedtek, hogy „saját” civil szervezeteket hozzanak létre. Ez személyes befolyásuk, presztízsük növelését teszi lehetővé. Emellett persze biztosítja, hogy pályázati tevékenységük eredményeként a közösségnek, vagy legalábbis annak a vezetőkhöz rokon, baráti szálal kötődő részének időről-időre programokat szervezhessenek. Egy-

egy program megszervezése esetenként nem is egy, hanem több szervezet forrásaira támaszkodik egyszerre. A békési roma szervezetek azonban nem tekinthetők „erős” civil szervezeteknek. Ha van is tagsága egy-egy egyesületnek, a tagok nem fizetnek tagdíjat, nem tartanak közgyűlést, és ha a vezető lemond, akkor az egyben a szervezet elhalását is eredményezi. Igaz, ez utóbbi esetben számítani lehet arra, hogy az így keletkezett űrt egy újabb szervezet megjelenése tölti be. Az egyesületek erejét vezetőjük személyes tulajdonságai, ambíciói adják, és nem a tagság elkötelezettsége, vagy „önszervezettsége”. A legambiciózusabb vezető mindközül Á.T., aki ügyesen kombinálja az általa, vagy barátai által vezetett egyesületekből és a kisebbségi önkormányzatból származó előnyöket.

Á.T. ugyan az első kisebbségi önkormányzatban is képviselő volt, de akkor még nem igazán vett részt annak munkájában. 1998-ig mintegy tizennyolc éven át a békéscsabai Városüzemeltetési Kft-nél dolgozott burkolóként. A nyolcvanas években, tagja volt a Dankó klubnak (az ifjúsági tagozatnak), és részt vett a már említett népfőiskolai képzésen. 1993-ban ő lett a Békés Megyei Cigány Lakosok Egyesületének helyi tagszervezetének elnöke.

Á.T.-ban saját bevallása szerint még évekkel ezelőtt (idősebb) S.L. keltette fel az érdeklődést a politikai kérdések iránt és őt tartja „tanítómesterének” is. A nyolc általánost végzett S.L. R.R.-hez hasonló tekintély volt a cigány közösségben. Vezetőségi tagja volt a Dankó Klubnak, a nyolcvanas években pedig cigány család-gondozóként dolgozott a Tanácsnál. A cigány-politikában a kilencvenes évek elején a helyi cigányság szószólójaként, illetve a Békés Megyei Nemzeti és Etnikai Bizottság tagjaként vett részt. Emellett megalakította a békés városi Lungo Dromot, és alelnökként benne volt a Cigány Lakosok Egyesületében is. Miután S.L. 1998-ban egy autóbalesetben meghalt, Á.T. kezdte átvenni azokat a szerepeket, amiket korábban S.L. töltött be. Így ő lett a helyi Lungo Drom elnöke. (Ez a szervezet azonban semmilyen érdemi tevékenységet nem folytat. Ráadásul Á.T. ma már a Farkas Flórián nevével fémjelzett politikai irányzatot élesen bírálja, és máshol keresi szövetségeseit.) Á.T. tudatos politikai építkezésbe kezdett, aminek részeként helyi szinten civilszervezeti pozíciókat halmozott fel: a fentiekén elmondottakon kívül alelnöke a többnyire szabadidős programokat (elsősorban focit), kirándulásokat szervező Békési Cigány Családok Egyesületének, (a szervezet elnöke a szintén kisebbségi önkormányzati képviselő C.T., Á.T. közeli barátja) és elnöke a Múltunk a Jövőnk művészeti egyesületnek, ahol viszont C.T. és a verseket író ifjabb S.L. az alelnökök. Ez azt jelenti,

hogy a városban működő hat cigány civil szervezetből négyben van elnöki vagy elnökhelyettesi posztja. A két „kilógó” szervezet a Szabadidős Sport Klub és a helyi MCDSZ. (Ez utóbbinak szintén egy kisebbségi önkormányzati képviselő a vezetője és akárcsak a Lungo Drom, alig jelenik meg a helyi közéletben.)

A kisebbségi önkormányzat és a civil szervezetek kapcsolata, a különböző szervezetek közötti személyi átfedések eredményeként sajátosan alakul. A kisebbségi önkormányzat a civil szervezetekkel közösen szervezi programjai jelentős részét, amelyek a külső szemlélő számára követhetetlen pénzmozgásokat feltételeznek.

„Lényegében az [a kisebbségi önkormányzat] végzi a nagyobb programokat. És akkor úgy áll, legalábbis úgy szoktunk, hogy ami nekem van költségvetésbe és akkor, ami van mondjuk az MCDSZ-nek, vagy ami van a Cigány Nagycsaládoknak, akkor most vegyünk egy megyei sportnapot, akkor most én ezzel beszállok, húszezer forinttal. Most csak egy példát mondok, húszezerrel vagy harminccal, aztán ha megyünk a megyei sport napra akkor ez a civilszervezet megint beszáll hús vagy harminccal. Battonyára küldjük a gyerekeket a táborozásra, akkor a következő, a Szabadidősport klub száll be. Szóval így mindig felosztjuk magunk között, hogy mégis mindig segítse valaki még az önkormányzatot anyagilag is, meg természetesen úgy is oda kell fordítani, akkor így tudjuk megoldani, mert nálunk nagyon sok a gyereke. Meg eleve maga a cigányság is. Ugye van az a kis 20-30-40 ezer forintos költségvetése az egyesületnek, az nem sok mindent tudna megoldani egyedül. Aztán így szoktunk szervezkedni, hogy mindig valaki tesz mellé még” – mondja C.T.

Tehát a civil szervezetek között – az elérhető források szűkössége miatt –, létezik egy rendszeres együttműködés (még a jelenlegi kisebbségi önkormányzattal hadilábon álló R.R. is beszáll a közös finanszírozásokba), amelyet maga a kisebbségi önkormányzat, személy szerint Á.T. fog össze. Eközben a kisebbségi önkormányzat is támogatja időnként a civil szervezeteket (például biztosítja a pályázatokhoz az önrészt). Végeredményképpen a kisebbségi önkormányzat és az egyesületek munkája egybefonódik, különválasztásukra maguk a tisztségviselők is képtelenek.

A második ciklus kisebbségi önkormányzata

A második ciklus kisebbségi önkormányzata egyrészt folytatja a régi közösségi-szociális programokat, másrészt a korábbihoz képest aktívabb kapcsolattartás kiépítésére törekszik a helyi intézményekkel. E tevékenységeknek a békési cigány közösségben már évtizedek óta meglévő nagyon erős integrációs törekvés a mozgatórugója. Az integrációra való törekvés leginkább a kisebbségi önkormányzatnak a többségi intézmények (iskola, családsegítő központ, ÁNTSZ stb.) elvárásaihoz való konstans alkalmazkodásban érhető tetten. Á.T. egyenesen úgy véli, hogy a sikeres

kisebbségi önkormányzat egyik fő ismérve az, hogy eleget tud tenni a települési önkormányzat elvárásainak:

„Szerintem akkor működik jól egy kisebbségi önkormányzat, ha maga a cigányságnak eleget tud tenni, ami nagyon nehéz, és a települési önkormányzatnak is eleget tud tenni. A kisebbségi önkormányzatnak van úgymond éves munkaterve, és azt végrehajtja, eleget tesz neki. Programjai vannak, és elismerik a megyében vagy a megyén kívül is, akkor működik jól egy önkormányzat.”

A különböző helyi intézményekkel kialakított kapcsolatok, az életre hívott együttműködési formák azonban – amellett, hogy kétségtelenül lehetőséget teremtenek a kisebbségi önkormányzat számára egyfajta, sokszor valóban sikeres nyomásgyakorlásra –, óhatatlanul erősítik a kisebbségi önkormányzatnak a többségi intézményektől való függését. Ezzel lényegében újraélesztik a korábbi paternalisztikus viszonyokat. Mindezek eredményeként a kisebbségi önkormányzat a többségi érdekek közvetítőjévé válik. Ráadásul a két legaktívabb képviselő Á.T. és C.T., valamint az őket kívülről támogató ifj. S.L. egzisztenciálisan is függ a polgármesteri hivataltól: Á.T. a cigány közösségi ház gondnoka, C.T. a közhasznú munkások munkavezetője, S.L. roma foglalkoztatási menedzser. Hogy ez a függőségi viszony a települési önkormányzatnak a helyi kisebbségi ügyekért való felelősségérzetéből táplálkozik, az nyilvánvaló, azonban nem szándékolt következménye mégis az, hogy így a kisebbségi önkormányzat tevékenysége „népfrontos” színezetet kap.

Annak ellenére, hogy Á.T. gyakran részt vesz a települési önkormányzat testületi ülésein és három bizottságnak is van cigány tagja, a roma érdekérvényesítés gyenge mind a testületi, mind a bizottsági üléseken. Ennek okát a városban „cigánybarátként” emlegetett polgármester abban látja, hogy a cigány vezetők „önmagukban kevésbé érzékenyek arra, hogy akár egy képviselőtestületi rendelet módosítása alapján a sorok között olvasva, vagy a szándékot kiolvastva érzékeljék azt, hogy ez most számukra előnyös vagy hátrányos”. Úgy tűnik, a kiterjedt kapcsolatháló, a közügyekben való viszonylagos jártasság sem mindig elég. A települési önkormányzatnak egyébként van egy roma képviselője, aki egyben kisebbségi önkormányzati tag, de az ő tevékenysége marginálisnak mondható. Mint azt több interjúalanyunk is elmondta, őt nem veszik igazán komolyan a települési képviselők, és a cigány közösségben sincs tekintélye.

Van még egy tevékenységi terület, ahol a jelenlegi kisebbségi önkormányzat nagyon aktív: a kisebbségi kultúra. Á.T. csapata, R.R.-től eltérően, nem csak a nagyobb tömegeket vonzó kulturális programokat támogatja, de kiállítások szervezésével,

verseskötetek kiadásával kiemelten segíti a településen élő roma művészeket is. Sőt, úgy tűnik, igyekszik egyfajta tőkét kovácsolni az autodidakta művészek jelenlétéből, akiknek munkájához a Múltunk a Jövönk adja a szervezeti keretet. Á.T. felismerte, hogy az új kisebbségi intézményrendszerben az erőforrások egy részéhez az identitás megjelenítésével lehet közel kerülni. Hogy mit is tartalmazzon ez a roma identitás és, hogy az hogyan jelenjen meg a kisebbségi önkormányzat tevékenységében, abban segítenek az autodidakta művészek, különösen ifjabb S.L. költő és L.-né M.B. festő, akik Á.T. és C.T. személyes barátai. Ők tekinthetők a kisebbségi önkormányzat tanácsadóinak, szűken vett holdudvarának. A két romungró művész, de különösen L.-né M.B. identitásának felépítésében az oláh cigány kultúra meghatározó, annak ellenére, hogy azzal saját bevallásuk szerint is először felnőtt fejjel találkoztak és e kultúra elemeit (például hagyományok) felnőttként, és nagyrészt könyvekből tanulták meg. Munkájuk egyben egyfajta identitásalkotás is. Mind személyes sorsukban, mind alkotásaikban az egyéni integráció olyan útját példázzák, amely a nem egyértelműen lehatárolt, hanem képlékeny, formálható cigány identitás felvállalásával történik. Úgy tűnik, L.-né M.B. és ifjabb S.L. munkái egyre inkább a kisebbségi önkormányzat egyfajta ideológiai bázisává válnak: ha annak idején identitás-elhagyással nem sikerült „beilleszkedni”, most próbáljuk meg ugyanezt az identitás felvállalásával. Ugyanakkor a cigány közösség egészére csekély hatással van a művészek identitáskeresése. A békési cigányokat jelenleg inkább a „telepi lét,” a szegény sors vagy a többségi társadalom előítéletes magatartása kovácsolja közösséggé. Nem elképzelhetetlen azonban, hogy ez az autodidakta művészek ilyen aktív fellépésének hatására meg fog változni.

2001-ben a békési kisebbségi önkormányzat tevékenysége megélné, ami részben annak köszönhető, hogy képviselők „beletanultak” új szerepükbe, részben pedig Á.T. tudatos network-építésének. Ez utóbbi a választásokat megelőzően már a megyei, sőt az országos politika szintjét is elérte. Á.T. szakított a Békés Megyei Cigány Lakosok Szövetségével, mert az, véleménye szerint nem ragadott meg számos pályázati lehetőséget, és mert nem fogta össze kellő hatékonysággal a megyei romák önkormányzatait. A Lungo Dromtól is elfordult és helyette a Teleki László nevével fémjelzett Cigány Szervezetek Országos Szövetségével kezdett el szorosabb kapcsolatot kiépíteni. Lépését azzal indokolta, hogy arra számít, a választások során a CSZOSZ képes lesz „átvenni” a Lungo Dromtól az Országos Cigány Önkormányzatot. Á.T. a 2002-es tavaszi választásokon rendkívül aktív volt, Teleki Lászlóval és Medgyessy

Péterrel karöltve kampányolt a helyi MSZP jelöltre. Talán nem meglepő, Á.T. határozottan reméli, hogy ezek a kapcsolatok idővel meghozzák hasznukat.

A kisebbségi önkormányzatnak számos sikeres pályázata volt 2001-2002-ben: támogatást kaptak az OFA-tól 14 fő foglalkoztatására, a NEKH-tól és a Soros Alapítványtól gyermektáboroztatásra, a MACKA-tól a Közösségi Ház fejlesztésére, a Megyei Munkaerő Fejlesztő Képző Központtól és az Országos Közösségfejlesztők Egyesületétől számítógépet, illetve Internet-előfizetést kaptak. A települési önkormányzat több bizottsága is támogatta őket. Egyik leglátványosabb új tevékenységük egy egylapos újság havonta történő megjelentetése. A lap, amelyet ifj. S.L. szerkeszt, fontos szerepet tölt be a roma közösség információval való ellátása terén.

Á.T. nagy lendülettel készül a következő önkormányzati választásokra, ahol szándéka szerint nem csak kisebbségi önkormányzati, de települési önkormányzati képviselőjelöltként is indul. Azt reméli, C.T., ifjabb S.L. és L.-né M.B.-vel együtt, a CSZOSZ jelöltjeként kerül majd be a kisebbségi önkormányzatba.⁷⁸ Bízunk abban, hogy a többségi magyarság is őket fogja támogatni. Terveik között szerepel az iskoláztatás, továbbképzés elősegítése, a munkahelyteremtés, a helyi médiában (rádió, tévé) való rendszeres megjelenés, a Dankó klub (új néven történő) újra indítása, a helyi roma művészek további támogatása. Mindennek célja, ahogy Á.T. fogalmazott, hogy „a társadalomba, a magyarok közé beépüljünk”.

Összegzés

A békési cigányság önszerveződésének története egy olyan folyamatot példáz, amelynek kezdete nem a rendszerváltás idejére, hanem sokkal korábbra, a hatvanas évek elejére tehető. A békés városi romungrók hagyományosan elfogadták a többségi intézmények által számukra felkínált lehetőségeket, mobilitási utakat, és többen is voltak, akik a beilleszkedés programját támogatva a közösség és az intézmények közötti közvetítettek. A közvetítők kapcsolati tőkét halmoztak fel, amit későbbi politikai szerepvállalásukkor kamatoztatni tudtak. Rendszerkonform érdekérvényesítő stratégiáik mintául szolgáltak a helyi közéletbe később belépők számára is. A beilleszkedés fejében elvárt identitáselhagyás nem okozott mély megrázkódtatást a közösségben, a romák túlnyomó része valóban igyekezett átvenni a többségi társadalomban uralkodó életformákat és normákat. Viszonylag rövid időn belül persze nyilvánvalóvá vált, hogy

az identitáselhagyással járó beilleszkedés, az asszimiláció járhatatlan út, alapvetően a többségi környezet ellenállása miatt. Ennek alternatívája, a cigány identitás megőrzésével történő integráció, mely a hetvenes években fogalmazódott meg a hatalom által radikálisnak tartott roma értelmiség részéről, a békési roma közösség beilleszkedési törekvésének valamifajta újragondolását hozta magával, bár a közösségen belül jelentős változások egészen a rendszerváltásig nem történtek. Ekkor a korábbi, elsősorban a hatalom által létrehozott intézmények rendszerét felváltották egyfelől a valódi önszerveződések, másfelől a kisebbségi önkormányzatok. Ezek az új intézmények végső szakítást jelentenek a korábbi asszimilációs törekvésekkel. Viszont egyáltalán nem szakítanak az integrációs törekvésekkel. Sőt, Békésen mind a civil szervezetek, mind a kisebbségi önkormányzat alapvetően a romák integrációját (szociális, iskolázottsági, foglalkoztatási hátrányainak leküzdését) tekinti feladatának. Ezt – akárcsak korábban – a többségi elvárásokhoz való alkalmazkodással kívánják elérni. Magának a cigány identitásnak a kilencvenes években való újrafelfedezése is tekinthető egyfajta alkalmazkodásnak: az új intézményi környezetben ez az eszköz sok esetben tökéletesen megfelel a helyi roma vezetők törekvéseinek. Az a jelenség, hogy a kisebbségi vezetők a többségi elvárásokhoz próbálnak igazodni, korántsem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a megye ismert roma közéleti személyiségeinek politikai szocializációja a hetvenes, nyolcvanas években ment végbe és helyszíne többnyire a Cikobi, a Hazafias Népfront és a cigány klubmozgalom volt, ahol pont ez a fajta alkalmazkodóképesség volt a kiemelkedés feltétele. Ahogy Á.T. fogalmaz:

„Hogy őszinte legyek, a mi körünkben, aki elfogadott ember az ismerős a magyarság körében is. Az már elfogadott ott is. Akik már évek óta benne vannak, és csinálják ezt a munkát, akár azelőtt, mikor még nem volt kisebbségi önkormányzat, hanem volt egy szószólónk, meg volt különböző szervezetünk, annak a vezetője mindig úgy alakította a helyzetet, hogy valahogy mindig a magyarságnak elfogadható legyen. És akkor már kialakult köztünk is egy réteg [...] csak ezek próbálnak meg indulni [a kisebbségi önkormányzati választásokon], és minden induláskor ezek kerülnek oda, ahova kell.”

⁷⁸ Kutatásunk már lezárult, amikor Á.T. reményei beigazolódtak: mind a négyüket megválasztották kisebbségi önkormányzati képviselőnek. Á.T. emellett a települési önkormányzatban is mandátumhoz jutott.

7. KÖVETKEZTETÉSEK

Annak a körülménynek, hogy a romákat egyszerre sújtja az elismerés hiánya, emberi méltóságuk gyakori megsértése és a többségüket érintő társadalmi marginalizáltságból adódó szociális problémák sokasága, meghatározó jelentősége van a kisebbségi önkormányzat működésében. A romák társadalmi integrációjukhoz elengedhetetlenül szükség van egyfelől a leszakadó társadalmi rétegek problémáit hatékonyan kezelni képes, etnikai megkülönböztetésektől mentes általános szociálpolitikára, másfelől pozitív önkép megfogalmazását lehetővé tevő, a romák önbecsülését, emberi méltóságát védő taylori értelemben vett elismerésre. Ez utóbbinak lehetne intézményes kerete – mások mellett – a kisebbségi önkormányzat. Ez az intézmény terepül szolgálhatna az előítéletektől sújtott romák számára a többséggel és más kisebbségekkel egyenlő méltóság kiharcolására, identitásuk tartalmának meghatározására, illetve reprezentálására, valamint az őket érintő döntések meghozatalában egyenrangú partnerként való részvételre. A cigány kisebbségi önkormányzatok valódi érdekérvényesítő szerepének kibontakozását, és tevékenységük által a romák multikulturális módon történő integrálódásának megvalósulását azonban számos tényező korlátozza.

Az általuk képviselni hivatottak társadalmi helyzetében maguk is osztozó roma vezetők szerepfelfogását elsősorban a cigányok többségének rendszerváltást követő marginalizálódása alakítja, és csak másodsorban befolyásolja azt a roma identitás elfogadtatására irányuló törekvés. Így a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok a törvényben megfogalmazott feladat – a kulturális autonómia megvalósítása – helyett a közösségi elvárásokhoz igazítják tevékenységüket és a leszakadó társadalmi rétegek problémáit szem előtt tartó szociálpolitika híján, elsősorban szociális feladatokat vállalnak magukra és helyi szociális lobbyként tevékenykednek. Ezzel azonban maguk is tevékenyen részt vesznek abban a folyamatban, amely a szegénység etnicizálását eredményezi. A romák ekkor már nem, mint identitásukat szabadon felvállaló, a társadalom egyenlő méltóságú tagjai jelennek meg, hanem mint a társadalom terhe, kolonc, amely legfeljebb szánalomra, alamizsnára tarthat számot. A romák ilyen reprezentációja, a „cigány” egyenlő „szegény” képlet nyilvánvalóan gátolja a romák

sikeres integrációját. Mindemellett, jogkörök és forrás híján a helyi segélyezésben, a szociális problémák megoldásában való részvételben eleve kudarcra ítélt kisebbségi önkormányzattal meglehetősen elégedetlen a roma közösség, és egyáltalán nem érzi magáénak az intézményt.

A kisebbségi önkormányzatok léte és magas száma nem jelenti automatikusan a romák politikai integrációját. Egyrészt a választási rendszerből adódó legitimációs problémák miatt. Másrészt mert a helyi kisebbségi önkormányzatok és az Országos Cigány Önkormányzat között alig van érdemi kapcsolat, illetve információcsere, és így a helyi tapasztalatok nem csatornázódnak be az országos cigány politikába. (Sőt, még ha be is csatornázódnának akkor is kérdéses, hogy a helyi szinten megfogalmazott érdekeket az OCÖ képes és hajlandó lenne-e képviselni a kormányzattal, vagy más közintézménnyel szemben). Harmadrészt, a kisebbségi önkormányzatok megléte azért sem feltétlenül jelent politikai integrációt a romák számára, mert a törvényi szabályozás hiányosságai és a helyi közösségekben uralkodó, az intézmények kapcsolatában is visszatükröződő hierarchikus, gyakran kifejezetten paternalista viszonyok miatt, csak mint a települési önkormányzatnak alárendelt szereplők vehetnek részt a romákat (is) érintő döntések meghozatalában. A kisebbségi önkormányzatok így aligha képesek hatékonyan képviselni a leggyakrabban éppen a polgármesteri hivattal, az önkormányzattal szemben, vagy az önkormányzat rendeletei kapcsán megfogalmazódó kisebbségi érdekeket. A két intézmény alá-fölérendeltségi viszonya azt eredményezi, hogy továbbra is a többség szabja meg nemcsak az integráció elfogadott módozatait, de a cigány identitás reprezentációjának tereit és főbb sémáit is.

A cigány kisebbségi önkormányzatok gyakran a többség érdekeinek képviselőjévé válnak sokszor anélkül, hogy ezt maguk a roma vezetők felismernék. Tevékenységük az esetek egy részében, párhuzamos intézmények létrehozásával, (ön)szegregációs folyamatokat is elindít, és felerősíti a leszakadó cigány csoportok disszimilációját, amely a rendszerváltással megakasztott (kényszer)asszimilációs folyamatot váltotta fel. Az önszegregációt, illetve disszimilációt nem valamifajta közös cigány öntudatra épülő tudatos elkülönülés motiválja, és az nem vezethető vissza a roma elitnek azon törekvésére, amely a rendkívül heterogén cigányság számára egységes nemzeti kultúra megteremtését, a cigány identitás pozitív tartalommal való feltöltését célozza. A mögötte meghúzódó motivációt, paradox módon, a szinte valamennyi kisebbségi önkormányzatra jellemző integrációs szándék jelenti.

A kisebbségi önkormányzati rendszernek még csak tíz éves története van, de szerepe, működése már eddig is számos vitát keltett elsősorban a roma értelmiség, a roma és nem roma politikusok, valamint a témával foglalkozó kutatók körében. Azt gondolom, az intézmény működéséről szerzett eddigi tapasztalatok már elegendőek ahhoz, hogy újragondoljuk más intézményekhez való viszonyát, és nem utolsósorban a kisebbségi törvényt, azért hogy a „cigány ügyként” aposztrofált problémahalmaz, a romák emberi méltóságának védelme és marginalizáltságának felszámolása kisebbségi belügyből végre a többség-kisebbség közös ügyévé váljon.

FÜGGELÉK

10. táblázat Az összes 2000-ben működő cigány kisebbségi önkormányzat (CKÖ) megoszlása településtípus szerint

	CKÖ-k száma	Százalék
Város (Bp.i kerületekkel)	166	23
Község	562	77
Együtt	728	100

11. táblázat CKÖ elnökök nemek szerinti megoszlása

	Fő	Százalék
Férfi	451	84
Nő	88	16
Együtt	539	100

12. táblázat CKÖ elnökök iskolai végzettség szerinti megoszlása

	Fő	Százalék
Befejezetlen általános	7	1
Befejezett 8 általános	276	52
Szaktanácsképző, szakiskola	171	33
Szakközépiskola, gimnázium	68	13
Főiskola, Egyetem	8	1
Együtt	530	100

13. táblázat CKÖ-k megoszlása a településükön található cigány közösségek nagysága szerint

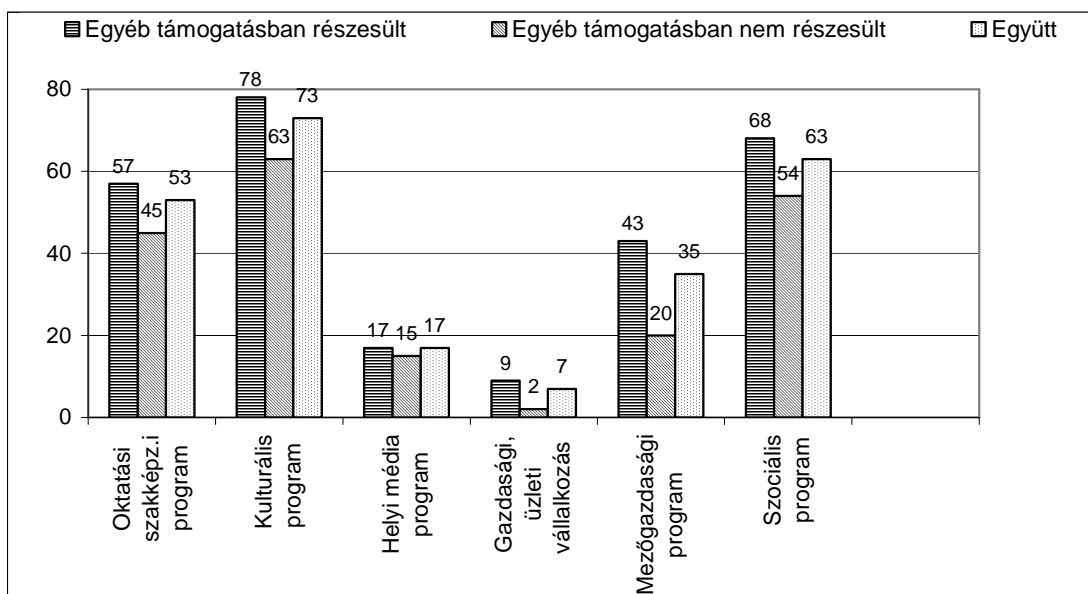
A cigány közösség lélekszáma	CKÖ-k száma	Százalék
-100	65	12
100-200	104	20
200-400	128	24
400-600	71	14
600-800	40	8
800-1000	36	7
1000-2000	48	9
2000-	30	6
Együtt	522	100

14. táblázat Cigány etnikai csoportok a mintába került településeken

	Települések száma	Százalék
Romungrók	421	78
Oláh cigányok	168	31
Beások	207	38

N=538

1. ábra. A különböző programokat szervező cigány kisebbségi önkormányzatok (CKÖ) aránya aszerint, hogy az állami támogatáson kívül részesültek-e egyéb támogatásban

15. táblázat A CKÖ kapcsolatai más kisebbségi önkormányzatokkal

	Kooperatív viszony a település más kisebbségi önkormányzataival		Kooperatív viszony más települések CKÖ-aival	
	CKÖ-k száma	Százalék	CKÖ-k száma	Százalék
Egyáltalán nem jellemző	69	62	37	7
Nem nagyon jellemző	18	16	52	10
Kissé jellemző	10	9	88	16
Jellemző	6	6	144	27
Teljesen jellemző	8	7	216	40
Összesen	111	100	537	100

16. táblázat A cigány kisebbségi önkormányzatok intézményi hatékonysága¹

A CKÖ képes pozitív változást elérni a közösségben	A korreláció mértéke	A kérdőívben szereplő állítások
<i>A helyi döntéshozatal befolyásolásával</i>	.721	A CKÖ tevékenységének eredményeként a települési önkormányzat megértőbb a kisebbségi igények iránt
	.702	A CKÖ-nek fontos szerepe van a helyi döntéshozatalban
	.528	A CKÖ képviselők részt vesznek a települési önkormányzat ülésein
	.707	A CKÖ megfelelően tudja képviselni a roma közösség érdekekeit
<i>Pozitív kapcsolat kiépítésével a települési önkormányzattal</i>	.757	A CKÖ és a települési önkormányzat közötti viszony baráti és együttműködő
	.802	A települési önkormányzatot érdekli a CKÖ véleménye
	.744	A CKÖ képviselőit szívesen látják a települési önkormányzati üléseken
	.710	A települési önkormányzat kikéri a CKÖ véleményét a helyi ügyekben
	.641	A települési önkormányzat megfelelő mértékű forrást biztosít a CKÖ-nek
<i>A társadalmi- gazdasági feltételek javításával</i>	.550	A CKÖ tevékenységének köszönhetően javultak a romák lehetőségei a jövőre nézve
	.611	A CKÖ tevékenységének köszönhetően javultak a romák életkörülményei
<i>A kisebbség-többség kapcsolatának javításával</i>	.588	A CKÖ tevékenysége elősegítette a kisebbség-többség kölcsönös megértését és együttműködését
	.711	A kisebbség-többség viszonya összességében javult a CKÖ tevékenységének eredményekén
Alpha:	.8935	

¹ Annak mértéke, hogy mennyire képes a CKÖ pozitív változásokat elérni saját közösségében a helyi döntéshozatal befolyásolása, a települési önkormányzattal való pozitív kapcsolat kiépítése, a társadalmi-gazdasági feltételek és a kisebbség-többség kapcsolatának javítása révén.

HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

- Acton, Thomas, Ilona Klímová [2001]: The International Romani Union: An East European answer to West European questions? In Will Guy (ed.): *Between Past and Future. The Roma of Central and Eastern Europe*. University of Hertfordshire Press, Hertfordshire, 157-225.
- Barany Zoltan [2002]: *The East European Gypsies. Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Barth, Fredrik [1969]: Introduction. In Fredrik Barth (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Differences*. Little, Brown and Co., Boston, 9-38.
- Bauman, Zygmund [1997]: *Modernség és ambivalencia*. In Fieschmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 47-59*.
- Beck, Ulrich [2002]: *The Cosmopolitan Society and its Enemies. Theory, Culture and Society, (19):17-44*.
- Benhabib, Seyla [2002]: *The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Berey Katalin [1991]: *A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése*. In Utasi Ágnes, Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét. Műhelytanulmányok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 106-144*.
- Berman, Paul [1992]: Introduction: the Debate and its Origins. In Paul Berman (ed.): *Debating P.C. The Controversy over Political Correctness on College Campuses*. Laurel, New York, 1-26.
- Bernáth Gábor (szerk.) [2002]: *Kényszermosdatások a cigánytelepeken. Roma sajtóközpont könyvek 3. Roma Sajtóközpont, Budapest*.
- Bindorffer Györgyi [2001]: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti identitástudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest*.
- Blaha Márta, Havas Gábor, Révész Sándor [1995]: *Nyerőviszonyok. Roma politikatörténet. Beszélő (19):20-28*.
- Bokor Ágnes [1985]: *Telepi cigányok. Szociálpolitikai Értesítő (4-5):397-422*.

- Bourdieu, Pierre [1985]: The Forms of Capital. In J.G. Richardson (ed.): Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Greenwood Press, New York, pp. 241-258.
- Bourdieu, Pierre [1997]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 156-177.
- Brubaker, Rogers [2001]: Csoportok nélküli etnicitás. Beszélő (7-8):60-66.
- Burka Viktória, Vida Judith, Wizner Balázs [2002]: Szalakóta – a roma érdekképviselet sorsa egy északkelet-magyarországi faluban. Holmi (7):891-905.
- Burka Viktória, Molnár Emilia, Vida Judith [2002]: Roma önszerveződés Békés megyében. Kutatási zárójelentés. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest. Kézirat.
- Bryman, Alan [1988]: Quantity and Quality in Social Research. Unwin Hyman, London.
- Coleman, James S. [1994]: Társadalmi tőke. In Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula kiadó, Budapest, 99-128.
- Czene Gábor [2002]: Romapolitikai pártmanőverek. Stratégiák a cigány szavazók megnyerésére. Népszabadság, 2002. április 5.
- Csalog Zsolt [1997]: Cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. In: Vajda Imre (szerk.): Periférián. Roma szociológiai tanulmányok. Ariadne Kulturális Alapítvány.
- Csefkó Ferenc, Pálné Kovács Ilona (szerk.) [1999]: Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest.
- Csepeli György, Fábián Zoltán, Sík Endre [1998]: Xenofóbia és cigányságról alkotott vélemények. In Kolosi Tamás et al (szerk.): Társadalmi Riport 1998. TÁRKI, Budapest, 458-489.
- Csongor Anna, Szuhay Péter [1997]: Cigány kultúra, cigánykutatások. In Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária (szerk.): Kisebbségszociológia. Minoritás Könyvek. ELTE Szociológiai Intézet, Kisebbségszociológiai Tanszék, Budapest, 82-99.
- Danka Anita, Nicole Pallai [2003]: Legal but Illegitimate: The Gypsy Minority Self-Government in Jászladány. Roma Rights (4).
http://www.errc.org/rr_nr4_2003/noteb4.shtml
- Demszky Gábor [1980]: „CS”. Kritika (10):18-21.

- Denzin, Norman K. [1978]: *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. McGraw-Hill, New York.
- Diósi Ágnes [1999]: A cigányság ügye a demokratikus ellenzék történetében. Interjú Havas Gáborral. *Esély* (6):83-99.
- Dupcsik Csaba [2003]: *A magyarországi cigány-vizsgálatok cigányképe*. Kézirat.
- Egyed Albert, Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.) [1994]: *Kisebbségek és önkormányzat. Minoritás Alapítvány*, Budapest.
- Erdős Kamill [1989]: A magyarországi cigánykérdés. In Vekerdi József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum.
- Erős Ferenc [1997]: Előítélet és etnicitás: a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. *Magyar Tudomány* 42(6):712-719.
- Fábián Zoltán, Sík Endre [1996]: Előítéletesség és tekintélyelvűség. In Andorka Rudolf et al (szerk.): *Társadalmi Riport 1996. TÁRKI–Századvég*, Budapest, 381-413.
- Ferge Zsuzsa [1991]: Variációk a társadalmi integráció témájára. In Ferge Zsuzsa: *Szociálpolitika és társadalom*. ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke–T-Twins Kiadó, Budapest, 60-71.
- Fleck Gábor, Virág Tünde [1998]: Hagyomány vagy alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. *Szociológiai Szemle* 8(1):67-91.
- Fraser, Nancy [1995]: From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age. *New Left Review* (212):68-93.
- Geertz, Clifford [1963]: The integrative revolution. Primordial sentiments and civil politics in the state. In Clifford Geertz (ed.): *Old Societies and New States. The quest for modernity in Asia and Africa*. The Free Press of Glencoe, London, 105-157.
- Gheorghe, Nicolae, Thomas Acton [1996]: A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok. *Replika* (23-24):207-218.
- Habermas, Jürgen [1997]: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 153-172.
- Hall, Stuart [1997]: A kulturális identitásról. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 60-85.
- Hahn Endre, Tomka Miklós, Partos Ferenc [1979]: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Hannerz, Ulf [1996]: *Transnational Connections*. Routledge, London.

- Havas Gábor [1982]: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In Andor Mihály (szerk.): Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 181-202.
- Havas Gábor [1989]: A cigány közösségek történeti típusairól. Kultúra és Közösség 16(4):3-17.
- Havas Gábor [2000]: Kitörési pont: az iskola. Beszélő, (11):50-65.
- Havas Gábor [2001]: A kistelepülések és a romák. In Glac Ferenc, Kemény István (szerk.): A cigányok Magyarországon. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 163-203.
- Havas Gábor, Kemény István [1995]: A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle (3):3-20.
- Havas Gábor, Kemény István, Kertesi Gábor [1998]: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. Kritika (3):31-33.
- Havas Gábor, Kemény István, Liskó Ilona [2001]: Cigány gyerekek az általános iskolában. Research Paper. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Hell István [2003]: A jászladányi iskolaügy története. In Kállai Ernő, Törzsök Erika (szerk.): Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002: a választások, az ígérek és a várakozások éve. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 70-82.
- Heller Ágnes [1994]: Az egyetemesség és a különbség vitájában többnyire az egyén a vesztes. Politikatudományi Szemle (4):116-124.
- Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.) [2000]: Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Jenkins, Richard [1997]: Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. SAGE, London.
- Kadét Ernő [2002]: Röppályán. Emelkedik, avagy süllyed a romák rakétája. Beszélő (3):93-98.
- Kajdi Béla, Havas Gábor, Bársony János (szerk.) [1979]: Az 1978-as Békéscsabai Cigány Közművelődési Konferencia. Népművelődési Intézet, Budapest.
- Kállai Ernő [2003]: Cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. In Kállai Ernő (szerk.): A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 93-101.

- Dr. Kaltenbach Jenő [1998a]: Jelentés a kisebbségek oktatásának átfogó vizsgálatáról.
In: A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tájékoztatója az 1997-es évről. <http://www.obh.hu/nekhu/>
- Dr. Kaltenbach Jenő [1998b]: A foglalkoztatás területén tapasztalható hátrányos megkülönböztetés vizsgálata. In: Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről. <http://www.obh.hu/nekhu/>
- Kemény István et al [1976]: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest.
- Kerényi György [1999]: Önerő. A roma önszerveződés. *Belügyi Szemle* 37(7-8):62-68.
- Kertesi Gábor [1994]: Cigányok a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, XLI. (11): 991-1023.
- Kertesi Gábor [1995]: Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, XLII. (1):30-65.
- Kertesi Gábor [2000]: Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 211-241.*
- Kligman, Gail [2001]: A „mátság” társadalmi felépítése: a „roma” azonosítása a poszt szocialista közösségekben. *Szociológiai Szemle* (4):66- 84.
- Koulisch, Robert E. [2001]: What Roma Want Survey: Roma Civic Attitudes in Hungary. Research Paper. Kézirat.
- Kovats, Martin [1999a]: Az első Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat tevékenysége. *Regio* 10(1):36-61.
- Kovats, Martin [1999b]: Minority Rights and Roma Politics in Hungary. In Cordell, Karl (ed.) *Ethnicity and Democratisation in the New Europe*. London, New York: Rutledge, 145-156.
- Kymlicka, Will [1989]: *Liberalism, Community and Culture*. Clarendon Press, Oxford.
- Kymlicka, Will [1995]: *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
- Ladányi János [2002]: A romák választási tényezővé válásáról. *Beszélő* (3):88-92.
- Ladányi János [2003]: Romaügyek pedig nincsenek! *Egyenlítő* (1):21-26.
- Ladányi János, Szelényi Iván [1997]: Ki a cigány? *Kritika* (12):3-6.

- Ladányi János, Szelényi Iván [1998]: Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In Kereszty Zsuzsa, Pólya Zoltán (szerk.): Csenyéte antológia. Bár könyvek, Csenyéte-Budapest-Szombathely, 9-22.
- Ladányi János, Szelényi Iván [2001]: A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. Szociológiai Szemle (4):85-95.
- Ladányi János, Szelényi Iván [2004]: A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lakner Judit [1994]: Political Correctness – PC. Multikulturalizmus az amerikai egyetemeken. BUKSZ (3):374-379.
- Lakner Judit [1995]: Konzervatív multikulturalizmus. A Bell Curve vitáról. BUKSZ (2):248-255.
- Lemon, Alaina [1996]: A romák megjelenítése és képviselése. Replika (23-24):203-206.
- Lengyel Gabriella [1982]: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben. In Andor Mihály (szerk.): Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 141-158.
- Loss Sándor [2000]: Út a kiségitő iskolába. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 365-401.
- Mennell, Stephen [1994]: The formation of we-image: A process theory. In Calhoun, C. (ed.): Social Theory and the Politics of Identity. Blackwell, Oxford, 175-197.
- Mezey Barna [1986]: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Kossuth, Budapest.
- Molnár Emilia, Kai A. Schafft [2003]: Social Exclusion, Ethnic Political Mobilization, and Roma Minority Self-Governance in Hungary. In East Central Europe/ L'Europe Du Centre Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift 30(1):53-73.
- Neményi Mária [2000]: Kis roma demográfia. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 277-282.
- Nestor, Garcia-Canclini [2001]: Hybridity. In International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, vol. 10. Pergamon, Oxford, 7095-7098.
- Niedermüller Péter [1999]: Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. Replika (38):105-120.

- Okin, Susan Moller [1999]: Is multiculturalism bad for women? In Joshua Cohen, Matthew Howard, Martha C. Nussbaum (eds.): *Is Multiculturalism Bad for Women?* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 9-24.
- Olzak, Susan [1983]: Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology* (9):355-374.
- Pallai, Nicole [2003]: Competing Demands of Recognition and Redistribution: The Gypsy Minority Self-Government of Nagykanizsa, Hungary. In *East Central Europe/ L'Europe Du Centre Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift* 30(1):75-97.
- Pogány György, Bán Géza [1958]: A magyarországi cigányság foglalkoztatási problémái. *Munkaügyi Szemle* 5. sz.
- Prónai Csaba [2000]: Előszó. In Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 11-28.
- Purcsi Barna Gyula [2001]: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. Kísérlet a cigánykérdés „megoldására” az ötvenes évek Magyarországon. *Beszélő* (6):26-37.
- Putman, Robert D. [1993]: *Making Democracy Work.* Princeton University Press, Princeton.
- Rátkai Árpád [2000]: A kisebbségi önkormányzatok legitimációhiánya. *Regio* 11(3):113-132.
- Salat Levente [2001]: *Etnopolitikai. A konfliktustól a méltányosságig.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Sághy Erna [1999]: Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961. *Regio* (1):16-35.
- Schafft, Kai A., David L. Brown [2000]: Social Capital and Grassroots Development: The Case of Roma Self-Governance in Hungary. *Social Problems* 47(2):201-219
- Schafft, Kai A., David L. Brown [2003]: Social Capital, Social Networks, and Social Power. *Social Epistemology* 17(4):329-342.
- Seale, Clive [1999]: *The Quality of Qualitative Research.* Sage, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Shils, Edward [1957]: Primordial, Personal, Sacred, and Civil Ties. *British Journal of Sociology* (8).
- Stewart, Michael S. [1994]: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.* T-Twins–MTA Szociológiai Intézet–Max Weber Alapítvány, Budapest.

- Stolcke Verena [1995]: Talking Culture. New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology* 36(1):1-13.
- Szalai Júlia [2000a]: A kényszerasszimiláció zsákutcája és a kisebbségi jogok. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, 149-157.
- Szalai Júlia [2000b]: Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, 531-571.
- Szuhay Péter [1995]: Cigány kultúra. A magyarországi cigány etnikai csoportok kulturális integrációjáról és a nemzeti kultúra megalkotásáról. *BUKSZ* 7(3):329-341.
- Szuhay Péter [1997]: Akiket cigányoknak neveznek – akik magukat romának, muzsikusnak vagy beásnak mondják. *Magyar Tudomány* (6):656-674.
- Szuhay Péter [1999]: A magyarországi cigányok kultúrája – etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. *Panoráma, Budapest*.
- Szuhay Péter [2003]: A cigány kategória jelentéstartalmának konstruálása és dekonstruálása, avagy a cigánytól a nem cigányig, az antropológiai és a szociológiai kutatások tükrében. *Disszertáció*.
- Taylor, Charles [1992]: *Multiculturalism and “the Politics of Recognition”*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Taylor, Charles [1997]: Az elismerés politikája. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest*, 124-152.
- Thompson, Richard H. [1989]: *Theories of Ethnicity. A critical appraisal*. Greenwood Press, New York.
- Tilly, Charles [1978]: *From Mobilization to Revolution*. Addison-Wesley Publishing Company, Reading, Massachusetts.
- Tóth Marcell [2000]: A felszabadult falu: Zalakomár. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*, 593-616.
- Trumpener, Katie [1996]: A cigányok ideje: egy „történelem nélküli nép” a Nyugat narratíváiban. *Replika* (23-24):219-241.
- Turner, Terence [1994]: Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology that Multiculturalists Should Be Mindful of It? In David Theo Goldberg (ed.): *Multiculturalism: A Critical Reader*. Blackwell, Oxford, 406-425.

- Young, Iris Marion [1997]: Deferring Group Representation. In Ian Shapiro, Will Kymlicjka (eds.): Ethnicity and Group Rights. New York University Press, New York, London.
- Vági Péter [2000]: Cigányok Szekszárdon. In Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia (szerk.): Cigánynak születni. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 573-592.
- Váradi Mónika [2002]: A kisebbségi jogok érvényesülésének tapasztalatai. Zárótanulmány. Kézirat.
- Vermeersch, Peter [2000]: Romani Political Participation and Racism: Reflections on Recent Developments in Hungary and Slovakia. Roma Rights (4):43-49.
- Vendég Sándor [1960]: A magyarországi cigány lakosság körében végzendő munka időszerű feladatai. Tájékoztató 2.
- Virág Tünde [2004]: Települési hátrány és etnicitás. A szegregáció új formája, a gettósodó térség. Disszertáció.
- Wallman, Sandra [1979]: The Boundaries of Race. Processes of Ethnicity in England. Man (13):200-217.
- Wasserman, Stanly, Katherine Faust [1994]: Social Network Analysis. Methods and Applications. Cambridge University Press, Cambridge.
- Weber, Max [1992]: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Wizner Balázs [1999]: The Development of the Romany National Movement in Hungary. MA Thesis.
- Zolnay János [2001]: Cigányügyi számmisztika. Beszélő (9):52-64.

Egyéb hivatkozott források

1993. évi LXXVII. Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.
- 2003: CXXV. Tv. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.
- Az 1994. évi önkormányzati képviseléválasztás országosan összesített végleges adatai. Választási füzetek 26. Belügyminisztérium, Országos Választási Iroda.
- Az 1998. évi önkormányzati képviseléválasztás országosan összesített végleges adatai. Választási füzetek 72. Belügyminisztérium, Országos Választási Iroda.

A 2002. évi önkormányzati képviselőválasztás adatai az Országos Választási Iroda honlapján: <http://www.valasztas.hu>.

Adatok Békés Megye Művelődési Otthonairól 1979. Békési Műhely 1980. 1. sz. Békés Megyei Művelődési Központ, Békéscsaba.

Adatok Békés Megye Művelődési Otthonairól 1981. Békési Műhely 1982. Békés Megyei Művelődési Központ, Békéscsaba.

Cigány lakosság közművelődése Békés megyében. Békési Műhely 1983. 2. sz. Békés Megyei Művelődési Központ, Békéscsaba.

Békés Megyei Levéltár: XXIII. 25. Békés megyei Tanács VB Szaktitkárainak iratai.

Az 1093/1997. számú kormányhatározat alapján a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium által 1997 őszén kezdeményezett telepösszeírás eredményei.

„Javaslat alapítványi magániskola működtetésére Jászladányon” Jászladány Nagyközség Poglármestere, 2000. november 21.

Phralipe Független Cigány Szervezet Alapító nyilatkozata, 1989.

Orsós Évával készített interjú, 2000. november.

Zsigó Jenővel készített interjú, 2000. október.

Amaro Drom 2003. április, 6-8.

Lásd Amaro Drom 2003. július, 10.

<http://www.romapage.hu>

PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Molnár Emilia: Beilleszkedéstől az önkormányzatiságig. A roma önszerveződés intézményesülésének története Békésen. In Neményi Mária, Szalai Júlia (szerk.): A magyarországi romák politikai és emberi jogai – a jogok érvényesülésének társadalmi feltételei. Tanulmánykötet. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. *Megjelenés alatt.*

Molnár Emilia, Kai A. Schafft [2003]: Social Exclusion, Ethnic Political Mobilization, and Roma Minority Self-Governance in Hungary. In East Central Europe/ L'Europe Du Centre Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift 30(1):53-73.

Molnár Emilia, Kai A. Schafft [2003]: Preserving 'Cultural Autonomy' or Confronting Social Crisis? The Activities and Aims of Roma Local Minority Self-Governments 2000-2001. Review of Sociology 9(1):27-42.

Molnár Emilia, Kai A. Schafft [2003]: A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 2000-2001-ben. Szociológiai Szemle 13(1):79-99.

Burka Viktória, Molnár Emilia, Vida Judith [2002]: Roma önszerveződés Békés megyében. Kutatási zárójelentés. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest. Kézirat.

Molnár Emilia [2002]: Atyáskodás és kiszorítósdí. Helyi intézmények, cigányok, kisebbségi önkormányzatok. Beszélő (1):74-84.

Molnár Emilia [2000]: Gondolatok a multikulturalizmusról. Társadalom és Gazdaság (2):136-152.